

T.C.
BİLECİK ŞEYH EDEBALI ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI
KAMU YÖNETİMİ PROGRAMI

SEÇİLMİŞ VAKALAR IŞIĞINDA İRAN DIŞ POLİTİKASINDA İSRAİL'İN YERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

SENA ŞENOL

TEZ DANIŞMANI

DOÇ. DR. PINAR ÖZDEN CANKARA

BİLECİK, 2022

10507438

T.C.
BİLECİK ŞEYH EDEBALI ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI
KAMU YÖNETİMİ PROGRAMI

SEÇİLMİŞ VAKALAR IŞIĞINDA İRAN DIŞ POLİTİKASINDA İSRAİL'İN YERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

SENA ŞENOL

TEZ DANIŞMANI

DOÇ. DR. PINAR ÖZDEN CANKARA

BİLECİK, 2022

10507438

**LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEZ SAVUNMA SINAVI JÜRİ ONAY FORMU**

BŞEÜ-KAYSİS Belge No	DFR-360
İlk Yayın Tarihi/Sayısı	26.08.2022/35
Revizyon Tarihi	
Revizyon No.su	
Toplam Sayfa	01

Not: Formdaki ıslak imzalı kısımlar hariç tüm bilgiler bilgisayar ortamında doldurulmalıdır. El yazısı ile doldurulan formlar işleme alınmayacaktır.

Öğrencinin,

Adı Soyadı : SENA ŞENOL

Anabilim/Anasana Dalı : SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ABD

Programı : KAMU YÖNETİMİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

Tez Danışmanı : DOÇ. DR. PINAR ÖZDEN CANKARA

Tez Başlığı : SEÇİLMİŞ VAKALAR IŞIĞINDA İRAN DIŞ POLİTİKASINDA İSRAİL'İN YERİ

Tezin İngilizce Başlığı : THE PLACE OF ISRAEL IN IRAN FOREIGN POLICY IN THE LIGHT OF SELECTED CASES

Savunma Sınavı Tarihi : 14/11/2022

Yukarıda bilgileri verilen tez çalışması ilgili EYK kararıyla oluşturulan jüri tarafından **OY BİRLİĞİ** ile SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ. Anabilim Dalında **YÜKSEK LİSANS** olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri;

Unvan, Ad Soyad	İmza
DOÇ. DR. PINAR ÖZDEN CANKARA	
DOÇ. DR. YAVUZ CANKARA	
DOÇ. DR. SERKAN KEKEVİ	

ONAY

Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun .. / .. / 20.. tarih ve .. / .. sayılı kararı.

Enstitü Müdürü Unvan, Ad Soyad

İmza/Mühür

BEYAN

“Seçilmiş Vakalar Işığında İnan Dış Politikasında İsrail’in Yeri” adlı yüksek lisans tezinin hazırlık ve yazımı sırasında bilimsel araştırma ve etik kurallarına uyduğumu, başkalarının eserlerinden yararlandığım bölümlerde bilimsel kurallara uygun olarak atıfta bulunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, tezin herhangi bir kısmının Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi veya başka bir üniversitede başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını, aksinin tespit edileceği muhtemel durumlarda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Bu çalışmanın, Bilimsel Araştırma Projeleri (BAP), TÜBİTAK veya benzeri kuruluşlarca desteklenmesi durumunda; projenin ve destekleyen kurumun adı proje numarası ile birlikte, ETİK KURUL onayı alınması durumunda ise ETİK KURUL tarih karar ve sayı bilgilerinin beyan edilmesi gerekmektedir.			
DESTEK ALINMIŞTIR	☐	DESTEK ALINMAMIŞTIR	☒
Destek alındı ise;			
Destekleyen kurum;			
Destegin Türü		Proje Numarası	
1- BAP (Bilimsel Araştırma Projesi)			
2- TÜBİTAK			
Diğer;.....			
ETİK KURUL onayı var ise;			
ETİK KURUL karar tarih/sayı:		/.....	

Sena ŞENOL

.../.../2022

İmza

ÖN SÖZ

Bu tezin yazım aşamasında engin fikirleriyle bana yol gösteren, sıkıştığım anda ışık tutarak yoluma devam etmemi sağlayan ve bu zorlu süreçte tüm sabrıyla bana destek olan sevgili danışman hocam Doç. Dr. Pınar ÖZDEN CANKARA'ya en içten teşekkürlerimi ve saygılarımı sunarım. Lisans ve Lisansüstü dönemimde eğitim alma fırsatı bulduğum değerli hocalarımın her birine emekleri için teşekkür ederim. Tüm hayatım boyunca desteğinin arkamda olduğu bildiğim, karakterimin ve kişiliğimin bir yansıması olarak gördüğüm, tüm eğitim hayatım boyunca maddi ve manevi zorluklarla tek başına başa çıkan sevgili babam Çetin ŞENOL'a ve bugünlere gelmemdeki en büyük emeğin sahibi, hayata hep olumlu yönden bakarak bize örnek olan, bu süreçteki tüm stresime ortak olan sevgili annem Gülseren ŞENOL'a ne kadar teşekkür etsem azdır. Emeklerinizin karşılığını asla ödenemez. Sevgisi ve desteğiyle her zaman yanımda olan, pes etmeme asla izin vermeyen sevgili hayat arkadaşım Mehmet Can KILINÇ'a ayrıca teşekkür ederim. Son olarak bana hayatımın her döneminde destek olacaklarını bildiğim sevgili kardeşlerime çok teşekkür ederim, varlığınız bana armağandır.

Sena ŞENOL

2022

ÖZET

SEÇİLMİŞ VAKALAR IŞIĞINDA İRAN DIŞ POLİTİKASINDA İSRAİL'İN YERİ

Bu çalışma, Orta Doğu bölgesinde kadim bir tarihe ve nüfuza sahip iki devlet olan İran ve İsrail arasındaki ilişkiyi seçilmiş vakalar ışığında incelemektedir. 1979 yılına kadar İran ve İsrail ortak küresel ve bölgesel tehditlere sahip olmuş ve iki ülke dostluk ve iş birliği geliştirmiştir. Ancak 1979 devrimi ile İran'ın İsrail algısı tamamen değişmiştir. Bu noktadan sonra yeni İran rejimi, İsrail Devleti'ni eleştirmeye başlamış ve her seferinde onun bölgeden yok edilmesi gerektiğini söylemiştir. Bu dönemden itibaren İran- İsrail ilişkileri düşman devletler kategorisine geçmiştir. İran- Irak Savaşı'nda İsrail'in İran'a askeri silah ve mühimmat desteği vermesiyle ikili ilişkilerde bir süre yumuşama görülmüştür. 1991 yılında SSCB'nin dağılması ve Irak'ın Körfez Savaşı'ndaki yenilgisi iki ülkenin ortak tehditlerini ortadan kaldırmıştır. Ortak tehdit algısını kaybeden iki devlet bu dönemden itibaren bölgede birbirleriyle rekabet içerisinde olmuşlardır. 2000 yılından sonra İran- İsrail ilişkilerini etkileyen birçok bölgesel olay yaşanmıştır. 11 Eylül Olayları, Arap Baharı, Suriye İç Savaşı olarak sıralayabileceğimiz bu bölgesel karışıklar İran- İsrail ilişkileri arasında yeni bir dönem başlatmıştır. İki devlet düşmanlıklarını birebir çatışmalarda değil, çatışma yaşanan bölgelere asker, askeri teçhizat ve ekonomik yardım göndererek birbirlerine güç üstünlüğünde bulunarak birbirlerinin alanlarını kısıtlama eğiliminde olmaktadır. Günümüz İran- İsrail ilişkileri nükleer program gerginliği üzerinden ilerlemektedir.

Anahtar Kelimeler: Seçilmiş Vakalar, İran, İsrail, İş Birliği, Bölgesel Rekabet

ABSTRACT

THE ROLE OF ISRAEL IN IRAN'S FOREIGN POLICY IN THE LIGHT OF SELECTED CASES

This study examines the relationship between Iran and Israel, two states with an ancient history and influence in the Middle East region, in the light of selected cases. Until 1979, Iran and Israel had common global and regional threats and the two countries developed friendship and cooperation. However, with the revolution in 1979, Iran's perception of Israel changed completely. From this point on, the new Iranian regime started to criticize the State of Israel and said that it should be eliminated from the region. From this period onwards, Iran-Israel relations shifted to the category of enemy states. During the Iran-Iraq War, bilateral relations softened for a while after Israel provided Iran with military weapons and ammunition. The dissolution of the USSR in 1991 and Iraq's defeat in the Gulf War eliminated the common threats of the two countries. Having lost their common threat perception, the two states have been in competition with each other in the region since then. After 2000, there have been many regional events that have affected Iran-Israel relations. The September 11 events, the Arab Spring, and the Syrian Civil War ushered in a new era in Iran-Israel relations. The two states have tended to restrict each other's territories by sending troops, military equipment and economic aid to the regions of conflict, rather than by confronting each other in one-on-one conflicts. Today's Iran-Israel relations are based on the tension over the nuclear program.

Key Words: Selected Cases, Iran, Israel, Cooperation, Regional Rivalry

İÇİNDEKİLER

Sayfa No

ÖN SÖZ.....	i
ÖZET	ii
ABSTRACT	iii
İÇİNDEKİLER.....	iv
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

İRAN VE İSRAİL DIŞ POLİTİKASININ TEMEL DİNAMİKLERİ

1. İran Dış Politikasını Belirleyen Unsurlar	7
1.1.Devletin Kuruluşu ve Esasları	7
1.2. İran'ın Dış Politikasını Oluşturan Faktörler	11
1.2.1. İraniçlik (İranizm).....	11
1.2.2. Coğrafi Konum	12
1.2.3. Şii Hilali	13
1.3. Şiilik ve İslam'ın Dış Politikaya Etkisi	14
2. İsrail Dış Politikasını Belirleyen Unsurlar	15
2.1.Yahudi Devleti'nin Kuruluşuna Kadar Geçen Süreç ve Siyonizm	15
2.2. Devletin Kuruluşu ve Esasları	18
2.3. İsrail Dış Politikası ve Yahudiliğın Dış Politikaya Etkisi	21
2.3.1. İsrail Dış Politika Yapımında Yer Alan Kurumlar	21
2.3.2. İsrail Dış Politikasının Uygulanması	22

İKİNCİ BÖLÜM

1979 İSLAM DEVRİMİ ÖNCESİ İRAN DIŞ POLİTİKASINDA İSRAİL

1. İran- İsrail İlişkilerinin Arka Planı: Gizli İttifakın Oluşumu	24
2. 1950'ler Boyunca İran Dış Politikası: Soğuk Savaş'ın Etkisinde İsrail ile Gelişen İlişkiler 27	
3. 1960'lar ve 1970'ler: İran Dış Politikasında Arap- İsrail Savaşları.....	31

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1979 İSLAM DEVRİMİ SONRASI İRAN DIŞ POLİTİKASINDA YAŞANAN DÖNÜŞÜM VE İSRAİL

1. 1979- 1990 Yılları Arası İran Dış Politikası ve İsrail	38
1.1.İslam Devrimi'ne Giden Süreç ve İran Siyasal Rejiminde Yaşanan Dönüşüm	38
1.2. Devrim Sonrası İran'ın Filistin Kurtuluş Örgütü ile İlişkileri	42
1.3. İran- Irak Savaşı ve Savaşın İran-İsrail İlişkilerine Etkisi.....	44
1.4. Lübnan İç Savaşı ve Hizbullah'ın Kuruluşu.....	48
2. 1990'lı Yıllar İran Dış Politikası ve İsrail	51
2.1. Körfez Krizi Sürecinde İran Dış Politikası ve İsrail.....	51
2.2. 1990'lı Yıllarda İran'ın Filistin Politikası ve Hamas ile İlişkiler	54
2.3.İran'ın Afganistan Politikası.....	60

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

2000 SONRASI İRAN DIŞ POLİTİKASINI ETKİLEYEN BÖLGESEL GELİŞMELER VE İSRAİL İLE İLİŞKİLER

1. 11 Eylül Saldırıları, ABD'nin Afganistan ve Irak Operasyonlarının İki Ülke Dış Politikasına Yansıması	64
1.1. 11 Eylül 2001 Terör Saldırıları Sonrası ABD Dış Politikasındaki Dönüşüm	64
1.2. ABD'nin Afganistan Operasyonu	66
1.3. ABD'nin Irak Operasyonu.....	67
2. İran'ın 2006 Filistin Seçimlerine Tepkisi ve İran- Hamas İlişkileri	69
3. Arap Baharının İran- İsrail Dış Politikasına Etkisi ve İki Ülkenin Suriye İç Savaşı'na Yaklaşımı	72
4. İran'ın Nükleer Politikası ve İsrail	78
5. İran- İsrail İlişkilerinde Yeni Dönem: Gölge Savaşları'ndan Ahtapot Doktrini'ne	85
SONUÇ	89
KAYNAKÇA	93

KISALTMALAR LİSTESİ

AB: Avrupa Birliği

ABD: Amerika Birleşik Devletleri

BM: Birleşmiş Milletler

CENTO: Central Treaty Organization, Merkezi Anlaşma Teşkilatı

CIA: Central Intelligence Agency, ABD Merkezi Haber Alma Teşkilatı

DMO: Devrim Muhafızları Ordusu

FKÖ: Filistin Kurtuluş Örgütü

IAEA: International Atomic Energy Agency , Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı

İŞİD: Irak- Şam İslam Devleti Örgütü

İAEK: İran Atom Enerji Kurumu

KOEP: Kapsamlı Ortak Eylem Planı

MOSSAD: HaMOSSAD leModi' in uleTafkidim Meyuhadim, İsrail Merkezi Haber Alma Teşkilatı

MÖ: Milattan Önce

NATO: North Atlantic Treaty Organization, Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü

OEP: Ortak Eylem Planı

OPEC: Organization of Petroleum Exporting Countries, Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü

PKK: Kürdistan İşçi Partisi –PartiyaKarkerenKurdistan

SAVAK: Saziman-ı İttılât ve Emniyet-i Keşver, İran Merkezi Haber Alma Teşkilatı

SSCB: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

GİRİŞ

Uluslararası siyaset içerisinde yer alan her devlet dış politika yapımında kendilerine özgü faktörler kullanmaktadır. Bu faktörler bazı devletlerde, ülkenin milli ve dini kimliği üzerinde inşa edilmektedir. İran ve İsrail tam olarak bu devletlerin kategorizasyonuna girmektedir. Hem İran hem de İsrail kendilerini bir din devleti olarak kabul etmekte ve dış politika davranışlarını dini kimlik üzerinden geliştirmektedir. İki ülkenin dış politika yapımı incelendiğinde; İsrail'in Yahudi kimliği üzerinde daha güvenlikçi bir dış politika anlayışı geliştirdiği görülmektedirken, İran'ın bölgesel ve küresel alanda diğer devletlerle olan ilişkilerinde Şii kimliğinin ön plana çıktığı görülmektedir. İslam Devrimi'nden sonra daha da belirginleşen Şii kimliği günümüzde İran dış politikasının en temel belirleyici faktörünü oluşturmaktadır. İran, dış politikada kullandığı bu kimlikle birlikte ulus devletlerin kurulmasından sonra milliyetçilik akımıyla birbirinden uzaklaşan Müslüman devletleri İslam çatısı altında yeniden bir araya getirmeyi hedeflemektedir. Bu nedenle İran, Orta Doğu bölgesinde meydana gelen bölgesel ve küresel kaynaklı sorunlarla her zaman yakından ilgilenmiştir. Bu minvalde özellikle devrim sonrası dönemde İran'ın ilgisi ve odağı bölgede bir Yahudi devleti olarak kurulan İsrail'e yönelmiştir.

İran dış politikası geçmişiyle ve bugünüyle incelendiğinde İsrail'le olan ilişkilerin ayrı ve önemli tutulduğu görülmektedir. İran ve İsrail Orta Doğu bölgesinde yüzyıllardır yaşayan iki ayrı kadim milletten oluşmaktadır ve iki ülke arası ilişkiler günümüzden 2500 sene öncesine dayanmaktadır. Aynı coğrafya üzerinde yaşayan bu iki millet Pers Kralı Kiroş'un Babil İmparatorluğu esaretindeki Yaruşelim'i fethetmesi ve Yahudileri özgürlüklerine kavuşturmasıyla başlamış Sasani, Safevi ve Kaçar İmparatorlukları döneminde de devam etmiştir. Yahudilerin İran ile ilişkilerinin en kuvvetli olduğu zaman dilimi Pehlevi Hanedanlığı döneminde gerçekleşmiştir. Şah Rıza Pehlevi'nin İran'da yönetimin başına geldiğinde ülkede modern reformlar başlatmış bu reformlar sayesinde ülke içindeki Yahudilerin yaşamı şartları da iyileşmiştir. Rıza Şah Pehlevi'den sonra iktidarı devralan Muhammed Rıza Şah döneminde de Yahudiler, İran'da varlık içerisinde yaşamaya devam etmişlerdir. Şah Muhammed Rıza döneminde İsrail devletinin kurulması İran dış politikası için yeni ve önemli bir gelişme doğurmuştur. Şah Muhammed Rıza, yeni kurulan İsrail devletini resmi olarak tanımakla tanımamak arasında kalmış ve İran dış politikasını oluşturan faktörleri göz önünde bulundurmuştur. Bu dönemde İran ve İsrail arasındaki ilişkiler, gizli ittifaklar doğrultusunda yürütülmüştür. 1979 İran İslam Devrimi'nden sonra Ayetullah Humeyni tarafından kurulan yeni İran hükümeti, İsrail ile olan ilişkileri anında kesmiş ve bu dönemden itibaren günümüze

kadar İsrail “düşman devlet” olarak ilan edilmiştir. İran’ın dış politikasının analiz edildiği bu tezde analiz düzeyimiz İsrail olarak belirlenmiştir.

İran’ın bir aktör olarak, İsrail’in ise analiz düzeyi olarak ele alındığı bu tezde vaka analizi¹ temelli bir çalışma yapılmıştır. Geçmişten günümüze kadar iki ülke ilişkilerini şekillendiren birçok vaka bulunmaktadır. Fakat bu çalışmanın sınırlılıkları dahilinde; meydana geldiği dönem itibariyle en dikkat çeken ve çalışılan tez kapsamında en fazla açıklayıcı olan vakalar incelenmiştir. Vaka analizi yöntemiyle çalışılan bu tezde seçilen olaylara İran ve İsrail’in ne yönde yaklaştığı karşılaştırılmış ve bu yaklaşımların İran dış politikasındaki yeri incelenmiştir.

Bu çalışmanın düşünsel hazırlığını Orta Doğu’da güçleri ve nüfuzları hafife alınmayacak iki devletin; İran ve İsrail’in ilişkileri oluştururken, iki ülkenin seçilmiş vakalar üzerinden birbirleriyle ilişkilerinin incelenmesi ve dış politika bağlamında iki devletin olaylara yaklaşımının karşılaştırılması tezin amacını oluşturmaktadır. Araştırma kapsamlı bir literatür taraması ile desteklenmiş ve elde edilen bulgular vaka analizi kapsamında değerlendirilmiştir. Ayrıca tezin yazımında iki ülke arası ilişkilere etki eden olay ve olguların “neden”i sorgulanmış ve bu nedenlere cevap aranmıştır.

Çalışmanın birinci hipotezi; İslam Devrimi öncesinde İran ve İsrail’in karşılıklı çıkarları doğrultusunda geliştirdiği ilişkilidir. İki ülke, ortak düşmanların tehditlerine karşı birlikte hareket etmişler ve siyasi, ekonomik ve istihbarat alanlarında iş birliği geliştirmişlerdir. Çalışmada ele alınan ikinci hipotez; iki ülkenin devrim sonrası dönemde ilişkilerinin tamamen kesilmesidir. İslam Devrimi ile birlikte İran, İsrail’i düşman olarak nitelendirerek İsrail’in yok edilmesi gerektiğine dair sert söylemlerde bulunmuştur. İslam Devrimi sonrası dönemde ilişkileri tamamen kesen iki ülke ortak çıkarların ve tehditlerin yenilenmesi durumunda yeniden iş birliği geliştirmiştir. İran, her ne kadar İsrail’i lanetlenmiş ve bölgeden yok edilmesi gereken

¹ Basit bir tanımlamaya sahip olmayan vaka analizi genel itibariyle; birden fazla birim üzerinde genelleştirmeyi amaçlayan bir kişi, bir grup insan veya bir birim hakkında yoğun çalışma olarak tanımlanabilir. Vaka analizi yöntemi ilk olarak 1843 yılında J. S. Mill’in bir mantık sistemi olan magisteral çalışmasıyla ortaya çıkmıştır. Bir vaka çalışmasında odak özel bir birime dayanmaktadır. Diğer bir tanım, vaka çalışmasının bir veya birkaç yöntemle kapsamlı bir bakış açısıyla incelenen sistemlerin bir analizi olduğu yönündedir. Vaka analizi yöntemi, vakaları analiz etmekten ziyade; vakaları tanımlamak ve anlamak için bir ortamı keşfetmeyi amaçlamaktadır. Vaka analizi yöntemi, birden fazla bilgi kaynağını içeren ayrıntılı derinlemesine veri toplama yoluyla zaman içinde gerçek hayattaki çağdaş sınırlı bir sistemi (bir vaka) veya çoklu sınırlı sistemleri (vakalar) araştırmakta ve bir vaka tanımını ve vakanın ana temalarını rapor etmektedir. Detaylı bilgi için bkz: Ç. Ezikoğlu (2022). Siyaset Bilimi Çalışmalarında Vaka Analizi ve Elit Mülakat Yönetimi. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 51, Özel Sayı 1, 14-15.

bir devlet olarak görse de çıkarların örtüştüğü durumlarda İsrail ile beraber hareket ettiği görülmektedir.

Çalışmanın birinci bölümünde İran ve İsrail dış politikasına yön veren temel dinamikler açıklanmaya çalışılmıştır. Öncelikle İran ve İsrail'in dış politikalarının daha iyi anlaşılabilmesi için devletlerin kuruluşu ve işleyişi hakkında bilgi verilmiştir. İran'ın din odaklı ve dini otoritenin hâkim olduğu bir dış politika belirlediği ve çevre ülkeler ile ilişkilerinde çıkar odaklı politika yerine dini argümanların etkili olduğu görülmektedir. İran jeopolitik ve jeostratejik konumu itibarıyla güçlü devlet imajını bölgede sergilemiş ve Müslüman devletlerin İslam çatısı altında yeniden birleşeceğini öngören bir dış politika anlayışı geliştirmiştir. İran'ın geliştirdiği bu dış politikanın zamanla Devrim İhracı stratejisine dönüştürüldüğü görülmektedir. İran Devrim İhracı'nı, farklı ülke ve bölgelerde İslam Devrimi ile birlikte gelişen ideolojinin yeşermesi ve hâkim kılınması olarak açıklamıştır. Araştırmada İran'ın bu dış politika stratejisi ile Şii nüfusun çoğunlukta olduğu bölgelerde etki alanı oluşturmaya başladığına dikkat çekilmiştir. Irak ve Lübnan'da İran'ın bu stratejisi açıkça görülmektedir. İran'ın bu stratejisinin Batı ve Amerika Birleşik Devletleri (ABD) emperyalizmine karşı kurulduğunu ve Siyonizm, kapitalizm ve komünizm propagandası yapan ülkelere karşı bir kalkan olacağını belirterek Devrim İhracı'nı meşrulaştırmak istemiştir. İran dış politikada Şii söylemine devam ederken bazen bu söylemin dışına çıktığı ve Sünni direniş gruplarına destek vermesiyle karşılaşmıştır. İran'ın zaman içerisinde asimetrik savaş tekniği geliştirdiği görülmektedir. Lübnan'da Hizbullah, Filistin'de Hamas, Yemen'de Husiler ve Irak'ta Bedir Tugayı'nı destekleyen İran, bu gruplara destek vererek doğrudan savaş tekniğinden kaçınmış ve vekiller üzerinden savaş tekniği geliştirmeye başlamıştır. İran'ın bu stratejisi dahilinde en fazla İsrail ile karşı karşıya gelmiştir.

Birinci bölümün ikinci başlığı dahilinde İsrail dış politikasının temel faktörleri açıklanmıştır. İsrail, devlet ve kimlik inşasını Yahudi kutsal kitabı Tevrat temelli oluşturmuştur. Devlet inşasına bağlı olarak İsrail dış politikası Siyonist ideoloji ve diplomasi harmanlanarak oluşturulmuştur. Yüzyıllardan beri sürekli göçe maruz kalan Yahudi topluluğu, İsrail devleti kurulduktan sonra dış politikasının temeline "devleti koruma" anlayışı oturtmuştur. Bu anlayış çerçevesinde İsrail, askeri kaynaklara oldukça yüksek yatırım yapmıştır. Özellikle bölgedeki Arap devletleriyle gergin ilişkileri İsrail'in daha çok ABD gibi küresel güçlerle ortaklık kurmasına neden olmuştur. İsrail bölgede etkinliği arttırmak için bölgesel olaylarla yakından ilgilenen bir devlettir. İsrail'in bu davranışının birçok cepheden düşmanla karşılaşmasına neden olduğu görülmektedir.

Tezin ikinci bölümü 1979 İslam Devrimi'ne kadar olan süreçte iki ülke arası ilişkilerin temel parametrelerini analiz etmeyi hedeflemektedir. İran-Yahudi ilişkileri hangi tarihte başlamıştır? İsrail'in kuruluşuna İran'ın tepkisi ne olmuştur? Soğuk Savaş döneminde İran-İsrail ilişkileri hangi yönde gelişmiştir? İran'ın Arap- İsrail savaşlarında sergilediği dış politika iki ülke ilişkilerini nasıl etkilemiştir? sorularına yanıt aramaktadır. Devrim öncesi dönem, İran-İsrail ilişkilerinde iş birliğinin geliştiği bir zaman aralığı olması nedeniyle oldukça önemlidir. Bu dönemde İran ve İsrail bir daha mümkün olması zor olan iş birliği çerçevesinde ortak düşmanlara karşı beraber hareket ettiği görülmektedir. Aynı zamanda bu bölüm tarih aralığı itibariyle Soğuk Savaş'ın ilk yarısını kapsamaktadır. Dönemin iki kutuplu uluslararası sisteminde İran ve İsrail ABD'nin yanında yer almış ve iki ülke birbirlerine ekonomik, askeri ve istihbarat alanlarında yardımda bulunmuştur. Bu dönemde İran, Arap- İsrail savaşlarında Arap devletlerini desteklemiş olsa da İsrail ile ilişkilerini sürdürmeye de devam etmiştir.

1979 İslam Devrimi ile birlikte İran'ın ideolojik yapısı ve dış politikası değişmiştir. Devrim lideri Ayetullah Humeyni İsrail ile ilişkilerinin tümünü anında keserek İsrail'i tüm dünyaya karşı İran'ın düşmanı olarak ilan etmiştir. İsrail'in düşman ilan edilmesinin ardından Filistin meselesini kendine dert edinen İran, Filistin Kurtuluş Örgütü (FKÖ) ile ilişkileri geliştirerek örgüte bir süre imtiyazda bulunmuştur. Tezin üçüncü bölümü, 1979 tarihinden 2000 yılına kadar geçen süreçte İran- İsrail ilişkilerini analiz etmeyi hedeflemektedir. Bu bölümde; Devrim sonrası dönemde İran dış politikası bölge ülkeleri üzerindeki etkisi ne olmuştur? İran-Irak Savaşı sırasında İran'ın İsrail ile geliştirdiği stratejik ilişkilerin İran dış politikasına etkileri nelerdir? İran'ın Hizbullah ve Hamas gibi direniş örgütlerine sağladığı desteğin sonuçları nelerdir? İki ülke vekalet savaşlarına nasıl ulaşmıştır? İran, Körfez Savaşı ve Afganistan Savaşı'n sırasında nasıl bir dış politika sergilemiştir? sorularına yanıt aranmıştır.

Bölüm iki ana başlık altında incelenmiştir. İlk ana başlıkta 1979- 1990 yılları arasında bölgeye etki eden vakaların İran ve İsrail dış politikasına etkileri ele alınmıştır. İran devrim lideri Ayetullah Humeyni'nin 1989 yılında ölümüne kadar İran'da kapitalizm, komünizm ve Siyonizm'e karşı sert bir dış politika dönemi yaşanmıştır. İran, her ne kadar İsrail karşıtı bir politika geliştirmiş olsa da bu dönemde yaşanan İran- Irak Savaşı sırasında İsrail'den yardım almıştır. Bölgede iki Müslüman devletin savaşması ve İran'ın devrim ihracı stratejisini dış politika yapım aracı olarak kullanması diğer Arap devletlerini rahatsız etmiş ve bu savaşta İran, kendisini destekleyen Arap devleti bulmakta zorluk çekmiştir. Devrim öncesi dönemden kalan silahların kullanılması için askeri teçhizatlara ve yeni silahlara ihtiyaç duyulmuştur. Tüm bu nedenler dahilinde bu dönemde İran hem ABD hem de İsrail ile silah alışverişi yapmıştır. Yine

bu dönemde ABD ve İran arasında uluslararası siyasete damga vuran ve iki ülke arasında gizli “İrangate” olayı yaşanmıştır İran’ın, Irak savaşı sırasında İsrail ile kurduğu ilişki savaşın sona ermesiyle yeniden eskiye dönmüştür.

İran dış politikası bakımından oldukça önemli bir diğer mesele Lübnan’da meydana gelen iç savaş olmuştur. Lübnan’daki karışıklık üzerine kendi sınırlarının tehlikede olduğunu gerekçesiyle İsrail Lübnan’a askeri müdahalede bulunmuştur. Lübnan’da İsrail işgalinin tırmanması üzerine İran harekete geçerek, Lübnan’da yaşayan Şiiilerin ekonomik ve siyasi bir hareket olan Hizbullah’a askeri ve ekonomik yardımda bulunmuştur. İran’ın, Hizbullah’ın kurulmasına ve gelişmesine destek vermiş ve böylece İran, Hizbullah üzerinden İsrail ile dolaylı yoldan savaşa girmiştir. Bu, İran’ın İsrail’e karşı vekilleri kullanarak başlattığı vekalet savaşlarının ilki olmuştur.

Bölümün ikinci ana başlığı 1990’lı yıllarda İran dış politikasında İsrail’in yerinin anlatıldığı başlıktır. Bu ana başlık Ayetullah Humeyni’nin ölümünden sonra İran dış politikasındaki değişimin analizi bakımından önemlidir. Humeyni’nin ölümünden sonra yeni dini lider Ali Hamaney olmuş ve Ali Ekber Haşimi Rafsancani İran’ın yeni cumhurbaşkanı seçilmiştir. Rafsancani pragmatist kişiliği ile ön plana çıkan bir lider olmuştur. Böylece yeni dönemde İran dış politikasının Arap devletleriyle kalıcı iş birliğinin sağlanması yönünde geliştiği görülmektedir. Bu dönemde İran’ın Hizbullah’a verdiği desteğin yanında Hamas’a da destek verdiği görülmektedir. İran yeni dış politikasını “ne Batı ne Doğu” stratejisinden “hem Güney hem Kuzey” stratejisiyle değiştirmiştir. Böylece İran yeni dış politikası gereği Körfez Savaşları ve Afganistan’ın işgali gibi konularla da oldukça yakından ilgilenmiştir.

Tezin dördüncü ve son bölümü 2000 senesinden günümüze kadar olan süreçte bölge devletlerini etkileyen küresel ve bölgesel vakalar ışığında İran dış politikasını ve İran- İsrail ilişkilerini analiz etmektedir. Bu bölümde; 11 Eylül saldırıları ve sonrasında gerçekleşen Irak ve Afganistan işgali, İran dış politikasını hangi yönden etkilemiştir? İran’ın 2006 Filistin seçimlerine tepkisi ne olmuştur? İran’ın Hamas’a verdiği destek İsrail ile ilişkileri nasıl etkilemiştir? Arap Baharı döneminde İran dış politikası ve İsrail ile ilişkilerinin seyri ne olmuştur? sorularına cevap aramaktadır. Bu bölümde ayrıca İran ve İsrail arasındaki en büyük anlaşmazlık olan İran’ın Nükleer Politikası ayrı bir başlık özelinde değerlendirilmiştir. Ardından İran- İsrail ilişkilerine günümüz çerçevesinden bakılarak vaka analizi yöntemi ile oluşturulan araştırma tamamlanmıştır.

İsrail'in 1948 yılında Orta Doğu bölgesinde kurulmasından günümüze kadar olan süreçte İran- İsrail ilişkilerini etkileyen birçok küresel ve bölgesel vakanın olduğu bilinmektedir. Fakat bu yüksek lisans tezinin yazımında sınırlılıklar mevcuttur. İki ülkeyi etkileyen ve iki ülke arası ilişkilere yön veren bütün vakaların analizinin yapılması durumunda zaman yetmezliği ve ayrıntı eksikliği yaşanacağı düşünülmüş bu nedenle tezin yazımında iki ülke arasındaki ilişkileri en çok etkileyen vakalar seçilmiştir. İlaveten seçilen bu vakaların İran dış politikasına en fazla yön veren küresel ve bölgesel gelişmeler olmasına dikkat edilmiştir. Türkiye'de konuyla alakalı yazılmış kısıtlı miktarda çalışma olması sebebiyle çalışmada yabancı kaynaklardan da faydalanılmıştır. Tezin yazılmaya başlandığı dönem tüm dünyayı etkisi altına alan pandemi nedeniyle çalışmanın genelinde çevrimiçi kütüphane kaynaklarından ve çevrimiçi eserlerden yararlanılmıştır. "Seçilmiş Vakalar Işığında İran Dış Politikasında İsrail'in Yeri" başlıklı bu tezin sonraki araştırmacılara ışık tutacak, akademik katkısı yüksek bir çalışma olması umut edilmektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

İRAN VE İSRAİL DIŞ POLİTİKASININ TEMEL DİNAMİKLERİ

1. İran Dış Politikasını Belirleyen Unsurlar

1.1.Devletin Kuruluşu ve Esasları

İran'ın mevcut siyasal sistemi, İslami hiyerarşik yapıya sahip bir parlamenter demokrasidir ve İran'ın dış politikasını yönlendiren siyasi karar alma süreçlerinden oluşmaktadır. İran dış politikasını anlayabilmek için öncelikle İran siyasi yapısının anlaşılması daha sonra bu siyasi yapıya bağlı kurumların işleyişinin incelenmesi gerekmektedir.

İran'ın yönetim şekli İslam Devrimi ile birlikte değişime uğramıştır. Monarşi ile yönetilen İran, devrim sonrası oluşan siyasi süreç içerisinde İslam hukuku ve Şii mezhebinin İmamiye/ İsnâaşeriye kolunun görüşlerini ilke edinen Ayetullah Ruhullah Humeyni önderliğinde İslam Cumhuriyeti'ne geçiş yapmıştır.1979 Şubat'ında İran'daki idari şeklin değişmesinin hemen ardından Şii İslam ekolünde ilerleyen yönetici elitler, temeline Velayet-i Fakih teorisini yerleştirdikleri yeni anayasayı 3 Aralık 1979 tarihinde halk oylamasına sunmuş ve bu tarihten itibaren İran İslam Cumhuriyeti Anayasası yürürlüğe girmiştir. İdari ve siyasi dönüşüm hareketleri ile birlikte İran'da klasik dini siyasi düşünce ile modern siyasi yöntem harmanlanarak tamamen farklı bir siyasal sistem oluşturulmuştur.²

Ayetullah Humeyni tarafından ileri sürülen Velayet-i Fakih teorisi, 12. İmam Muhammed Mehdi'nin dönüşüne kadar ülke yönetiminde İmamların manevi mirasçısı olarak kabul edilen din adamlarının velayet etmesi düşüncesine dayanmaktadır. İmamet (meşru devlet başkanlığı) temelli Velayet- i Fakih anlayışı İran İslam Cumhuriyeti anayasasının 5. Maddesinde yer almaktadır.³ Velayet-i Fakih anlayışına dayanan teokratik düzenle beraber İran yönetim sisteminde yeni kurum ve kavramlar oluşmuştur. Yeni oluşturulan bu siyasi düzenin merkezine Devrim Rehberliği Kurumu (bir diğer adıyla Velayet-i Fakih Kurumu) koyulmuş ve Düzenin Yararı Teşhis Konseyi, Anayasa Koruyucular Konseyi, Uzmanlar Meclisi, Silahlı Kuvvetler, Milli Güvenlik Yüksek Konseyi, Devrim Rehberliğinin İdari Sistemdeki Temsilcileri, Cuma İmamları, İran Radyo ve Televizyon Kurumu ve Anayasa Gözden Geçirme

² M. Koç (2017). İran'da Devlet Yapısı ve Temel Kurumlar-1: Devrim Rehberliği. İRAM Yayınları. s.5.

³ Merkez-i Tâhkiyat-i Şurâ-yi İslami, Kânûn-i Esâsi-yi Cumhûri-yi İslami-yi İran md.5, [Erişim Tarihi: 04.12.2021, https://rc.majlis.ir/fa/content/iran_constitution]

Konseyi gibi diğer siyasal kurum ve kuruluşlar Devrim Rehberliği Kurumu çerçevesinde şekillenip konumlandırılmıştır.

İran İslam Devleti Anayasasının 2. Maddesinde açıklanmış olan Devrim Rehberliği daimî rehberlik ilkesine dayanarak Şiilik mezhebinde ümmetin önderliği anlamına gelen “imamet” çerçevesinde oluşturulmuştur ve yöneticisiz toplum olmayacağı gerekçesiyle 12. İmam Mehdi'nin yokluğunda fıkıh alimlerinin devlet sorumluluğunu üstleneceği anlayışını vurgulamaktadır.⁴ Anayasanın 5. Maddesinde “Devrim Rehberi'nin (Velayet-i Emr) gayb alemindeki imamın geri döneceği zamana kadar İslam devletinin başkanlık görevini üstleneceği” belirtilmiş⁵ ve Devlet Başkanı'nın sivil politikacılardan değil dini alimler arasından seçileceği kanunla sabitlenmiştir. Devrim Rehberi, Uzmanlar Meclisi tarafından anayasanın 5. Ve 109. Maddelerinde yer alan şartlara haiz fakihler arasından seçilmektedir.⁶

Devrim Rehberliği değişmez birtakım özelliklere sahip bulunmaktadır. Bunlardan ilki Rehberliğin “Daimî Rehberlik İlkesi”ne dayanmasıdır. İran İslam Cumhuriyeti Anayasası'nın 2. Maddesine göre imamet ilkesi çerçevesinde din adamları arasından seçilen yöneticiyle birlikte toplumun hiçbir zaman yöneticisiz kalmayacağı düşüncesine siyasi argümanlar ile hâkim kılınmıştır. Diğer bir ifadeyle Daimî Rehberlik İlkesi, Şii fıkıh alimlerinin imamların yokluğunda devleti idare etme sorumluluğunu üstlendikleri vurgulanmaktadır.⁷ İkinci olarak Devrim Rehberi, Anayasa'nın 5. Maddesinde “İslam Devleti başkanlığı” görevini üstlenecek tek makam olarak belirtilmiştir. Yine aynı madde; Devlet Başkanı'nın sivil politikacılar içerisinde değil, siyasetten anlayan din adamları arasından seçilebileceğini ortaya koymaktadır. Bu anlayış Velayet-i Fakih teorisinin en önemli ilkesi olmakla birlikte, Devrim Rehberi ve Uzmanlar Meclisi gibi kurumların din adamları tarafından yönetilmesi ve diğer kurumların da dini otoritenin kontrolüne girmesi bakımından önem teşkil etmektedir.⁸ Devrim Rehberi'nin üçüncü özelliği mutlak otoriteye sahip bir makam olarak görev yapmasıdır. Anayasanın 57. Maddesinde ele alınan “Devrim Rehberi'nin mutlak otoritesi”; Devrim Rehberi'nin yasama, yürütme ve yargı erkinin üzerinde yer aldığını ve bu erkleri denetleme yetkisinin olduğunu belirtmektedir.⁹

⁴ M. Koç (2017). İran'da Devlet Yapısı ve Temel Kurumlar-1: Devrim Rehberliği. İRAM Yayınları. s.5.

⁵ Merkez-i Tâhkiyat-i Şurâ-yi İslami, Kânûn-i Esâsi-yi Cumhûri-yi İslami-yi İran md.5, [Erişim Tarihi: 04.12.2021, https://rc.majlis.ir/fa/content/iran_constitution]

⁶ Merkez-i Tâhkiyat-i Şurâ-yi İslami, Kânûn-i Esâsi-yi Cumhûri-yi İslami-yi İran md.107, [Erişim Tarihi: 04.12.2021, https://rc.majlis.ir/fa/content/iran_constitution]

⁷ Mehmet Koç, *age.*, s.6.

⁸ *age.*, s.6.

⁹ *age.*, s.7.

İran İslam Cumhuriyeti Anayasasına göre yürütmenin başı olan cumhurbaşkanı, Devrim Rehberinden sonra ikinci sıradaki en üst düzey otorite olarak kabul edilmektedir. Bu nedenle İran’da yürütme işleri; Devrim Rehberi, Cumhurbaşkanı ve onun başkanlık ettiği Bakanlar Kurulundan oluşan “yürütme erki” arasında paylaştırılmıştır.¹⁰

İran’da ülke idaresi seçimle işbaşına gelmektedir. Bu bağlamda Anayasanın 6. Maddesi; Cumhurbaşkanı, milletvekilleri, belediye meclis üyeleri gibi idare ile ilgili makamların seçim yoluyla belirlenmesini esas kılmıştır.¹¹ İran’da Cumhurbaşkanı belirleme süreci dört aşamada gerçekleşmektedir. Bu dört aşama aday adaylığı başvurusu, seçimlerin düzenlenmesi, mazbatanın verilmesi ve yemin töreni şeklinde sıralanmaktadır.¹² Anayasanın 114. Maddesi dahilinde Cumhurbaşkanı; dört yıllık süreliğine doğrudan halk tarafından seçilir ve en fazla iki dönem görev yapabilir.¹³ Anayasanın 115. Maddesine göre Cumhurbaşkanı olacak kişide; dinen ve siyaseten yüksek makamlı bir devlet adamı olması, İran asıllı İran İslam Cumhuriyeti vatandaşı kimliği taşıması, idari kapasitesi ve becerikliliği yüksek; iyi bir geçmişe sahip, takva ehlinde güvenilirliği bulunması, İslam Cumhuriyetinin temel ilkelerine inanması ve ülkenin resmi mezhebine mensup olması şartları aranmaktadır.¹⁴

İran’da yasama üç organdan oluşmaktadır. Bunlardan ilki doğrudan halk tarafından dört yıllık süre için seçilen ve parlamento statüsünde olan İslami Şura Meclisi, ikincisi on iki üyeden oluşan ve anayasa yargı yetkisine sahip Anayasa Koruyucu Konseyi ve son olarak Devrim Rehberi tarafından oluşturulan Nizam’ın Maslahat Meclisi’dir.¹⁵

Anayasanın 58. Ve 59. Maddesine göre; İslami Şura Meclisi ekonomik, siyasi, sosyal ve kültürel konularda kanun ve kararları meclisin onayından geçirerek uygulanması için yürütme organına bildirmektedir.¹⁶ Meclisin ülkenin resmi mezhebine ve Anayasa ilkelerine aykırı kanunlar çıkartamayacağı hükme bağlanmıştır. Bu konuda meclisi denetleme görevi Koruyucu Konseye ait olduğu belirtilmiştir.¹⁷ İslami Şura Meclisi tarafından çıkarılan kanunlar, Anayasayı Koruyucular Konseyi tarafından denetlenmektedir. Konsey kanunları İslam

¹⁰ M. Koç (2017). İran’da Devlet Yapısı ve Temel Kurumlar-1: Devrim Rehberliği. İRAM Yayınları. s.6.

¹¹ Iran Chamber Society (2022). Iranian Laws & Government. The Constitution of Islamic Republic of Iran md. 6. [Erişim Tarihi: 05.10.2022 https://www.iranchamber.com/government/constitutions/constitution_ch08.php]

¹² Mehmet Koç, **age.**, s.5.

¹³Iran Chamber Society, The Constitution of Islamic Republic of Iran md.114.

¹⁴Iran Chamber Society, The Constitution of Islamic Republic of Iran md.115.

¹⁵ N. Aghabalaei Fanid (2020). İran’ın İdari Teşkilat Sistemi. *Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Oğuzhan Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(1), 136.

¹⁶ Iran Chamber Society, The Constitution of Islamic Republic of Iran md.59.

¹⁷ Iran Chamber Society, The Constitution of Islamic Republic of Iran md.98.

esaslarına ve anayasa ilkelerine uygunluğu yönünden inceledikten sonra aykırı görülen kanunları tekrardan görüşülmesi ve değerlendirilmesi için meclise geri göndermektedir. Anayasayı Koruyucu Konseyi on iki üyeden oluşmaktadır. Üyelerden altısı fakih üye olarak direkt Devrim Rehberi tarafından atanmaktadır. Diğer üyeler hukukçu statüsündedir ve Yargı Organının önerisi üzerine Meclis oy çoğunluğu ile seçilmektedir. Anayasa Koruyucu Konseyi kanunların Anayasaya ve İslami kurallara uygunluğunun denetlenmesinin yanında Cumhurbaşkanı ve Milletvekili aday adaylarının adaylığının onaylanması ve seçimlerin denetlenmesi gibi önemli görev ve yetkilere sahiptir.¹⁸ Devrim lideri Ayetullah Humeyni tarafından kurulan Nizam'ın Maslahat Meclisi'nin görevi Anayasa Koruyucu Konseyi tarafından reddedilen kanunları nihai incelemeye tabi tutmaktır. Meclisin üyelerinin tamamı Devrim Rehberi tarafından atanmaktadır ve üye sayısı Rehberin inisiyatifine bırakılmıştır.¹⁹

İran Yargı Sistemi Anayasanın 156- 172. Maddeleri arasında belirtilmiştir. Yargı Sisteminin en yüksek makamı Yargı Organı Başkanıdır. Yargı Organı Başkanı beş yıllığına doğrudan Devrim Rehberi tarafından atanmaktadır. Yargı Organı Başkanından sonra Devlet Genel Başsavcısı gelmektedir. İran yargı sistemi Adli Yargı, İdari Yargı ve İhtisas Mahkemeleri olmak üzere üç organdan oluşmaktadır.²⁰ Yargının yürütme üzerinde denetimi bulunmaktadır. Yargı organı bünyesindeki Yüce Divan, Cumhurbaşkanı *görevini kötüye kullanma* suçlamasıyla yargılayabilmektedir. Cumhurbaşkanı, bakanlar ve yardımcılarının yargılanması parlamentonun bilgisi dahilinde genel mahkemeler tarafından incelenmektedir²¹.

İran devlet sisteminin genel yapısına bakıldığında dış politikasına yön veren ana parametreleri şekillendiren ve belirginleşmesini sağlayan argümanları dini liderin almış olduğu kararlar etkilemektedir. Dini liderin gerek iç politikada gerekse dış politikada en yetkili karar mercii olduğu görülmektedir. Dini lider İran'ın dış politikasına yön veren ideolojik propagandaları araç olarak kullanmaktadır. Şii İslam kültürünü yaymak ve ideallerini yansıtmak amacıyla diğer devletlerle olan ilişkilerini genişletmeye çalışmaktadır.

Kurulduğu tarihten günümüze kadar İran İslam Cumhuriyeti, resmi politika olarak, ülke içindeki farklı etnik kimliklerin İslam'ın birliği altında yaşamaları gerektiğini vurgulamış ve milliyet- kavmiyet farklılıklarının ülke birliğini bozmaması gerektiğini işlemiştir.²² Bu

¹⁸ N. Aghabalaee Fanid (2020). İran'ın İdari Teşkilat Sistemi. *Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Oğuzhan Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(1), 136. .

¹⁹ Iran Chamber Society, The Constitution of Islamic Republic of Iran md.112.

²⁰ Nematollah Aghabalaee Fanid, **agm.**, s.138.

²¹ M. Koç (2017). İran'da Devlet Yapısı ve Temel Kurumlar-1: Devrim Rehberliği. İRAM Yayınları. s. 16.

²² Y. Sarıkaya (2008). *Tarihi ve Jeopolitik Boyutlarıyla İran'da Milliyetçilik*. Ötüken Yayınları, s.138.

bağlamda mezhepsel olarak 12 İmam Şiiliği İran devlet adamları tarafından başarılı bir şekilde kullanılmıştır. Devletin önde gelen siyasetçilerinin yönlendirdiği İran toplumunun tümünü bir arada tutacak dini kimliği; İran toplumuna özgü olacak biçimde “Şii Kimliğini” yaratmayı başarmıştır. Diğer bir ifadeyle Şiilik bir devlet kimliği olarak, ülke birliğini ve bütünlüğünü sağlayacak yegâne araç konumunda yeniden doğmuştur.²³

İran kendini dünya Müslümanlarının koruyucusu ve önderi olarak görmüş ve Müslümanların temsilcisi sıfatıyla uluslararası sahnede yer alma amacıyla olmuştur.²⁴ Bu nedenle devrim sonrası iç politikada uyguladığı din metaforunu ve mezhepsel olguların araçsal özelliğini dış politikada da uygulamaya koymuştur.²⁵ Ayrıca İran’ın ulusal ve uluslararası literatürdeki stratejik konumunu belirleyen ve tarih sahnesinde günümüze kadar güçlü bir devlet imajını sergilemesinin hedef noktası bulunduğu bölgede diğer Müslüman ülkelerden farklı özelliklere sahip bulunduğu Şii kimliği sayesinde olmuştur.

1.2. İran’ın Dış Politikasını Oluşturan Faktörler

Dış politika, uluslararası ilişkiler literatüründe bir devletin dış çevreye yönelik eylemleri ve bu eylemlerin formüle edildiği koşullar olarak tanımlanmıştır. Dünya ülkelerinin her biri farklı dış politika argümanlarıyla siyasi konjonktürüne yön vermektedir. İran İslam Cumhuriyeti ’de dönemsel ve iç politik olayların etkisi doğrultusunda dış politika anlayışını sürdürmektedir. Özellikle devrim sonrası dönemde İran dış politikasının temeli jeo- stratejik ve jeo-politik konular, kültürel ve dini yapı ve İran’ın tarihi (İranlılık) gibi iç yapıdaki faktörlere bağlı olmuştur. Bu faktörler İran dış politikasının sabit faktörleridir ve İran dış politikasında süreklilik göstermektedir.²⁶

1.2.1. İranlılık (İranizm)

İran’ın köklü tarihine bakıldığında İran ulusunun eski bir medeniyetin mirasçısı olduğu görülmektedir. İslamiyet’ten önce var olan bu kadim miras, İranlıların İslamiyet’i kabul etmesinden sonra İslamiyet’le birleşerek İran’ın büyük bir İslam uygarlığı olmasını sağlamıştır. Dış politika açısından İrancılık; İran’ın kültürel alanıyla, Sasani ve Safevi İmparatorlukları gibi İran’ın tarihte etkileşimde bulunduğu ve İran kültürel alanının sınırları içinde kalan ve bu

²³ A. Çeçen (2012). Bir İran Değerlendirmesi. *Avrasya Dosyası Dergisi İran Özel Sayısı*, 5(3), 7.

²⁴ K. E. Çelik (2016). İslam Devrimi Sonrası İran’da Kimlik ve Dış Politika: Konstrüktivist Bir Bakış. *Bölgesel Çalışmalar Dergisi*, 1(1), 264.

²⁵ K. Kolsuz (2017). Mezhep ve Kimlik Bağlamında Ortadoğu’da İran’ın Güç ve Güvenlik Politikaları. *Bölgesel Araştırmalar Dergisi “İran” Özel Sayısı*, 19.

²⁶ P. Horizon (2004). Internal Dynamics of Iran’s Foreign Policy, *Pakistan Institute of International Affairs*, 57(1), 47.

kültürü paylaşan ülkelerle ilişki kurması olarak ifade edilmektedir.²⁷ Diğer devletlerle olan siyasi ilişkilerinin tarihsel perspektifi Ayetullah Humeyni'nin İran- Irak Savaşı'nda sergilediği dış politika anlayışında görülmüştür. Humeyni hiçbir zaman dini ulustan ayırmamış, savaşın Mehdi'nin gayb aleminden dönüşünün yolunu açtığını vurgulamıştır. Ayetullah Hamaney'in 1989 yılında dini liderlik konumuna gelmesiyle İran dış politikası Şii siyasal İslamcılık ile İran milliyetçiliğinin harmanlandığı bir dış politikaya dönüşmüştür.²⁸ 1979 devrimi İran'ın kurumsal kimliğini yeniden inşa etmemiş, İran milliyetçiliği varlığını sürdürürken İslam ve Şiilik ile tamamlanmıştır.²⁹

1.2.2. Coğrafi Konum

İran jeopolitik konumu itibariyle önemli bir konumda yer almaktadır. Etrafı dağlar, nehirler ve ormanlarla kaplı olan İran'ın coğrafi sınırları doğal korumaya kaynaklık eden unsurlardan oluşmaktadır.³⁰ Coğrafi konumu stratejik önem arz eden İran; Avrasya Kıtası üzerinde Kuzey Avrasya'yı Basra Körfezi'ne ve Hint Okyanusuna, Orta Asya ve Güney Asya'yı Batı Asya'ya bağlamaktadır. Bir diğer önemli nokta İran'ın konumunun doğu- batı ticaret yollarının ve kuzey- güney ticaret yollarının üzerinde yer almasıdır. Bu durumda İran, Doğu Asya ve Avrupa arasında önemli bir geçiş güzergâhı konumunda bulunmaktadır.³¹ İran'ın bulunduğu jeopolitik konumu iki açıdan oldukça önemlidir. Birincisi, Afganistan'daki karışıklık İran'ın iç Avrasya devletleri için önemli bir güzergâha dönüştürmüştür. İkincisi, İran'ın Hazar Denizi'nin güneyinde oluşmuş bir devlet olması ve Hazar Denizi havzasında bol miktarda petrol ve doğalgaz rezervleri bulunması İran'ın stratejik önemini oldukça arttırmaktadır.³²

Basra Körfezi'nin güvenliği için kritik bir bölgede yer alan İran'ın bulunduğu konum petrol üreticisi ve petrol tüketicisi ülkeler açısından önem taşımaktadır. İran'ın jeopolitik önemini arttıran bir diğer faktör ise enerji arz ve güvenliği konusunda bağlantı noktası olarak bulunan Hürmüz Boğazı'nın kesişim noktasında bulunmasından kaynaklanmaktadır.

²⁷ S. Akbarzadeh & J. Barry (2016). State Identity in Iranian Foreign Policy. *British Journal of Middle Eastern Studies*, 43(4), 620.

²⁸ M. Rigiderakhshan (2020). İran'ın Dış Politika Kimliğini Oluşturan Faktörler. *Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 38.

²⁹ Shahram Akbarzadeh & James Barry, **agm.**, s. 629.

³⁰ D. Ametbek (2017). *İran Dış Politikasının Jeopolitik Kodları*. Balgat Çalışmaları 3. ANKASAM, Ankara, s.22.

³¹ Mohammad Rigiderakhshan, **agm.**, s. 398.

³² Dinmuhammed Ametbek, **age.**, 23.

Dünyadaki doğal kaynakların boğazı olarak tanımlanan Hürmüz Boğazı ekonomik olarak oldukça değerlidir ve Boğazın güvenliği ve denetimi İran tarafından sağlanmaktadır.³³

Uluslararası ticaret, petrol ve doğalgaz taşımacılığı gibi konularda köprü vazifesi ifa eden İran'ın arz ve güvenliği uluslararası düzeyde önem taşımaktadır. Özellikle güney sınırlarından ticarete açılan ülkenin bir cephesi denize açılırken bir diğer stratejik noktası Avrasya Kıtasına açılmaktadır. Jeostratejik konumu itibariyle İran gerek Avrasya Kıtasına nüfuz etmek isteyen güçler gerekse uluslararası sulara ulaşmak isteyen güçler için önem teşkil etmektedir. İran'ın bölgesel ve küresel sistemler içerisinde güvenliğinin sağlanması Basra Körfezi ülkeleri, Irak, Suriye, Türkiye, Kafkasya, Afganistan, Pakistan ve Orta Asya Ülkeleri'nin güvenlik anlayışına etki etmektedir.³⁴

1.2.3. Şii Hilali

Şiilik, İslam içinde bir mezhep veya düşünce okulu olarak tanımlansa da İran devrimcileri tarafından tanımların ötesinde bir anlam barındırmaktadır. İran için Şii'lik, İran Müslümanlarını aşırılık yanlısı Sünni hareketlerden uzaklaştırmak ve İranlılar arasında birlik duygusu yaratmak için kullanılmıştır. Bu söylemlerin her ikisi de İran'ı bölgedeki etkinliğini kısıtlamıştır. Devrim sonrası dönemde İran dış politikası İslami özelliklerin belirleyici olduğu bir dış politikaya dönüşmüştür. Diğer yandan İran, ulus devletlerin kuruluşu ve milliyetçilik gibi akımların ortaya çıkmasından sonra birbirlerinden uzaklaşan Müslüman devletlerin İslam çatısı altında yeniden birleşeceğini öngören bir dış politika anlayışı geliştirmiştir. İran dış politikasındaki bu İslami unsur zamanla gelişerek Şii jeopolitiği söylemine evrilmiştir. İran'ın bölgedeki stratejik hedefini tanımlamak için bu terimi ilk kez 2004 yılında Ürdün Kralı Abdullah tarafından kullanılmıştır.³⁵

Bölgede; Irak, Bahreyn ve Azerbaycan, Lübnan, Yemen, Suriye, Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri, Kuveyt, Katar, Umman, Afganistan, Pakistan ve Hindistan gibi ülkelerde Şii Müslüman nüfusun oldukça fazla olması İran'ın Şii Jeopolitiği söyleminin önemini arttırmaktadır. Günümüzde Yemen'den başlayarak önce Bahreyn ve Kuveyt olmak üzere Körfez ülkeleri üzerinden İran'a ulaşan; oradan Irak'tan başlayarak Suriye ve Lübnan'a uzanan ve İran'ın Şii Hilali olarak adlandırdığı nüfuz alanı stratejik önemi çok büyük bir Şii

³³ Mohammad Rigiderakhshan, *agm.*, s. 398

³⁴ D. Ametbek (2017). *İran Dış Politikasının Jeopolitik Kodları*. Balgat Çalışmaları 3. ANKASAM, Ankara, *age.*, 23.

³⁵ S. Akbarzadeh & J. Barry (2016). State Identity in Iranian Foreign Policy. *British Journal of Middle Eastern Studies*, 43(4), 626.

jeopolitiği oluşmuştur. İran Şii Hilali sayesinde Hint Okyanusu'ndan Basra Körfezi'ne ve Doğu Akdeniz'den Hazar Denizi'ne kadar etkileşim alanını arttırmıştır.³⁶

İran'ın Şii Hilali politikasının bir diğer ayağını antiemperyalizm düşüncesi oluşturmaktadır. Bu bağlamda İran ABD karşıtlığı ve bu karşıtlığın doğurduğu İsrail- Filistin meselesi üzerinden her iki ülkeyi de bölgenin huzurunu bozan düşman devletler olarak ilan etmiştir. İran'ın bu yaklaşımı onun bölgede kendi meşruiyetini arttırmak için kullandığı bir araç olarak Şii jeopolitiğine katkı sağlamıştır. İran'ın Şii jeopolitiği söylemi giderek artarak “devrim ihracı” politikasına dönüşmüştür.³⁷

1.3. Şiilik ve İslam'ın Dış Politikaya Etkisi

Ayetullah Humeyni'nin İslam Devrimi sonrasında devrimin sadece İran için yapılmadığını bu nedenle tüm İslam alemini ilgilendiren bir devrim olduğu mesajlarını vermiştir. Bu doğrultuda devrim sonrasında oluşturulan yeni Anayasada millet tanımını etnik kimlikten ayrılmış ve Müslümanların tek bir millet olduğu belirtilmiştir. Ek olarak İran'ın hedefinin İslam dünyasında kültürel, ekonomik ve sosyal alanda birlik sağlama olduğu söylenmiştir. Tüm bunlar İran'ın devrimle beraber bölgesel bir lider olma konusundaki amacını açıkça ortaya koymaktadır.

İran yönetimi, İslam Devrimi'nin bölgedeki diğer ülkeler tarafından ilham kaynağı olacağını ve bu ülkelerin kendi topraklarında da İslami bir devrime gidecekleri imkânı üzerinde durmuştur. Bu nedenle hem bu arzusu dahilinde hem de bölgede söz sahibi olmak istemesi nedeniyle İran, “devrim ihracı” olarak adlandırılan bir dış politika geliştirmeye başlamıştır. Devrim ihracının amacının İran sınırlarına yeni toprak katmak olmadığı aksine farklı ülke ve bölgelerde İslam Devrimi ile birlikte gelişen ideolojinin yeşermesi ve hâkim kılınması olduğu şeklinde açıklanmıştır. İran devrim ihracı politikasının öncelikle Batı karşıtlığı ve antiemperyalizm üzerine kurulduğunu ifade etmiştir. Humeyni bu politikanın Siyonizm, kapitalizm ve komünizm propagandası yapan devletlere karşı bir kalkan olacağını belirtmiş ve aynı zamanda İslam'ın dünya ülkeleri üzerindeki etkisini genişleteceğini ifade etmiştir.³⁸

İran'ın devrim ihracı politikası ilk olarak Irak ve Körfez ülkeleri gibi Şii nüfusun çoğunlukta olduğu bölgelerde etkisini göstermeye başlamıştır. Irak yönetimi, topraklarında

³⁶ S. Doğan (2018). İran'ın Ortadoğu Siyaseti. İNSAMER. [Erişim Tarihi: 08.10.2022 https://www.insamer.com/tr/iranin-ortadoğu-siyaseti_1573.html]

³⁷ Y. Emre Saraç & M. E. Sönmez (2020). İran Jeopolitiğinde Üç Öge: Hazar, Basra, Şii Hilali. *Farabi Anısına Türkiye ve Türk Dünyası Araştırmaları- II*. İktisad Yayınları. s. 722.

³⁸ M. Rigiderakhshan (2020). İran'ın Dış Politika Kimliğini Oluşturan Faktörler. *Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 405-406.

yaşayan Şii nüfusun İran etkisi altında kalmasından rahatsız olmuş ve iki ülke arasında daha sonra savaşa dönüşecek gerginlik başlamıştır. Bu sırada bölgedeki bazı Arap devletleri de İran'ın bölgede artan etkinliğinden rahatsızlık duymuş ve İran'ın karşısında yer alan politika yürütmeye başlamıştır.³⁹ İran'ın Şii nüfusun yoğun olarak bulunduğu bölge ülkelerinde dini argümanları kullanarak yürüttüğü dış politika faaliyetleri toplumsal dinamikler göz önünde bulundurularak yürütülmeye çalışılmıştır. Özellikle Orta Doğu ülkelerine yönelik uyguladığı dış politika faaliyetleri ülkeden ülkeye farklı stratejiler geliştirdiğini göstermektedir.

İran'ın devrim ihracı politikasının ikinci durağı ülke içinde önemli bir Şii nüfusunun bulunduğu Lübnan olmuştur. İran, Lübnan'da yaşanan iç savaşı kullanarak ülke içindeki Şiilerle etkileşim kurmuş dahası Velayet-i Fakih anlayışını benimseyen Hizbullah'ın kurulmasını finanse etmiştir. İran, Lübnan'da Şii temelli bir oluşum yaratmak için ekonomik ve siyasi açıdan güçlendirdiği Hizbullah'ı ve Şii grupları bölgeye nüfuz etmek amacıyla kullanmıştır.⁴⁰ İran dış politikadaki Şii söylemine devam etse de bu söylemin dışına çıktığı bazı dış politika faaliyetlerine yöneldiği görülmektedir. Bunlardan en önemlisi İran'ın Suriye rejimine verdiği destek olarak karşımıza çıkmaktadır. Sınır komşusu olarak bulunan Suriye'nin rejimine destek vermesi İran'ın dış politikada sınır güvenliğine önem verdiğini göstermektedir. Dikkat edilmesi gereken husus İran ve Suriye arasındaki dostluk ve iş birliği dini temele dayanmamakta aksine stratejik çıkar odaklı ilerleme kaydettiği görülmektedir.⁴¹

Günümüzde İran, bölgedeki etkinliğini arttırmak için çeşitli Şii ve Sünni örgütleri desteleyerek asimetrik savaş stratejisi oluşturmuştur. Lübnan'da Hizbullah, Filistin'de Hamas, Yemen'de Husiler ve Irak'ta Bedir Tugayı ve son dönemde ortaya çıkan Haşdi Şabi gibi örgütleri ve Suriye'de Ulusal Savunma Güçleri'ni desteklemektedir. İlâveten İran, Pakistan ve Afganistan'daki Şii örgütlerin eğitiminde ve fonlanmasında önemli rol oynamaktadır.⁴²

2. İsrail Dış Politikasını Belirleyen Unsurlar

2.1.Yahudi Devleti'nin Kuruluşuna Kadar Geçen Süreç ve Siyonizm

Yahudi adının Hz. Yakup'un oğullarından birinin adından; Yuda/Yahuda isminden geldiği varsayılmaktadır. Hz. Yakup'a atfedilen bir efsane ile ilk önce İsrailoğulları olarak

³⁹ S. Kara (2018). İran İslam Devrimi ve Şiiliğin Dış Politikaya Etkileri. ResearchGate. [Erişim Tarihi: 09.10.2022 https://www.researchgate.net/publication/323416856_Iran_Islam_Devrimi_ve_Siiligin_Dis_Politikaya_Etkileri]

⁴⁰ M. S. Erol & İ. Bilgetürk (2020). Mehdilik Anlayışı Kapsamında İran Dış Politikası Üzerine Bir İnceleme. *Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, 4(1), 265.

⁴¹ Serkan Kara, **agm.**, s.6.

⁴² S. Avcı (2021). İran'ın Stratejik Kültüründe Vekalet ve Hibrit Savaşlar. *Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi*, 5(2), 645-646.

anılan kavim, Hz. Musa'dan sonra Musevilik, Hz. Süleyman'dan sonra Yahudilik olarak isimlendirilmiştir. Zamanla değişen bu isimler aynı kavmi ifade etmektedir. Diaspora sonrası dünyanın birçok yerine yayılan Yahudiler, 19. yüzyılda Avrupa'da gelişen milliyetçilik akımının etkisiyle bir Yahudi devleti kurma fikri etrafında birleşmişlerdir. Tam bu sırada Yahudi hareketinin öncüsü olacak Budapeşteli bir Yahudi gazeteci Theodor Herzl ortaya çıkmıştır. Herzl, 1986 yılında yazdığı “*Yahudi Devleti*” adlı kitapta Yahudilerin Eski Ahit tanrısı tarafından kendilerine vaat edilen topraklara; “*vaat edilmiş kutsal topraklara*” geri dönmeleri fikrini ele almıştır. Herzl'in bu atılımı ile milliyetçi hareket olarak adlandırılabilen bir hareket olarak “*Siyonizm*” doğmuştur.⁴³

Siyonizm adını Kudüs'ün yanı başında bulunan Siyon Dağı'ndan almıştır ve Siyon kelimesi Yahudi tarihinin ilk çağından itibaren Kudüs işe eş anlamlı olarak kullanılmaktadır. Siyasi bir amacı hedefleyen Siyonizm, Yahudilerin Kudüs ve dolaylarında yeni bir devlet kurma ve Süleyman tapınağını yeniden inşa etme rüyası olarak, Eski Ahit'in ana prensibini oluşturmaktadır.⁴⁴

Theodor Herzl, Yahudiler arasından Siyonizm'e yakın olanları bir çatı altında toplayacak bir kongre hazırlığına girmiş ve 27 Ağustos 1987 tarihinde İsviçre'nin Basel kentinde üç gün sürecek *Birinci Siyonist Kongresi* toplanmıştır. Bu kongrede “*Dünya Siyonist Teşkilatı*”nın temeli atılmış ve başkanlığına da Theodor Herzl getirilmiştir. Theodor Herzl, 19 Mayıs 1901 tarihinde II. Abdülhamit ile görüşmüş ve Avrupa borsasını elinde tutan Yahudilerin, İmparatorluğun tüm borçlarını kapatması karşılığında Yahudilerin Filistin'e yerleşmesini teklif etmiştir. Fakat Abdülhamit bu fikri kabul etmemiştir. İmparatorluktan istediği cevabı alamayan Theodor Herzl bu defa 1902 yılında İngiltere Hükümeti ile görüşmeye başlamıştır. Uganda'da bir koloni oluşturulması üzerinde anlaşılmış fakat 1904 yılında toplanan Siyonist Kongre kurulacak devletin Filistin'de olması kararını almıştır.⁴⁵

1904 yılında Theodor Herzl'in ölümü ile Siyonizm Politikler (sağ muhafazakârlar), Pratikler (sol sosyalistler) olmak üzere ikiye bölünmüştür. Siyonist sağ görüş milliyetçi ve cumhuriyetçi ideolojilerden etkilenirken, Siyonist sol görüş Rusya ve sosyal devrimin tesirinde kalmıştır. Her iki grup da asimilasyon ve kimliklerinden uzaklaşma durumuna karşı

⁴³ K. Sapardanis (2017). The Founding of Israel. Sapardanis Kostan. [Erişim Tarihi: 10.10.2022 <http://sapardanis.org/2017/02/10/the-founding-of-israel/>]

⁴⁴ H. Toksöz (2017). İsrail Devleti'nin Kuruluşunda Theodor Herzl ve Siyonizm. Anasay. (1), 187.

⁴⁵ **agm.**, s. 190.

çıkılmaktadır.⁴⁶ Fakat Avrupa kökenli sağ görüşe sahip Yahudiler bunun her şeyin Yahudilere göre dizayn edildiği bir ortamda mümkün olacağını savunurken, sol görüşe sahip Yahudiler daha evrensel bir değer üzerinde durarak bunu diğerler milletlerle bir arada yaşayarak da başarılabilceği düşüncesini savunmuştur.⁴⁷

Siyonizm'deki bu ikilik 1905 yılında yapılan 7. Siyonist Kongre'de giderilmiş ve pratiklerin büyük çoğunluğu sağlaması sonucu kurulacak Yahudi Devleti'nin Filistin'den başka yerde kurulmayacağı kararı alınmıştır.⁴⁸ Siyonist hareket Theodor Herzl'in ölümünden sonra Viyana'dan Berlin'e taşınmış ve Siyonistler İngiltere ile olan siyasi bağlarını güçlendirmiştir. İngiltere ve Yahudiler arasındaki ikili ilişkilerin geliştirilmesinde karşımıza Batı'daki en etkili Siyonist taraftar Haim Weizmann çıkmaktadır.⁴⁹

Haim Weizmann aslen Rus Yahudisidir ve 1910 yılında İngiliz vatandaşlığı almıştır. Burada *Liberal Cheester Guardiyan* gazetesinin editörü ile güçlü dostluk ilişkisi kuran Weizmann bu dostluk sayesinde Arthur Balfour, Winston Churchill ve Lloyd George gibi kritik isimlerle de tanışma fırsatı elde etmiştir. Weizmann'ın çabaları sonucu bu isimler Siyonist hareketin yanında yer almışlardır. 1916 yılı sonunda İngiltere de yönetimin değişmesiyle Lloyd George Başbakan ve Arthur Balfour'un Dışişleri Bakanı olması, Siyonist hareketin daha da güçlenmesini sağlamıştır.⁵⁰

Siyonist hareketin İngiltere ayağı olan *İngiltere Siyonist Dernekleri Başkanı* Lord Rothschild 18 Temmuz 1917 tarihinde İngiltere Dış İşleri Başkanı Arthur Balfour'a bir mektup göndererek; Filistin'in bir Yahudi vatani olması, Yahudilerin kutsal topraklara geri dönüşünün sağlanması ve söz konusu topraklarda kendi kendini idare eden bir Yahudi yurdunun oluşturulmasını talep etmiştir. Balfour çok geçmeden Rothschild'a; İngiltere'nin Filistin topraklarında Yahudilerden oluşan bir yurdun tesis edilmesinin kabul edildiğini bildiren bir mektupla karşılık vermiştir. Bu mektup daha sonra "*Balfour Deklarasyonu*" olarak anılmış ve Yahudilerin Filistin topraklarına dönmesinde bir dönüm noktası olmuştur.⁵¹

⁴⁶ C. Batuk & R. Mert (2017). Sekülerlik ve Dindarlık Arasında Sıkışmış Modern Bir Devlet Olarak İsrail. *On Dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (43), 101.

⁴⁷ C. Batuk & R. Mert (2017). Sekülerlik ve Dindarlık Arasında Sıkışmış Modern Bir Devlet Olarak İsrail. *On Dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (43), 102

⁴⁸ H. Toksöz (2017). İsrail Devleti'nin Kuruluşunda Theodor Herzl ve Siyonizm. *Anasay*. (1), s. 190.

⁴⁹ M. A. Duran (2020). Politik Siyonizm Etkisinde Yahudi Devleti. *Akademik Tarih ve Araştırmalar Dergisi*, 2(1), 145.

⁵⁰ S. Kızıloğlu (2012). İsrail Devleti'nin Kuruluşuna Kadar Geçen Süreçte Yahudiler ve Siyonizm'in Gelişimi. *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(1), 49.

⁵¹ Mehmet Ali Duran, **agm.**, s.147-148.

Filistin'in 1920 yılında İngiliz mandaterliğine bırakılmasıyla ülkeye Yahudi göçleri artmıştır. “*Aliyah*” olarak adlandırılan Yahudi göçleri İkinci Dünya Savaşı sırasında Hitler'in etkisiyle daha da artmıştır. İkinci Dünya Savaşı sonrası Filistin meselesi Birleşmiş Milletler'e (BM) taşınmış ve Şubat 1947'de BM bünyesinde Filistin Özel Komitesi kurulmuştur. BM'nin kurduğu Özel Komite iki plan önermiştir. Bunlardan ilki bölgeyi üçe bölen “çoğunluk planı”, ikincisi ise federal bir devletin kurulmasını öngören “azınlık planı”dır. Geçici Komite 25 Kasım 1947 tarihinde çoğunluk planını kabul ederek Yahudilerin ve Arapların çoğunlukta bulunduğu bölgelerde taksim yapılması gerektiğini ve bu çerçevede birer Arap ve Yahudi devleti kurulmasını karara bağlamıştır.⁵² 29 Kasım 1947 tarihinde 33 ülkenin oyuyla Filistin Bölünme Planı onaylanmıştır. Tüm uğraşlara rağmen plan yürürlüğe girmemiş bunun üzerine İngiltere meseleyi sonlandırmak için Filistin'den çekileceğini duyurmuştur. İngiltere'nin çekilmesinin ardından İsrail 14 Mayıs 1948 tarihinde toplanan *Yahudi Milli Konseyi*'nde İsrail Devleti'nin kurulduğunu ilan etmiştir.⁵³

2.2. Devletin Kuruluşu ve Esasları

İsrail'in kuruluşu 14 Mayıs 1948 tarihinde Yahudi lider David Ben Gurion tarafından ilan edilmiştir. İsrail'in devlet anlayışının ve kimlik inşasının temelleri Yahudilerin kutsal kitapları olarak nitelendirdikleri “*Tevrat*” temelli oluşturulmuştur. Bu bağlamda İsrail bir din devleti olarak kimlik inşasını tamamlamış ve kendini dünyadaki tek Yahudi devleti olarak ilan etmiştir. Dini argümanlar ile devlet yönetim biçimini ve Yahudi kimliğini ön plana çıkaran İsrail'in yazılı bir Anayasası bulunmamaktadır. İsrail Devleti'nin yönetim anlayışı yasama, yürütme ve yargı organlarından oluşan parlamenter bir demokrasi olarak atfedilmiştir. İsrail Devleti'nin yönetim kademesinde bulunan kurumlar sırasıyla Cumhurbaşkanlığı, Knesset (parlamento), hükümet (Bakanlar Kabinesi) ve yargıdır.

İsrail Cumhurbaşkanı, Knesset tarafından gizli oy usulü ile seçilmektedir. Cumhurbaşkanı seçilen kişi Knesset önünde bağlılık yemini etmektedir. İsrail'de ikamet eden herhangi bir İsrail vatandaşı Cumhurbaşkanlığına aday olabilmektedir. On Knesset üyesi Cumhurbaşkanlığı için aday gösterilebilir. İsrail'de temel kanun Cumhurbaşkanını devletin başı olarak tanımlanmaktadır. Cumhurbaşkanının görev süresi yedi yıldır.⁵⁴

⁵² Dünya Bülteni (2018). Filistin'in Taksim Planı [Erişim Tarihi: 10.10.2022 <https://www.dunyabulteni.net/tarih-dosyasi/filistin-taksim-planlari-h315627.html>]

⁵³ BBC Türkçe (2014). BM Devrede [Erişim Tarihi: 10.10. 2022 <https://www.bbc.co.uk/turkish/ortadogu/1947.shtml>]

⁵⁴ President of the Israel. The Presidency in Israel [Erişim Tarihi: 11.10.2022 <https://www.gov.il/en/Departments/Guides/presidency-in-israel?chapterIndex=6>]

Temel kanun, Cumhurbaşkanına verilen görev ve yetkileri belirtmektedir. Bu kanuna göre Cumhurbaşkanı görevleri şu şekildedir:

1. Kanunları imzalar.
2. Hükümetin yaptığı toplantılara ilişkin rapor hazırlar.
3. Diplomatik elçileri atar, yabancı ülkelerden gelen konsolos delegelerinin atanmasını onaylar ve devletin konsolosluk delegelerini onaylar.
4. Knesset tarafından onaylanan uluslararası anlaşmaları imzalar.
5. Hakimlerin ve diğer görevlilerin atanması ve görevden alınması ile ilgili olarak kanunla Cumhurbaşkanına verilen görevleri yerine getirir.

İsrail Başbakanı, çalışmalarında Cumhurbaşkanına yardımcı olur ve Hükümet kararları Başbakan tarafından belirlenen önceliklere uygun olarak çeşitli alanlarda bakanlıklar arası faaliyetleri koordine etmektedir.⁵⁵

Başbakanlık şunlardan sorumludur:

1. Hükümet politikalarını belirlemek.
2. Kabine toplantılarının gündemini belirlemek ve kabine toplantılarını denetlemek.
3. Hassas güvenlik ve dış işleri konularını koordine etmek.
4. Hükümet bakanlıklarının ve bakanın faaliyetlerini koordine etmek.
5. Knesset politikalarını uygulamak.
6. Başbakanlık ve ona bağlı kurumlarda iletişim politikasının ana hatlarını belirlemek.

Knesset ülkenin yasama organıdır. Genel seçimlerden sonra yeni bir Knesset çalışmaya başlamaktadır. Yapılan ilk oturumda Knesset üyeleri meclise bağlılık yemini etmektedir ve Knesset başkanı ve başkan yardımcısı seçilmektedir. Knesset, dört senelik görev yapmaktadır. Bu süre zarfında kendisini feshedebilir yahut başbakan tarafından feshedilebilir. Seçimlerden sonra yeni bir Knesset kurulana kadar tam yetki eski Knesset'te kalmaktadır.⁵⁶

İsrail'de yargı bağımsızlığı kanunla güvence altına alınmıştır. Yargıçlar, Yüksek Mahkeme Yargıçları, baro üyeleri ve tanınmış kişilerden oluşan komitenin tavsiyesi üzerine Cumhurbaşkanı tarafından atanmaktadır. İsrail mahkeme sistemi Özel Mahkemeler, Dini Mahkemeler, Sulh Mahkemeleri ve Bölge Mahkemeleri olmak üzere dörde ayrılmaktadır. Özel mahkemelerde; trafik, iş, çocuk, askeri ve belediye mahkemeleri ile idari mahkemeler bulunmaktadır. Dini mahkemeler; kişisel konularla (evlilik, boşanma, nafaka, vesayet, evlat edinme) ilgili dini toplulukların adli kurumlarına verilen yetki alanı, Yahudi haham mahkemeleri, Müslüman şeriat mahkemeleriyle, Dürzi mahkemeleri, Hristiyan topluluğunun

⁵⁵ Prime Minister's Office. [Erişim Tarihi: 11.10.2022 https://www.gov.il/en/departments/about/about_pm_office]

⁵⁶ The State: Legislature: The Knesset. Embassy of Israel in the Netherlands. Erişim Tarihi: 11.10.2022 <https://embassies.gov.il/hague-en/aboutisrael/state/Pages/THE%20STATE-%20Legislature>]

dini mahkemelerinden oluşmaktadır. Sulh mahkemesi, sivil ve küçük ceza gerektiren suçlar; hukuk ve ceza davalarında yargı yetkisinin bulunduğu mahkemeleri içermektedir.⁵⁷

İsrail devlet sembolleri birçok dini öge barındırmaktadır. İsrail devletinin bayrağı, mavi bir Davut Kalkanı ile Yahudi dua şalının birleşiminden oluşmaktadır. İsrail devletinin resmi amblemi, yedi kollu mariahtan bitkisinden oluşan bir şamdandan oluşmaktadır ve şamdanın her iki tarafında bulunan zeytin dalları, İsrail'in barış özlemini temsil etmektedir.⁵⁸ İsrail'in milli marşı Hatikva'nın sözleri Yahudi halkının İsrail topraklarında özgür ve egemen bir halk olarak yaşama umudundan bahsetmektedir.⁵⁹

İsrail'de Yahudi kimliği üç etmeden oluşmaktadır: milliyetçilik, din ve göç. Antik çağdan günümüze kadar Yahudiler kendilerini seçilmiş halk olarak tanımlamaktadır. Yahudi toplumunun bu aidiyetliği bazı kesimler tarafından milliyetçiliğin geleneksel köklerinin Yahudilikte bulunduğu savı ortaya atılmıştır. Bu bağlamda Yahudi milliyetçiliğinin seçilmiş halk olma, geçmiş anılara ve geleceğe dair ümide sahip olma ve Mesih inancına bağlı olduğu görülmektedir.⁶⁰ Yahudi kimliğinin oluşmasında bir başka önemli faktör göçtür. Nitekim Yahudi tarihi bir yönüyle göç tarihidir. Ortaya çıkış tarihlerini Hz. İbrahim ile başlatan Yahudiler yirminci yüzyıla kadar dünyanın farklı bölgelerine göç etmek zorunda bırakılmış ve farklı kavimlerin tahakkümü altında yaşamışlardır.⁶¹ Özellikle Hristiyan Avrupa'da yüzyıllar boyunca dışlanarak yaşayan Yahudiler, modern çağa kadar Hristiyanlar ile eşit hak ve siyasi güce sahip olamamışlar ve on dokuzuncu yüzyılda Avrupa'da alevlenen antisemitizm⁶² ve Yahudi soykırımını sonrası bir Yahudi ulus devletinin kurulması düşüncesini benimsemişlerdir.⁶³

Günümüzde etnik, dini, sosyal ve kültürel değişimlere uğramış olsa dahi İsrail hakkında unutulmaması gereken en önemli husus kurulduğu dönemin milliyetçilik anlayışı ile harmanlanmış, Yahudi kimliğine sahip bir ulus devlet olarak inşa edilmiş olmasıdır.⁶⁴ İsrail

⁵⁷ The State: Judiciary: The Court System of Israel. Embassy of Israel in the Netherlands. Erişim Tarihi: 11.10.2022 <https://embassies.gov.il/hague-en/aboutisrael/state/Pages/THE%20STATE-%20Judiciary-%20The%20Court%20System.aspx>]

⁵⁸ Israel Ministry of Foreign Affairs, Facts about Israel: Political Structure. [Erişim Tarihi: 25.11.2021, <https://mfa.gov.il>]

⁵⁹ Y. Cankara (2021), İsrail'in Kamu Diplomasisi Faaliyetleri, Faaliyetleri, Pınar Cankara & Yavuz Cankara (Ed.), *Ortadoğu Ülkelerinin Kamu Diplomasisi Faaliyetleri İsrail- Filistin- İran- Türkiye- Mısır- Suudi Arabistan- BAE- Katar Örneği*, Efe Akademi, İstanbul, s.21-22.

⁶⁰ Ç. G. Yesevi (2017). İsrail'in Devlet İmajının Şekillenmesi. *Bilge Strateji*, (9), 114.

⁶¹ A. Ballı & A. F. Gökçe (2021), Yahudi göçleri ve Yahudi Kimliğinin Oluşumu. *İletişim ve Diplomasi*, (5), 60.

⁶² Antisemitizm, Avrupa'da ortaya çıkmış Yahudi milletine karşı duyulan düşmanlık, nefret, önyargı veya ayrımcılıktır duygusu olarak tanımlanmaktadır.

⁶³ H., Toksöz (2017). İsrail Devleti'nin Kuruluşunda Theodor Herzl ve Siyonizm. *Anasay*, (1), 185.

⁶⁴ C. Batuk & R. Mert (2017). Sekülerlik ve Dindarlık Arasında Sıkışmış Modern Bir Devlet Olarak İsrail. *On Dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (43), 97.

devletinin yegâne amacı dış tehditlere karşı Yahudi devletinin varlığını güvence altına almak ve Yahudi nüfusunu muhafaza etmektir. İsrail kurulduğu bölgede hem genç bir devlet olması hem de farklı bir dine sahip tek ülke olması nedeniyle sürekli tehdit altında bulunmakta olan toplumunu dinamik ve asimilasyondan uzak tutacak bir dini kimlik inşa etmiştir.

2.3. İsrail Dış Politikası ve Yahudiliğin Dış Politikaya Etkisi

İsrail, devletin kendini tanımlayış biçimine göre demokratik bir Yahudi devletidir.⁶⁵ İsrail'in dış politikası, devlet kurmanın Siyonist ideoloji ve diplomasiye hâkim olduğu anlayışı ile şekillenmiştir. Devlet kurulduktan sonra dış politika, “devleti koruma” anlayışı ile oluşturulmuştur. Siyonist ideoloji ile harmanlanmış İsrail dış politikasını oluşturan birtakım unsurlar bulunmaktadır⁶⁶:

1. Yahudi nüfusa sahip bir Yahudi bölgesi yaratmak ve bu bölgeyi yaşatmak.
2. Uygulanabilir bir ekonomi geliştirmek.
3. Büyük güçlerin siyasi desteğini kazanmak.
4. “Bir daha asla sendromu” geliştirmek. Yani Yahudilerin bir daha asla kendilerini savunmayacak duruma düşmemeleri için askeri güç edinmesini sağlamak ve caydırıcı silah teknolojisini elde etmek.
5. İsrail'in çevresindeki Arap ülkelerine kıyasla hem nüfusun azlığı hem de coğrafi olarak küçük bir devlet yapısına sahip olmanın verdiği asimetriyi dengeleyecek bir savunma politikası geliştirmek.
6. Devletin refahını sürdürmeye yetecek kadar su, fosil ve diğer yakıtlara erişimi sağlamak.
7. Mümkün olduğu kadar komşularla uzlaşma aramak ve bölgesel varoluşsal tehditleri etkisiz hale getirmek.

2.3.1. İsrail Dış Politika Yapımında Yer Alan Kurumlar

İsrail'de dış politika yapım süreci ülkedeki tüm siyasal elitlerin her türlü görüş ve ifade bulunmasıyla oluşmaktadır. Buradaki sözü geçen kesimlerin önerisi ile gelişen dış politika sürecindeki son karar vericiler, ülkedeki belirli görevler üstlenen ve savunma kültüründe yetişmiş elitlerden oluşmaktadır. Daha açık ifade edilecek olursa bu elitler İsrail askeri kültüründe yetişmiş elitlerdir. Bu bağlamda İsrail dış politikasında öncelikli temel hedef askeri üstünlüğün muhafaza edilmesi üzerine kurulmuştur. Bu temel görüş referans alındığında İsrail dış politika yapımında, Savunma Bakanlığı ve Başbakanlığın görüşlerinin Dış İşleri Bakanlığı'nın görüşlerinden daha dikkate alındığı argümanı ortaya çıkmaktadır. İsrail dış

⁶⁵ Y. Mualem (2004). Between a Jewish and an Israeli Foreign Policy: Israel- Argentina Relations and the Issue of Jewish Disappeared Persons and Detainees under the Military Junta 1976-1983. Jerusalem Center for Public Affairs. [Erişim Tarihi: 12.10.2022 <https://jcpa.org/article/between-a-jewish-and-an-israeli-foreign-policy-israel-argentina-relations-and-the-issue-of-jewish-disappeared-persons-and-detainees-under-the-military-junta-1976-1983/>]

⁶⁶ Israel Foreign Policy (2022). Center of Israel Education. [Erişim Tarihi: 12.10.2022 <https://israeled.org/bibliographies/israeli-foreign-policy-bibliography/>]

politikasının çerçevesindeki bir diğer önemli unsur İsrail milli istihbarat seviyesi HaMOSSAD leModi'in uleTafkidim Meyuhadim (MOSSAD)'dır. Diğer taraftan İsrail Ulusal Güvenlik Konseyi de ülkenin dış politika amaçlarını ve hedeflerini ortaya koyan raporları hazırlamaktadır.⁶⁷

2.3.2. İsrail Dış Politikasının Uygulanması

İsrail Devleti kurulana kadar sürekli bir güç ve diaspora halinde yaşayan Yahudiler, bir devlet kurduklarında; savaş, çatışma, terörist eylemler, nefret yüklü söylemler, soykırım ve Arap devletlerinin düşmanlığını ulusal bilinç haline getirmişlerdir. Onların bu bilinç yapısı buldukları bölge hakkında; İsrail yalnızlaştırıldığı, bir müttefikinin bulunmadığı ve dış tehditlere açık olduğu algısını da beraberinde getirmiştir. Bu nedenle İsrail'in devlet politikası, bölgede yeni kurduğu devleti korumak ve yaşatmak için daha fazla askeri güce ihtiyaç duyduğu yönündedir. İsrail'in dış politikasına da yansıyan bu devlet anlayışı, dış politikanın “*güvenlik endişesi*” ağırlıklı olarak şekillenmesine sebebiyet vermiştir.⁶⁸

İsrail'in sınırlı kaynakları, Arap devletleriyle olan gergin ilişkileri ve Filistin sorunu göz önüne alındığında İsrail dış politikasının büyük bir kısmı *kendini koruma* hedefi ile açıklanmaktadır. Bu nedenle İsrail, dış politikasını baskın stratejik kalıplara sokmuştur. İsrail'in bu stratejik kalıpları kimi zaman bilinçli bir dış politika davranışı olduğu gibi kimi zaman tamamen iç güdüsel bir davranış olarak ortaya çıkmaktadır.⁶⁹ İsrail, kurulduğu bölgede birçok potansiyel tehdit ile karşı karşıya kalmış bu nedenle Arapların toplu hareket etme olasılığını önlemeye çalışmış ve Arap dünyasındaki bölünmeleri kendi güvenliği için avantaj olarak görmüştür. Diğer yandan İsrail, ABD ile stratejik bağlarını güçlendirerek kendisini ABD'nin bir uzantısı olarak gösterme girişiminde olmuştur. İsrail, kurulduğu ilk dönemde gücünün sınırlılığının ortaya çıkmaması için hızlı ve kitlesel hareket ederek insani ve ekonomik kaynaklarının sığlığını ortaya çıkaracak uzun süreli savaşları önlemeye çalışmıştır. 1967 Savaşı bu yaklaşımının en başarılı örneğidir.⁷⁰

İsrail, sınırlı ekonomik kaynakları ve kuruluşunun neden olduğu bölgesel karışıklık ve Arap devletlerinin kendisine olan düşmanlığı nedeniyle her ne kadar askeri organizasyon ve teknolojiye sahip olursa olsun büyük bir gücün sürekli ve kitlesel desteğine ihtiyaç duymuştur. İsrail, ilk yıllarında SSCB (Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği) ile kurduğu iyi ilişkilerle,

⁶⁷ E. Efeğil (2013). İsrail Dış Politikasının Belirleyicileri. *Orta Doğu Analiz*, 5(49), 58.

⁶⁸ *agm.*, s.55.

⁶⁹ S Telhami (1990). Israeli Foreign Policy: A Strategy in a Changing World. *Middle East Journal*. 44(3). 401.

⁷⁰ *agm.*, s.402.

Çekoslovakya'dan aldığı askeri malzemelerle devletin temelini sağlamlaştırmıştır. Daha sonraları İsrail algısını ve yönünü ABD'ye dönmüştür. İsrail'in özellikle 1949- 1950 yıllarında ABD'ye yönelmesinin iki temel nedeni vardır. Birincisi, o dönemdeki büyük uluslararası güçler arasında sadece ABD, İsrail'in ihtiyaç duyduğu büyük ekonomik yardımı sağlayabilecek niteli sahip olduğunun düşünülmesi olmuştur. İkincisi ise ABD hükümet sisteminde, güçlü bir Yahudi diasporasının ve lobicilik faaliyetlerinin olması olmuştur. Bu dönemle birlikte başlayan İsrail- ABD ilişkileri, İsrail dış politikasında önemli yer bulmuş ve ilişkilerde giderek artış görülmüştür.⁷¹ ABD ile yapılan stratejik ortaklık, İsrail için kapsamlı bir güvenlik şemsiyesi oluşturmuştur.⁷²

⁷¹ S Telhami (1990). Israeli Foreign Policy: A Strategy in a Changing World. *Middle East Journal*. 44(3).403.

⁷² E. Efeğil (2013). İsrail Dış Politikasının Belirleyicileri. *Ortadoğu Analiz*, 5(49), 59.

İKİNCİ BÖLÜM

1979 İSLAM DEVRİMİ ÖNCESİ İRAN DIŞ POLİTİKASINDA İSRAİL

1. İran- İsrail İlişkilerinin Arka Planı: Gizli İttifakın Oluşumu

İran- İsrail ilişkileri İsrail'in 1948 yılında kurulmasıyla başlarken İran- Yahudi ilişkileri 2500 sene öncesine kadar uzanmaktadır. Milattan Önce (MÖ) 538 yılında Pers İmparatoru Kiros Babil Krallığı'nı fethetmiş ve Yahudiler de dahil olmak üzere Babil Krallığı'ndaki bütün köleleri serbest bırakmıştır. Vadedilen topraklara geri dönen Yahudiler, yüzyıllar boyunca Pers İmparatoru Kiros'tan övgüyle söz etmişlerdir. İmparator Kiros'tan sonra iktidara gelen Darius ve Artaxerxes'de Kiros'un izinden giderek Yahudilerin Filistin'de yapılanmasını desteklemişlerdir. Pers İmparatorluğu'nun bu yardımı Tevrat'ın II. Tarihler, Ezra, İşaya ve Daniel bölümlerinde işlenmiştir. İsraililer Perslerin bu hamiliğini yüzyıllar boyunca unutmamış ve 1917 yılında Dünya Siyonist Örgütü'nün oluşumuna yardım eden İngiltere, Yahudilere Pers kralı Kiros'un hamiliğini anımsatmıştır. Dahası İmparator Kiros'un Yahudilere yaptığı hamilik Siyonistler tarafından Balfour Deklarasyonunun öncülü olarak değerlendirilmiştir.⁷³

İran'ın İslamiyet'i kabul ettiği dönemde İran Yahudileri, Sasani İmparatorluğu'nun (634-1255) baskısı altında girmişlerdir. Bu dönem imparatorluk içinde bulunan Yahudiler, Hristiyanlar ve Zerdüştler imparatorluğun en alt tebaası olan zımnî statüsü verilmiştir. Zımnîler dini uygulamalarında serbest bırakılsa da birtakım vergiler ödemek, sosyal ve yasal haklardan mahrum olmak ve Müslümanlardan açıkça ayırt edilecek giysiler giyme zorunluluğuna tabi tutulmuşlardır. İran Yahudileri tarihleri boyunca özellikle Safeviler döneminde (1501- 1736) ve Kaçar hükümdarları (1796-1925) döneminde önemli zorluklarla mücadele etmişlerdir. Safevi ve Kaçar Hanedanlığı döneminde İran Yahudileri üzerinde kötü muamele, Şii İslam'ın devlet dini olarak ilan edilmesiyle beraber daha da şiddetlenmiştir.⁷⁴

1925'te kurulan Pehlevi Hanedanlığı döneminde ülke laikleştirilmiştir ve Batı'ya yönelmiştir. Bu özgürleşme İran ekonomisinden ve kültürel hayatında önemli rol oynayan Yahudilere büyük fayda sağlamıştır. Bu bağlamda bakıldığında 20. Yüzyıl İran'ında Pers geleneği devam etmiş ve İran hükümeti İkinci Dünya Savaşı sırasında Adolf Hitler'in başlattığı

⁷³ A. Milani (2005). For Jews, There Have Always Been Two Irans. The New York Times. [Erişim Tarihi: 23.07.2022 <https://www.nytimes.com/2005/11/10/opinion/for-jews-there-have-always-been-two-irans.html>]

⁷⁴ Orly R. Rahimiyan (2005). Jews of Iran: A Modern History, Iranian Jewry Under the Islamic Republic of Iran. My Jews Learning. [Erişim Tarihi: 12.10.2022 <https://www.myjewishlearning.com/article/jews-of-iran-a-modern-history/>]

Yahudi soykırımına karşı İranlı Yahudileri korumuştur. İran “Aryanların Ülkesi” anlamına gelirken Rıza Şah kendisine “Aryanların Işığı” unvanını vermiştir. Rıza Şah, İranlı Yahudilerin Avrupalı Yahudilerden farklı bir ırk olduklarını iddia ederek onları Nazilerin hedef aldığı Yahudi ırkından farklılaştırmıştır. İran Yahudilerinin Aryan Yahudi olduğu ve dışarıdan gelen Sami ırkla karışmadığı öne sürmüştür. Rıza Şah’ın bu argümanı Naziler tarafından kabul edilmiş ve bu dönemde yüzlerce Yahudi’nin hayatı kurtulmuştur.⁷⁵ .

Muhammed Rıza Şah hükümdarlığı (1941-79) İran Yahudileri için genellikle “Altın Çağ” olarak kabul edilmektedir. İranlı Yahudi cemaati, Şah’ın reform planı olan “Beyaz Devrim” altında ekonomik olarak oldukça büyük kazanımlar elde etmişler ve Beyaz Devrim’le hızla modernleşen İran’da Yahudiler olağanüstü fırsatlar elde etmişlerdir. 1978 İslam Devrimi arifesinde, İran’daki Yahudi sayısı 80.000 civarındadır ve 60.000’i başkent Tahran’da yaşamıştır. Yahudiler, 35 milyonluk İran nüfusunun sadece yüzde dört kadarını oluştursa da ülke içindeki ekonomik, mesleki ve kültürel etkileri oldukça büyük olmuştur. Devrim sonrası dönemde İran’daki Yahudi nüfusunun büyük çoğunluğu ekonomik orta sınıf ve üst sınıfı oluşturmuştur. Sadece Tahran ele alındığında bile birçok Yahudi okulu, aktif ve kültürel kuruluşlar ve yaklaşık otuz sinagog İran’da bulunmaktadır.⁷⁶

İsrail 1948 yılında bölgede kurulduğunda İran Şii devlet inancını temellendiren güçlü Şii jeopolitiğine sahip bir ülke olarak varlığını sürdürmekteydi. Ülke içinde güçlü bir ulema sınıfı bulunması Muhammed Rıza Şah’ın yeni kurulan İsrail Devleti’ne yaklaşımını büyük ölçüde etkilemiştir. Şah, İsrail’i resmi olarak tanıma kararını verirken halkın İslami duygularını ve ulemanın muhalefetini göz önünde bulundurmuştur. Bu dönem İran’daki genel atmosfere bakıldığında; İslam öncesi kültüre ve ulusal değerlere önem veren kesimin İsrail ile ilişkilere karşı olmadığı görülmektedir. Daha İslamcı olan ve Şii din adamlarının bulunduğu kesim ise İsrail’i reddederek diğer Müslüman devletlerin yanında olduklarını göstermek istemişlerdir.⁷⁷

Muhammed Rıza Şah, İsrail Devleti’ni tanıma konusunda iç politikada olduğu gibi dış politikada da ikilemde kalmıştır. Bir devlet geleneği olarak yüzyıllardır Şii merkezli devlet inancına ve Şii jeopolitiğine sahip olan İran her dönem Arap devletleri tarafından rakip olarak

⁷⁵ Amirpur, K. (2012). Iran’s Policy towards Jewish Iranians and the State of Israel. Is the Present Iranian State Islamofascist? *Die Welt Des Islams*, 52(3/4), 370–399.

⁷⁶ Orly R. Rahimiyan (2005). Jews of Iran: A Modern History, Iranian Jewry Under the Islamic Republic of Iran. My Jews Learning. [Erişim Tarihi: 12.10.2022 <https://www.myjewishlearning.com/article/jews-of-iran-a-modern-history/>]

⁷⁷ R. E. Abedin. (2010). *Iranian- Israeli Relations: From Convert Relations To Open Hostility*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Georgetown University, Washington, D.C., s.12

görülmüştür. Şah, bir Yahudi devleti ile kuracağı ilişkinin Arap devletleri tarafından tepkiyle karşılanacağını öngörmüştür. Üstelik İsrail ile resmi ilişki geliştirmenin daha vahim bir sonuca varacağı ihtimalini de göz ardı etmemiştir. Nitekim Arap devletleri İsrail'in kuruluşunun ertesi günü İsrail'e savaş ilan etmişlerdir. Bu durum üzerine Şah, İsrail ile ya ittifak kurmak ya da düşman olmak arasında bir politika seçmek zorunda hissetmiş fakat yine de bu iki seçenek arasında dengeleme yoluna gitmeyi tercih ederek İsrail'i resmi olarak tanımamakla birlikte ilişkilerini “gizli ittifaklar” doğrultusunda geliştirmiştir.⁷⁸ Akabinde İran, 1950'de İsrail'i *de facto* olarak tanımıştır. Böylece İran, İsrail'i tanıyan ikinci Müslüman ülke olmuştur.⁷⁹

İran'ın bölgedeki tek Şii devlet inancına sahip Müslüman ülke olması komşu Arap devletleriyle arasında sıkı bir bağ olmasını engellemiştir. İran'da monarşinin ilan edilmesinden itibaren başlayan Batı yanlısı siyaset de bu durumun bir diğer nedenidir. Böylelikle bölgede halihazırda bir güvenlik tehdidi yaşayan İran'ın kendisine yeni müttefikler yaratması doğal devlet davranışıdır. Buna paralel olarak ilerleyen dönemlerde İran'ın artan güvenlik kaygısı nedeniyle İsrail ile ilişkileri ilerleme göstermiştir. İran hükümeti İsrail devletiyle askeri, ekonomik, istihbarat alanlarında iş birliğine yönelmiştir.

İran- İsrail ilişkilerindeki iş birliğinin gelişmesinin ana nedenleri Sovyet komünizminin dünya genelinde yayılması, Nasırcı pan-arabizmin ivme kazanması, Irak'ın yayılcı politikalar izlemesi ve ortak jeopolitik kaygılardır. İran'ın İsrail ile yakınlaşmasının altında birçok neden görülmektedir. Öncelikle Şah'ın Batı ile yakın ilişkiler kurmak istemesi İsrail'i doğal bir müttefik olarak karşısına çıkarmıştır. İsrail'in bölgedeki komünist yayılmaya karşı çıkması bağların daha da güçlenmesini sağlamıştır. Şah ayrıca İsrail ile kurduğu iyi ilişkilerin ABD'yle de ilişkilerine fayda sağlayacağını düşünmüş ve Amerikan Yahudilerinin, kongrenin, medyanın, iş dünyasının ve yönetimin desteğini kazanacağına inanmıştır.⁸⁰

İran ve İsrail başta Iraklı Yahudilerin İran üzerinden İsrail'e taşınması konusunda iş birliğine varmıştır. Yahudi göçleri İsrail için kurulduğu dönemden itibaren çok önemli bir devlet politikası olmuştur. İlk Arap- İsrail savaşlarından sonra zulme uğrayan Irak Yahudilerinin İsrail'e göç ettirilmesi hedeflenmiş ve bu noktada Irak ile kara sınırına sahip olan bir ülke olarak İran, Yahudilerin kaçış kanalı olarak belirlenmiştir. İran'ın bu politikasının özellikle bölgedeki Arap devletleriyle husumetinden kaynaklandığı görülmektedir. İran,

⁷⁸ R. E. Abbedin (2010). Iranian- Israeli Relations: From Convert Relaitons To Open Hostility. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Georgetown University, Washington, D.C., s.12.

⁷⁹ D.D. Kaye & A.Nader& P. Roshan (2011). Israel and Iran A Dangerous Rivaly. *RAND Corporation*, s.9.

⁸⁰ D. Menashri, T. Parsi. Israeli Relations With Iran, *Encyclopedia Iranica*. [Erişim Tarihi: 01.02.2022, <http://www.iranicaonline.org/articles/israel-i-relations-with-iran>]

bölgede Arap devletlerinin güçlenmesinin önüne geçmek için İsrail'e yardım etmiştir. Bu bağlamda İsrail, İran'ı bir geçiş noktası olarak kullanmış ve bu iş birliği daha sonra İsrail ve Tahran arasında resmi diplomatik ilişkiler kurma istediğini arttırmıştır.⁸¹

2. 1950'ler Boyunca İran Dış Politikası: Soğuk Savaş'ın Etkisinde İsrail ile Gelişen İlişkiler

Stratejik ortaklık çerçevesinde başlayan İran- İsrail ilişkileri 1951 yılında İran'da milliyetçi Başbakan Muhammed Musaddık'ın iktidara gelmesiyle de devam etmiştir. Musaddık'ın iktidarda olduğu 1951-53 yılları milliyetçi ara dönem olarak adlandırılmaktadır. Musaddık koyu bir milliyetçi siyaset adamı olarak tanınmıştır ve savunduğu iki ana düşüncesi vardır: yurt içinde katı bir anayasa ve yabancı egemenliğinden kurtulabilmek için dış siyasette uygulanacak “olumsuz denge” politikası. Musaddık dış politikada geliştirilecek olumsuz dengenin İran'ı büyük devletlere taviz vermekten kurtaracağını düşünmüştür. Bu politika çerçevesinde Musaddık ilk olarak Ulusal İran Petrol Şirketi'ni kurmuş ve İngiliz- İran petrol Şirketi'nin el değiştirmesi için yetkililerle görüşmüştür.⁸² İngilizlerle anlaşmanın hemen sağlanamaması İran'ı ekonomik açıdan sıkıntıya sokmuştur. Bu noktada İran, üzerindeki ekonomik baskıları hafifletebilmek için İsrail'den yardım almıştır. İran'ın İsrail'i fiilen tanımmasının ardından karşılıklı açılan misyonluklardan; 1952 yılında İsrail'deki İran konsolosluğu kapatılmış, bu konu iki ülke arasındaki ilişkileri olumsuz etkilememiştir. Bu tarihten itibaren yalnızca İran'daki İsrail konsolosluğu faaliyete devam etmiştir.⁸³

Musaddık hükümeti çok geçmeden Şah'ın ve İran'daki yerleşik seçkinlerin varlığını tehdit eden politikalar geliştirmeye başlamıştır. Şah'ın Musaddık'ı kendi monarşisinin varlığına tehdit olarak görmüş ve 1953 yılında ABD merkezi haber alma teşkilatı Central Intelligence Agency (CIA) ile ortak hareket ettiği bir darbeyle Başbakan Musaddık iktidardan düşürülmüştür.⁸⁴ 1953 Darbesi, Şah Muhammed Rıza'nın iktidarını kuvvetlendirmiş ve bu tarihten itibaren Şah otoriteci- diktatoryal bir politika benimsemiştir. Şah, Musaddık dönemindeki başta İran petrolü olmak üzere bütün millileştirme politikalarında geri adım atmıştır. İran petrolü birden fazla petrol şirketinin ortağı olduğu bir anlaşmaya bağlanmıştır.

⁸¹ B. Gawgat (2005). The Islamic Republic and the Jewish State. *Israil Affairs*, 11 (3), 518.

⁸² E. Abrahamian (2019). Modern İran Tarihi. (Çev.) Dilek Şendil, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, s. 154-155.

⁸³ R. K. Ramazani (1978). Iran and Arab- Israeli Conflict. *Middle East Journal*, 32(4), 415.

⁸⁴ Muhammed Reza Djalili & Thierry Kellner, *age.*, s.41.

Şah'a en büyük destek ABD ve İsrail'den gelirken diğer Batılı ülkeler de Şah'ın otorite yönetimine destek vermeyi ihmal etmemişlerdir.⁸⁵

Bu sırada ABD ile SSCB arasında devam eden Soğuk Savaş, Şah Muhammed Rıza'nın dış politikası için önemli bir etken olmuştur. Şah özellikle SSCB'nin İran'daki muhalif gruplara verdiği desteğin aynısını Arap devletlerine de vereceğinden ve bu desteğin İran'a yönelik düşmanca kullanılacağından endişe duymuştur.⁸⁶ Dahası İran, Rusya'nın genel stratejisi çerçevesinde I. Dünya Savaşı'nda işgal edilmiş, Müttefik Kuvvetlerinin SSCB'ye lojistik yardım taşıdığı hat üzerinde olması sebebiyle II. Dünya Savaşı'nda işgal edilmiştir.⁸⁷ Sınır komşusu SSCB ile sıkıntılı bir geçmişe sahip İran, Soğuk Savaş döneminde ekonomik ve askeri yardım için ABD'nin yanında yer almıştır.⁸⁸ Ardından Şah, 3 Kasım 1955'te Bağdat Paketi'ne katılarak Doğu- Batı çatışmasında Batı tarafında olduğunu resmileştirmiştir.⁸⁹

Ne SSCB ne de ABD ile bir husumeti bulunmayan İsrail için 1950'li yıllarında iki kutuplu uluslararası sisteminde bir taraf seçmek daha zor olmuştur. Bir yanda Nazizm'in yenilgisinde oldukça yüksek payı olan ve bir kısım Yahudi'nin minnet duyduğu, 1940'ların başından itibaren İsrail'in kurulmasını destekleyen, Filistin Bölünme Planı'na geçer oy veren ve İsrail'in BM'de üye devlet olarak kabulünü sağlayan SSCB bulunurken, diğer yanda İsrail'in sermaye ve yatırım olarak bağlı olduğu ve her zaman hami olarak gördüğü ABD bulunmaktadır.⁹⁰ Ancak İsrail, çevresindeki Arap devletlerinin SSCB ile daha yakın ilişkiler geliştirmesini kendi bölgesel güvenliği açısından tehdit olarak algılamış ve kurulduğu dönemden itibaren tarafsızlığını koruyan İsrail düşman Arap devletlerine karşı kendisini destekleyen ABD'ye yüzünü dönmüş ve Batı Bloğuna doğru kaymıştır. İsrail kendisine yönelik Arap düşmanlığının bitmesini imkânsız gördüğünden İran'da dahil olmak üzere bölgedeki Arap olmayan devletlere ulaşmaya çalışmıştır.⁹¹ Bu bakış açısı Soğuk Savaş boyunca İsrail'in dış politikasında stratejik bir kavram olarak "Çevre Doktrinini" doğurmuştur.

İsrail'in çevre doktrininin öncelikli olarak bölgedeki Pan- Arabizm tehdidine bir yanıt olarak ortaya çıktığı görülmektedir. ABD'nin Orta Doğu'da Sovyet tehdidine karşı siper görevi

⁸⁵ A. Kuduoglu (2019). İran'da Musaddık Dönemi: 1951- 1953. *İran Çalışmaları Dergisi*, 2(2). 60.

⁸⁶ R. E. Abedin R. E. Abedin. (2010). *Iranian- Israeli Relations: From Convert Relations To Open Hostility*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Georgetown University, Washington, D.C., s.15.

⁸⁷ M. S. Taflioğlu (2013). II. Pehlevi Dönemi İran Dış Siyaseti Üzerine Bir Deneme. *International Periodical for the Languages Literature and History of Turkish or Turki*, 8(7), 632.

⁸⁸ Roshni Elizabeth Abedin, *age.*, s.15

⁸⁹ *age.*, s. 16.

⁹⁰ B. Gawgat (2005). The Islamic Republic and the Jewish State. *Israil Affairs*, 11 (3), 518.

⁹¹ T. Parsi (2007). *Treacheous Alliance: The Secret Dealings of Israel and the United States*. Yale Universty Press. S.21.

görmesi amacıyla Bağdat Paktı'nı kurması ve bu paktın ABD'yi Basra Körfezi'ne bölgesel olarak bağlaması, İsrail hükümetine kendi çevre ittifakını kurması için ilham vermiştir. Bu bağlamda İsrail, merkezine pan- Arap tehdidinin yerleştirildiği ve müttefiklerin bu tehdit ile karşı karşıya olan ülkelerden seçildiği bölgesel ittifak projesi geliştirmiştir.⁹² İsrail çevre doktrini Türkiye, İran ve Etiyopya'dan oluşmuştur. Türkiye, Irak'ın Bağdat paktından çekildiğini açıklaması ve Mısır ile Suriye'nin birleşerek tek çatı altında bir devlet kurma idealinin yarattığı sınır güvenliği tehdidi nedeniyle pakta katılırken⁹³; İran, 1958 Irak Darbesi ardından Pan- Arabizm tehdidinin kapısına kadar gelmesi nedeniyle pakta katılmıştır. Etiyopya ise uzun yıllardır Mısır'ın hegemonik tehdidi altında yaşayan bir devlet olarak yine ülke güvenliğini korumak için İsrail Çevresel Paktı'na üye olmuştur.⁹⁴ bu bağlamda görülmektedir ki bu dört ülkeyi bir araya getiren realist teorinin temel argümanı olan “çıkar ilişkisi” ve “ortak güvenlik kaygısı”dır.

İran kanadında bir taraftan İsrail ve Batı Bloğu ile ilişkiler gelişirken diğer taraftan Arap devletleriyle ilişkiler giderek kötüleşmiştir. Mısır'da Cemal Abdül Nasır komutasında gerçekleşen Hür Subaylar Darbesi (1952) sonrası, 1956 yılında Cumhurbaşkanlığı makamını devralan Nasır ilgisini Basra Körfezi'ne çevirmiş ve bölgedeki devletlerin İran ile gelişen ilişkilerini engellemek istemiştir. Aynı zamanda Nasır'ın Arap halkları arasında birlik ve beraberlik çağrısı ve bölgesel yayılcılığı özellikle İran'ın güneyinde bulunan ve nüfusu Araplardan oluşan Huzistan eyaleti üzerinde büyük tehdit oluşturmuştur.⁹⁵ Nasır'ın Filistin meselesini tüm Arapların ortak sorunu olarak kabullenip İsrail'in yayılcılığına karşı düşmanca tavrı İsrail'i bölgesel tehdit altına sokmuş, bu düşmanlık iki farklı Arap- İsrail savaşını da beraberinde getirmiştir. Böylece hem İran hem de İsrail Nasırcı pan- Arabizm tehdidi karşısında kendilerini ortak bir güvenlik sorunuyla karşı karşıya bulmuşlardır. 1950'lerin sonunda Mısır- Sovyet Rusya ilişkisi daha da derinleşmiştir.⁹⁶

26 Temmuz 1956 tarihinde Nasır, milliyetçi kişiliğini ön plana çıkartarak Mısır'ın ihtiyacı olan mali gücü sağlayabilmek için Batılı devletlerin kontrolü altında olan Süveyş Kanalı'nı millileştirdiğini açıklamıştır. Nasır'ın bu girişimi başta İngiltere ve Fransa olmak üzere Süveyş Kanalı yoluyla Körfez ülkelerinden petrol alan pek çok Batılı devleti rahatsız

⁹² Yaniv Voller (2005). From Periphery to the Moderates: Israeli Identity and Foreign Policy in the Middle East. *Political Science Quarterly*, 130(3), 513, 5

⁹³ B. Oran (2018). Türk Dış Politikası II. İletişim Yayınları, İstanbul. S.647.

⁹⁴ Yaniv Voller, **agm.**, s.514.

⁹⁵ T. Parsi (2007). Treacherous Alliance: The Secret Dealings of Israel and the United States. Yale University Press. s. 38.

⁹⁶ **age.**, s.39.

etmiştir. Anlaşmanın resmi yollarla çözülememesinin ardından İngiltere, Fransa ve İsrail Sevr kentinde bir araya gelerek gizli bir pakt oluşturup Mısır'a askeri müdahale kararı almışlardır. Anlaşmaya göre, İsrail Mısır'a saldıracak ve diğer iki ülke savaşı sonlandırmak için bölgeye asker çıkartacaklar ve bölgedeki çatışma sona erdikten sonra bölgede kalıcı bir İngiliz- Fransız birliği oluşturulacaktı. Gizli paktın planı ilk aşamada başarılı olmuştur. İsrail 29 Ekim 1956 tarihinde Sina'ya saldırmış ve İngiltere ve Fransa savaşa müdahalede bulunup kanalı ele geçirmişlerdir. Fakat SSCB ve ABD bu saldırıya karşı cephe almışlar ve Gizli Pakı'n hesaba katmadığı şekilde bu savaşa karşı ortak tavır koymuşlardır. İngiliz ve Fransız güçlerinin bölgeden çekilmesi ve savaşın sonlanmasıyla bölgede Birleşmiş Milletler Barış Gücü kurularak Gazze Şeridi ve Sina Yarımadasına yerleştirilmiştir. Süveyş Kanalı'nın işgaline karşı çıkan devletlerden bir de İran olmuştur. İsrail ile ortak düşman oldukları Mısır'a karşı açılan savaşta İran'ın İsrail'in yanında yer almamasının stratejik bir nedeni bulunmaktadır. İran, savaş bahanesiyle SSCB'nin bölgede daha fazla güç ve nüfuz sahibi olmasından endişe etmiştir. Ayrıca o dönemde Süveyş Kanalı İran ithalatının %73'ünü ve ihracatının %76'sını oluşturmaktaydı bu nedenle İran'ın Süveyş Krizine yaklaşımı kendi çıkarları temelinde olmuştur.⁹⁷ Fakat Süveyş Krizi'nden sonra Nasır'ın Arap kitlelerinin lideri olarak kabul edilmesiyle ateşlenen İran- İsrail ilişkileri iş birliği doğrultusunda şekillenmeye devam etmiştir.

İsrail'in çevresel ittifakı pan- Arap tehdidi ve komünist akımlara karşı üye ülkelerle birlikte hareket edilmesini amaçladığı gibi aynı zamanda üye ülkeler arasında ekonomik ve istihbarat alanında iş birliği geliştirilmesini de öngörmüştür.⁹⁸ İsrail için önemli sorunların başında enerji ihtiyacını güvence altına almak gelmektedir. Nitekim bulunduğu konum itibarıyla petrole doymuş ülkelerin bulunduğu bir bölgede olması İsrail'in işini zorlaştırmıştır. Bu durumun üzerine petrol bakımından zengin Arap ülkeleri ile ilişkilerin bozuk olması İsrail'in yüzünü İran'a döndürmüştü ve İran- İsrail ilişkilerinin bir diğer temel taşı ekonomik ilişkiler olmuştur. İran, Arap ülkeleriyle ilişkilerini baltalamaktan çekindiği için İsrail ile anlaşmada başta çekince duyduysa da 1956 Süveyş Krizi'nden sonra ikna olmuş ve İsrail'e petrol tedarik etmeye karar vermiştir. Bu karardan sonra İsrail Eylat kentinden Aşkelon'a boru inşa etmeye başlamıştır. İran, İsrail'e petrol satışını ve ortak şirket bünyesinde yer aldığını gizlemek istemiş, İran'ın bu talebi üzerine Fimarko adlı gizli bir ortaklık kurulmuş ve İran bu ortaklığın %10'una sahip olmuştur.⁹⁹ İran Ulusal Petrol Şirketi ve İsrail arasında Eylat-

⁹⁷ R. K. Ramazani (1978). Iran and Arab- Israeli Conflict. *Middle East Journal*, 32(4),416.

⁹⁸ B. Oran (2018). Türk Dış Politikası II. İletişim Yayınları, İstanbul. s. 166.

⁹⁹ Y. Melman, The Story of Iranian Oil and Israeli Pipes, *Haaretz*, [Erişim Tarihi: 07.02.2022 <https://www.haaretz.com/1.4984217>]

Aşkelon boru hattı şirketi 1970'lerin sonunda, Trans- Asiatic Oil'in bir yan kuruluşu olarak büyümüştür.¹⁰⁰

İran ve İsrail arasında enerji temelli gelişen iş birliğinin yanında istihbarat alanında da ilişkiler gelişim göstermiştir. Şah'ın isteği üzerine İsrail gizli servisi MOSSAD yardımıyla 1957 yılında “*Saziman-ı İttilât ve Emniyet-i Keşver, Milli İstihbarat ve Devlet Güvenlik Örgütü*” (Farsça kısaltması SAVAK olan) İran istihbarat servisi kurulmuştur.¹⁰¹ Aynı yıl Şah, SAVAK'a, MOSSAD ile ilişkiler kurmasını ve gizli yürütülen İsrail ile İran Dışişleri Bakanlığı ilişkilerini yönetmesini emretmiştir. İran'dan askerler ve polisler İsrail istihbarat görevlileri tarafından eğitilmek için İsrail gönderilmiş ve aynı eğitim İsrail istihbarat birimi tarafından İran'da da verilmiştir. İran ve İsrail, Irak rejimine karşı muhalif Kürtlerin mücadelelerine yardım etmek için istihbarat ağların güçlerini birleştirmişlerdir.¹⁰² İran, İsrail'in askeri, ekonomik ve istihbarat alanındaki yardımlarını gizli tutmuştur. İsraililerin ülkeye giriş çıkışları kayda alınmamış ve İranlılar Türkiye üzerinden seyahat etmişlerdir. Bu sayede İranlı yetkililerin İsrail'e devletine girdiklerine dair resmi kayıt bulunmamaktadır. Bu durum 1950 yıllarının ortalarında değişim göstermiştir. 1950 yılından 1956 yılına kadar İsrail havayolu şirketi El-Al, Sihirli Halı Operasyonu ve Ezra & Nehemya Operasyonunun bir parçası olarak Yemen, İran ve Hindistan'da 160.000 göçmeni İsrail'e uçurmuş ve 1958 yılında Tel Aviv ve Tahran arasındaki ilk resmi uçuşlar başlamıştır.¹⁰³

İran- İsrail ilişkilerinin geliştirilmesinde başka faktörler de bulunmaktadır. İran, kendi ekonomik büyümesi için ileri İsrail teknolojisine ihtiyaç duymuştur. Özellikle İsrail'in sulama konusundaki uzmanlığı kurak iklimi ve arazisine sahip İran toprakları için ilgi çekici olmuş böylece İran- İsrail arasındaki siyasi yakınlaşma tarım alanında da kapsamlı bir iş birliği geliştirilmesini sağlamıştır.¹⁰⁴

3. 1960'lar ve 1970'ler: İran Dış Politikasında Arap- İsrail Savaşları

1960'lara gelindiğinde İran, güçlenen iç konumu, hızlı ekonomik büyümesi ve bölgesel ve uluslararası ortamdaki dinamiklerin değişmesiyle kendi dış politikası üzerinde daha çok

¹⁰⁰ D.D. Kaye & A.Nader& P. Roshan (2011). Israel and Iran A Dangerous Rivalry. *RAND Corporation*, s.13.

¹⁰¹ E. Abrahamian (2019). Modern İran Tarihi. (Çev.) Dilek Şendil, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, s.166

¹⁰² D.D. Kaye & A.Nader& P. Roshan (2011). Israel and Iran A Dangerous Rivalry. *RAND Corporation*, s.11.

¹⁰³ El-Al Group. History of the 1950's. [Erişim Tarihi: 13.10.2022 <https://www.elal.com/en/About-ELAL/About-ELAL/History/Pages/Decade-50.aspx>]

¹⁰⁴ T. Parsi (2007). Treacherous Alliance: The Secret Dealings of Israel and the United States. Yale Universty Press., s.23

kontrol sağlayabilmiştir.¹⁰⁵ İç politikada Şah, 1961’de Beyaz Devrim adı altında bazı sosyoekonomik reform hareketleri başlatmış ve özellikle köylü- işçi sınıfını ilgilendirecek yeniliklere gitmiştir.¹⁰⁶ Dış politikada ise ana meseleler bu süreçte de sabit kalmış İran, pan-arabizm ve Sovyet iktidarını dizginleme ihtiyacında olmuştur. Aynı yıl İsrail başbakanı David Ben- Gurion Tahran’a ziyarette bulunmuştur. Bu ziyaret ve bundan sonra da peş peşe gerçekleşecek olan İsraili yetkililerin ziyaretleri her seferinde İran hükümeti tarafından gizli tutulmuştur.¹⁰⁷ İsrail’deki altı İranlı diplomatın varlığı 1970’ler boyunca gizli tutulmuş hatta bu diplomatların kayıtları İsviçre’nin Bern kentinde gösterilmiştir. İran’ın İsrail’i hukuki olarak tanımaması ve diplomatik ilişkileri gizli tutması Tahran’daki İsraili diplomatları rahatsız etmiştir. İsrail başbakanı Golda Meir’e bu rahatsızlıklarını ileten diplomatlar, Başbakan Meir’e Şah’a karşı daha sert politika izlenmesini tavsiye ederek, Şah’ın İsrail’i hukuki olarak tanımamasının sağlanmasını istemişlerdir.¹⁰⁸

İran’ın İsrail ile kurduğu dostluk ve stratejik ilişki kendisine yepyeni bir düşman olarak Mısır’ı yaratmıştır. İki ülke arasındaki soğuk ilişkilerin İran- İsrail ilişkilerinin gelişmesine paralel olarak ilerlediği görülmektedir. Mısır’ın devrimci lideri Nasır İran’ın İsrail ile kurduğu dostluk ilişkisinin Arapçılığa ve İslam’a düşmanlıkla aynı çizgide olduğunu belirtmiştir.¹⁰⁹ Mısır her ne kadar Soğuk Savaş’ta “pozitif tarafsızlık” politikası izlemiş olsa da bölgesel politikaları bu duruşun tam aksini göstermiştir. Nasır, SSCB’den silah yardımı almış bu durum Basra Körfezi üzerinden İran’a tehdit oluşturmuştur. Nasır’ın öncelikli hedefi Basra Körfezi’ndeki etkisini genişletmek olmuş ve hedefi dahilinde SSCB ile ittifak kurmuştur. Mısır-SSCB ittifakı İran’ın halihazırda SSCB’ye karşı olan tehdit algısını ikiye katlamıştır. İran’ın 1950’de İsrail’i fiilen tanımamasından 1967 Arap- İsrail Savaşı’na kadarki dönemde İsrail yanlısı politika izlemesinin temelinde SSCB güç ve nüfuzunun ilerlemesinin önüne geçme hedefi vardır. Realist çizgide bir dış politika izleyen İran bu nedenle İsrail, Ürdün ve Lübnan gibi Batı yanlısı devletler ilişki kurmaktan çekince duymamıştır.¹¹⁰ İran’ın 1967 Savaşı’ndaki duruşunun temel sebebi Mısır ve SSCB tehdidi ile karşı kaşıya kalmış olmasıdır. İran, İsrail’in Arapları

¹⁰⁵ R. E. Abedin R. E. Abedin. (2010). *Iranian- Israeli Relations: From Convert Relations To Open Hostility*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Georgetown University, Washington, D.C., s. 24

¹⁰⁶ E. Abrahamian (2019). *Modern İran Tarihi*. (Çev.) Dilek Şendil, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, s.164.

¹⁰⁷ T. Parsi (2007). *Treacherous Alliance: The Secret Dealings of Israel and the United States*. Yale Universty Press., s. 26

¹⁰⁸ *age.*, s. 26-27.

¹⁰⁹ R. K. Ramazani (1978). *Iran and Arab- Israeli Conflict*. *Middle East Journal*, 32(4),s.417

¹¹⁰ *age.*, 417.

yeneceği bir savaşın Mısır'ın dikkatini üzerinden çekeceğini ve Mısır'ın yenilgisinin gücünü de kıracağını düşünmüştür.¹¹¹

1967 yılına gelindiğinde 5 Haziran sabahı İsrail hava kuvvetleri Mısır saldırmış ve böylece 1967 Arap- İsrail Savaşı başlamıştır. Aynı gün Suriye ve Ürdün'ün de dahil olması ve diğer Arap devletlerinin askeri teçhizat yardımında bulunmasıyla genişlemiştir. Savaş altı gün sürerken; İsrail bu süreçte Doğu Kudüs'ü, Batı Şeria'yı, Gazze Şeridi'ni, Sina'yı ve Golan Tepeleri'ni işgal etmiştir. İsrail ordusunun bu başarısı ve üstünlüğü karşısında savaş sonrası yapılacak olan uzlaşma ve pazarlık konularına karşı ilgisiz kalmıştır.¹¹² Nasır, Mısır'da savaş sonrası kişisel popülarlığını muhafaza etse de ordusunun büyük bir kısmı zarar görmüştür. Bu nedenle Nasır, Mısır'ın hava ve kara kuvvetlerini kısa bir süre zarfında savaş öncesi düzeye getirmek için SSCB'den yardım almıştır. Dahası Nasır, ordusundaki Sovyet askerî danışmanlarının sayısını artırmış bu durum askerî açıdan Mısır'ı SSCB'ye bağımlı kılmıştır.¹¹³

BM Güvenlik Konseyi 22 Kasım 1967'de "İsrail silahlı kuvvetlerinin son çatışmada işgal edilen bölgelerden çekilmesi" şeklindeki 242 sayılı kararı kabul etmiş ve İran da bu kararı desteklemiştir. İran hükümeti, işgal altındaki Arap topraklarını boşaltmamakta ısrar eden İsrail'in var olan çatışma ortamını uzatacağını ve şiddetlendireceğini düşünmüş ve İsrail'e işgal altındaki Arap topraklarından çekilmesi için özel uyarıda bulunmuştur. Bu noktada Şah, İran'ın geleceğini, kendi şahsi çıkarlarını ve İsrail'in eylemlerinin uzun vadedeki stratejik sonuçlarını düşünmektedir.¹¹⁴

1967 Savaşı sonrası Şah, İsrail politikasını tekrardan masaya yatırmıştır. İsrail'in savaştan galip ayrıp ve Mısır, Ürdün ve Suriye topraklarını ele geçirmesi İran'ın bölgesel ilişkilerini yeniden gözden geçirmesini gerekli kılmıştır. Oluşan yeni haritaya dışarıdan bakıldığında İsrail'in İran için hiçbir bölgesel tehdidi bulunmamaktadır. Dahası İran'ın İsrail'e ne sınırı vardır ne de İsrail, İran için bir toprak tehdidi oluşturmaktadır. Hatta İsrail'in İran'a sırtını dönmesi durumunda İran algısını ve yönünü ılımlı Arap devletlerine çevirecektir.¹¹⁵

Bu durumda İran'ın ittifak kurduğu İsrail'in zayıf olmasını istemediği gibi güçlü olmasını da istemediği görülmektedir. Şah'a göre 1967 Savaşı, İsrail'i savaş mağduru devletten saldırgan devlet konumuna dönüştürmüştür. Bu durum İran için çeşitli sorunları beraberinde

¹¹¹ R. K. Ramazani (1978). Iran and Arab- Israeli Conflict. *Middle East Journal*, 32(4),s.417.

¹¹² W. Cleveland (2008). Modern Ortadoğu Tarihi. (Çev.) Mehmet Harmancı , Agora Kitaplığı, İstanbul, s. 338.

¹¹³ *age*, s.339.

¹¹⁴ T. Parsi (2007). Treacherous Alliance: The Secret Dealings of Israel and the United States. Yale Universty Press., s.30.

¹¹⁵ *age*, s.30.

getirmiştir. Daha önce belirtildiği gibi Şah, İsrail'in bölgedeki üstünlük arayışına ve İran'ın Washington'daki stratejik önemine meydan okuyacak baskın bir devlet olmasından rahatsızlık duymuştur. Daha da önemlisi bölgede saldırgan ve baskın bir İsrail'in, İran- İsrail ilişkilerine zarar vereceğinden ve Arap devletlerinin bu ilişkiye tepkisinin daha da artacağından endişelenmiştir.¹¹⁶

Savaştan iki sene sonra İran ve Mısır ilişkilerinde ciddi derecede iyileşmeler görülmüştür. 1970 yılında diplomatik anlamda tam olarak başlayan ilişkiler, Nasır ölümünden sonra yerine Enver Sedat'ın geçmesiyle daha da artmıştır. Enver Sedat'ın, Nasır'ın uyguladığı SSCB yanlısı siyasetten uzaklaşarak Batılı devletlere yakınlaşmak istemesi Şah ile aralarında fikir birliği olmasını sağlamıştır. Nasır'ın pan- Arap ideolojisinin çöküşü ve Mısır- SSCB arasındaki iş birliğinin kopuşu, İran için bölgedeki en güçlü Arap devleti olan Mısır tehdidini ortadan kaldırmıştır.¹¹⁷

Enver Sedat, Nasır'dan miras kalan "pozitif tarafsızlık" durumundan bir an önce kurtulmak istemiştir. Sedat, 1967 Savaşı'nda kaybedilen toprakların diplomasi yoluyla geri kazanacağına içinde bulunduğu şartların imkân vermediğini ve İsrail'le başarılı bir savaş yapması gerektiğini düşünmüştür. Sedat, İsrail'e karşı muhtemel bir savaşta SSCB etkisini üzerinde hissetmek istemiştir. Bu nedenle 1972 yılında Mısır'da bulunan binlerce SSCB askerini ülkeden çıkarmıştır.¹¹⁸ Sedat, Filistin- İsrail meselesini kullanarak Nasır'ın vaktinde Arap dünyasında kazandığı popülerliğini kendi de kazanmak istemiştir. Bu sebepler doğrultusunda 1973 yılının Nisan ayında Suriye Devlet Başkanı Hafız Esad ile birlikte Enver Sedat İsrail'e karşı savaş açma kararı almış ve 6 Ekim 1973'te Mısır birliklerinin İsrail'in işgali altında bulunan topraklara saldırısı ile savaş başlamıştır.¹¹⁹ İran'ın 1967 ve 1973 yıllarında yaşanan Arap- İsrail savaşlarına yaklaşımında farklılıklar mevcuttur. İran Nasır'ın SSCB desteği ile güçlenmesinin kendinde yarattığı tehdit ile 1967'deki savaşı İsrail'in kazanmasından hoşnut olmuştur fakat bir diğer taraftan İsrail'in 1967 Savaşı sonrası Arap topraklarını işgal etmesi ve bölgede güçlenmesi İran'ı rahatsız etmiştir. Bu nedenle İran Mısır ile arasını düzeltmenin ve Mısır- SSCB arasındaki ilişkilerin bozulmaya başlamasının vermiş olduğu rahatlıkla 1973 Savaşı'nda Arap devletlerine karşı çizdiği kötü imajı silebilmek için onların

¹¹⁶ T. Parsi (2007). *Treachous Alliance: The Secret Dealings of Israel and the United States*. Yale University Press., 31.

¹¹⁷ A. Köprülü (1990). Enver Sedat Döneminde Mısır-İsrail İlişkileri (1970-1981). *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 5 (1), 170.

¹¹⁸ *Age.*, s. 170

¹¹⁹ Ali Köprülü, *agm.*, s.172.

yanında yer almıştır.¹²⁰ İran bu savaşta; Arap devletlerine tıbbi malzeme ve askeri teçhizat yardımında bulunmuş, lojistik yardımda da bulunarak Suudi Arabistan'a pilotlar ve uçaklar göndermiş ve SSCB sivil uçaklarının İran üzerinden Arap devletlerine yardım götürmesine izin vermiştir.¹²¹ İran, bölgede güçlenen İsrail'in mevcut statükoyu değiştireceğini düşünerek desteğini Arap devletlerine yöneltmiştir.

Mısır ile bozulan ilişkilerinin ardından SSCB kendine yeni bir müttefik arayışına girmiş ve odağını Irak'a çevirmiştir. Irak'taki komünizmin ve milliyetçiliğin temelleri ilk olarak 1958 Darbesi ile General Kasım'ın yönetimi ele geçirdiği yıllarda atılmıştır. 1958 Darbesi Irak'ın İngiltere ile 37 yıllık bağlarını koparmış ve bu tarihten itibaren Irak, SSCB ile yakınlaşmaya başlamıştır.¹²² Irak, Batı Bloğunun bir kolu olan ve bölgedeki SSCB yayılmacılığına kalkan niteliğinde kurulan Bağdat Paketi'nden 1959 yılında ayrıldığını açıklamıştır. Irak'ın bu kararı onun Batı Blokundan ayrılışının simgesi haline gelmiştir.¹²³ Baas rejimi, ilerleyen yıllarda SSCB ile on beş yıl sürecek ittifak anlaşması imzalamıştır.¹²⁴

17 Temmuz 1968 tarihinde Irak'ta bir darbe daha gerçekleşmiş ve General Ahmet Hasan El- Bekir önderliğinde Baas Partisi yönetimi ele geçirmiştir. Hasan El- Bekir yönetimi ile daha önceki yıllardan itibaren var olan İran ve Irak arasında süregelen Şattü'l Arap suyu sorunu daha da şiddetlenmiş, iki ülke arası gerginlik ve anlaşmazlıklar artmıştır. Hasan El- Bekir biraz daha ileri giderek suyu üzerinde hakimiyet kurmak amacıyla nehrin Irak'a ait olduğunu beyan eden kararını açıklamıştır. Bu kararın akabinde Irak Dışişleri Bakanlığı derhal harekete geçerek nehir üzerindeki tüm İran gemilerindeki bayrakların indirilmesini talep etmiştir. Şah, Irak tarafındaki açıklamalara ve İran'a verilen notaya karşı tavrını koyarak 1937'de Şattü'l Arap suyu sınır anlaşmasını tek taraflı fesh etmiştir.¹²⁵

İran ve Irak arasındaki gerginlik, İran'ın bağımsızlık talebinde olan kuzeydeki Irak Kürtlerine maddi destek sağlamasıyla daha da artmış, 1975 ayının baharında iki ülke arasında yeniden sınır çatışmaları beklenirken Cezayir Anlaşmasıyla sorun geçici olarak çözüme kavuşturulmuştur. Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü (OPEC)'e üye ülkelerin Mart 1975 Cezayir

¹²⁰ R. K. Ramazani (1978). Iran and the Arab-Israeli Conflict, *Middle East Journal*, 32(4), s.419.

¹²¹ *age*, s., 419.

¹²² B. K. Yeşilbursa (2009). Geçmişten Günümüze Irak Meselesi. *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 29, 1325

¹²³ F. N. Atabay Öztürk, Küçük Devlet Neden Süper Güç İttifakından Ayrılır? Soğuk Savaş Dönemi Irak, Mısır ve İran Örnekleri. *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, 7(2), 75.

¹²⁴ Behçet Kemal Yeşilbursa, *agm.*, s. 1327.

¹²⁵ T. Abdullah (2019). 1979-2003 Yılları Arasında İran- Irak İlişkileri. ResearchGate. s.4 [Erişim Tarihi: 12.06.2022 https://www.researchgate.net/publication/337906343_979-2003_yillar_arasinda_iran-irak_iliskileri/citation/download]

Zirvesi sırasında Cezayir başbakanı Bumadye'nin arabuluculuk yapmasıyla iki ülke arasında birbirlerinin toprak bütünlüğü, sınır güvenliği ve iç işlerine karışmama gibi konuları kapsayan barışa dayalı bir ortak bildiri yayınlanmıştır. Buna göre Irak Şattü'l Arap suyolunun doğu yakasını İran'a bırakmış buna karşılık İran'da Irak'taki Kürt hareketine verdiği maddi desteği sonlandırmıştır. İran ve Irak arasında barışa dayalı bir anlaşma gerçekleşse de bu anlaşmanın taraflar için uzun vadede bir bağlayıcılığı olmamıştır. Aksine bu durum Irak tarafından kurnazca kullanılmış ve Irak'ın bölgedeki güvenliğini arttırmasını sağlarken aynı zamanda bölgesel konularda liderliği ele almasının önü açılmıştır. Bölgedeki liderlik konumunu sağlamlaştırmak isteyen Irak, Fransa ve SSCB'den askeri mühimmat desteği alımını hızlandırmıştır.¹²⁶

Irak'ın bu değişimi İran için bölgede yeni bir tehdit unsuru oluşturmuş ve bu nedenle İran askeri harcamalarını bu tehdit doğrultusunda planlamıştır. Aynı zamanda İsrail de Irak tehdidi ile karşı karşıya kalmıştır. Irak, Arap- İsrail savaşlarında hiçbir zaman bir katılımcı olmamıştır ancak İsrail Irak'ın Arap dünyasının yeni liderliği için kolları sıvamasından ve gelecekte İsrail'e karşı tehdit oluşturacağından endişelenmiştir. Bu bağlamda Mısır- İran yakınlaşması ile arası açılan İran ve İsrail bölgede hızla gelişen Irak tehdidi ile yeni bir ortak düşman kazanmış ve iki ülke arası ittifak yeniden canlanmıştır.¹²⁷.

Irak'ın bölgede yükselişi İran ve İsrail için yeni bir tehdit yaratırken aynı sırada ABD, İran'a silah satışını azaltmış bu durum 1977'lerin sonunda İran ve İsrail'in ABD ve BM'ye karşı güvenini kırmıştır. Bu nedenle iki ülke ABD'nin bilgisi dışında bir füze programı oluşturmaya karar vermişlerdir.¹²⁸ “Çiçek Operasyonu” adı verilen bu füze programında, İsrail Savunma Bakanı Şimon Peres ile Şah Muhammed Rıza arasında altı silah karşılığı petrol sözleşmesi imzalanmıştır. İran ve İsrail'in hedefi bir karadan diğer karaya ulaşabilen bu uzun menzilli füzeler ile İran'ı bölgedeki askeri gücü yüksek olan önemli ülkelerden biri yapmak olmuştur. Son model silahlara ve füze sistemlerine sahip İran, Arap devletlerinin İsrail odağını ikiye bölecek ve bu devletler İsrail'i tehdit olarak algıladığı gibi İran'ı da tehdit olarak

¹²⁶ T. Abdullah (2019). 1979-2003 Yılları Arasında İran- Irak İlişkileri. ResearchGate. s.5 [Erişim Tarihi: 12.06.2022 https://www.researchgate.net/publication/337906343_979-2003_yillar_arasinda_iran-irak_iliskileri/citation/download]

¹²⁷T. Parsi (2007). Treacherous Alliance: The Secret Dealings of Israel and the United States. Yale University Press., s. 31

¹²⁸ **age.**, s. 31

algılayacaktır. Bu bağlamda İsrail bölgede güçlü bir İran yaratarak kendisini başta Irak olmak üzere diğer Arap devletlerinin tehdidinden korumak istemiştir. ¹²⁹

İran'da Musaddık dönemi sonrası yaşanan Beyaz Devrim ve Şah'ın otoriter bir lidere dönüşmesi toprak ağları, ruhban sınıfı ve büyük aşiret reisleri üzerinde rahatsızlık doğurmuştur. Bu sınıflar 1963 tarım reformuyla taşınmaz mülklerini kaybetmiştir. Aynı zamanda bu reform sonucu İran'da daha önce var olmayan bir orta sınıf oluşmuştur. Köylerden kentlere göç artmış, İran'da Şah güçlenirken halk fakirleşmiştir. 1975 yılında Şah otoritesini daha da güçlendirmek adına tek partili sistemi getirmiş ve bütün demokrasi yollarını kapatmıştır. 1973-74 Petrol Krizi sonucu ekonomisinde büyük ilerleme gösteren Şah, ABD'nin 1976 yılında daha düşük petrol satan Suudi Arabistan'la anlaşması sonucu İran'ın gelirleri çökmüş ve İran büyük bir ekonomik ve mali krizin içine düşmüştür. İran'da muhalifler arasında görülen İsrail karşıtlığı 1967 ve 1973 Arap- İsrail Savaşlarından sonra daha da artmıştır. İran'daki Tudeh, İran Halk Mücahitleri Teşkilatı ve İran Halkın Fedai Gerillaları Örgütü gibi muhalif gruplar biraz daha ileri giderek Lübnan'daki Filistin Kuruluş Örgütü (FKÖ) kamplarında gerilla eğitimi almaya başlamıştır. ¹³⁰ İran'daki tüm bu gelişmeler sonucu Şah'a yönelik iç muhalefet oldukça artmış, 1979'a gelindiğinde İran'da İslam Devrimi gerçekleşmiştir. İslam Devrimi ile birlikte İran- İsrail ilişkilerinde köklü bir değişim başlamıştır. 1950'lerden 1970'lere kadar İran ve İsrail arasındaki ilişki "Ben Gurion'un Çevre Doktrini" ve "Arap olmayan halkların dostluğu" gibi görülse de İran'daki ulusal, bölgesel ve uluslararası sorunlar Şah'ı bir yandan Arap devletleriyle ilişkisini sürdürürken diğer yandan İsrail ile ilişkileri geliştirmeye zorlamıştır. Bu duruma ek olarak Şah hem iç muhalefete hem de bölgesel muhalefete rağmen İsrail ile ortaklık kurmuştur.

1979 Devrimi öncesi İran- İsrail ilişkilerine bakıldığında; Şah'ın, Arap devletlerinin ve Sovyet Rusya'nın kendisine olan tehdidi, ülkenin askeri ve istihbarat alanında gelişmesi ve İran petrolü için pazarlar yaratılması, ekonomik kalkınma ve uzmanlığa olan ihtiyacı bağlamında İsrail ile ittifak geliştirdiği görülmektedir. İran ve İsrail'in aralarındaki bu iş birliği ve iki ülkenin örgütlenme kurarak ekonomik ilişkileri artırmasıyla birlikte siyaseti geliştirme hedefleri ve barışı temel almışlardır.

¹²⁹ E. Sciolino (1986), Documents Detail Israeli Missile Deal With The Shah, **The New York Times**. [Erişim Tarihi: 25.02.2022, <https://www.nytimes.com/1986/04/01/world/documents-detail-israeli-missile-deal-with-the-shah.html>].

¹³⁰ R. E. Abedin R. E. Abedin. (2010). *Iranian- Israeli Relations: From Convert Relations To Open Hostility*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Georgetown University, Washington, D.C., s.30.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1979 İSLAM DEVRİMİ SONRASI İRAN DIŞ POLİTİKASINDA YAŞANAN DÖNÜŞÜM VE İSRAIL

1. 1979- 1990 Yılları Arası İran Dış Politikası ve İsrail

1.1.İslam Devrimi'ne Giden Süreç ve İran Siyasal Rejiminde Yaşanan Dönüşüm

1970'li yılların sonu İran iç politikasında Şah' a karşı muhalefetin giderek büyüdüğü bir zaman dilimi olmuştur. İran'da yönetime karşı muhalefet 1961 yılında Şah'ın Beyaz Devrimiyle birlikte başlamış ve 1970'lerin sonunda sokak hareketlerine dönüşmüştür. Daha açık bir ifadeyle Şah'ın Beyaz Devrimi, İslam Devrimi'ne giden süreci hızlandırmıştır. Bu süreçte İran'da oluşan muhalefetin ve Şah yönetimine karşı halk tarafından başlatılan protestoların birçok nedeni bulunmaktadır:

Bunlardan ilki ekonomideki gelir adaletsizliği olarak karşımıza çıkmaktadır. Beyaz Devrim sonrası siyasal yapı üzerinde otorite kuran Şah ve ona yakın çevreler aynı zamanda ekonomik yapının iplerini de ellerinde tutmuşlardır. Ülke modernleşmesi konusunda büyük adımlar atılırken, petrol gelir kaynakları kullanılmış ve ülkenin en önemli gelir kaynağının halkın refahını sağlaması yerine diğer amaçlar için kullanması, gelir dağılımı açısından halk arasında adaletsiz bir yapı oluşturmuştur.¹³¹ Şah'ın 1961 yılında yasalaştırdığı toprak reformu, yeni yasalar nedeniyle toprak gelirlerini kaybeden Ruhban sınıfı ve toprak ağaları tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Bu durum aynı zamanda işçi ve köylü sınıflarından oluşan alt tabakada ülke yönetimine karşı memnuniyetsizlik yaratmıştır.¹³² Köylerden kentlere göç artmış, toplumda Şah ve onun çevresinden oluşan üst sınıf güçlenirken, halk fakirleşmiştir. Gelir dağılımındaki bu adaletsizlik İran'da yeni toplumsal sınıf olarak "orta sınıfı" yaratmıştır.¹³³

Din adamları Şah'ın modernleşme politikalarına karşı son derece rahatsızlık duymuşlar; Şah'ın milliyetçi ve modernist politikaları İslami değerlerin önüne koyma çabası, Şah'a karşı oluşan muhalif gruplar arasında İslami kesimin de yer almasına neden olmuştur. İran'da Şah'a karşı oluşan muhalif gruplardan öne çıkanlara bakıldığında bir kesimin Marksist ideolojiyi benimseyenler olduğu, diğer kesimin ise Ali Şeriatî'nin etrafında toplanan; toplumsal ve siyasi

¹³¹ B. V. Vessali (2010) Iranian- Israeli Relations in Light of the Iranian Revolution (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), The University of Texas, Texas, s.7.

¹³² S. Balkan & F. Tiryaki (2014). İran Mitolojisinin İslam Devrimindeki Rolü & Humeyni ve Şah'ın Söylemlerinin Analizi. *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, 1(2), 98.

¹³³ Behram Vameghi Vessali, *age.*, s.8.

adaletin yalnızca Şii temeline dayalı bir yönetim şekli ile sağlanabileceğine inanan ulema sınıfı olduğu görülmektedir.¹³⁴ Şeriati'nin fikirleri lise ve üniversite gençleri arasında yayılırken; bazı taraftarları Halkın Mücahitleri (Mücahidin-i Halk) adında bir gerilla örgütü kurarak silahlanmışlardır. Marksist kanat muhalif grup olan Tudeh ile bir diğer sol muhalif grup olan Ulusal Cephe birleşerek Halkın Fedailerini (Fedaiyan-i Halk) adı altında örgütlenmişlerdir.¹³⁵ Tüm bu örgütler bir süre sonra Lübnan'daki FKÖ kamplarında gerilla eğitimi almaya başlamışlardır.¹³⁶ Bu sırada Beyaz Devrim'e kadar aktif siyasetten uzak duran ve dini meselelerle ilgilenen Humeyni, Şah'ın reform sürecinden sonra yönünü dini meselelerden siyasi meselelere doğru değiştirmiştir. Aslında Humeyni, büyük Ayetullah unvanına sahip Şii molla hiyerarşisinin en üst makamında yer alan bir din adamıdır. Buna rağmen Humeyni, dini eserlerinden çok, Şah'a karşı açık muhalefeti, ABD karşıtı söylemleri ve devlet yönetiminde İslami kuralların geçerli olmasını savunmasıyla tanınmış ve bu sayede İran halkının dikkatini çekmeyi başarmıştır. Humeyni ve Şeriati'nin fikirleri Şii temeli çatısında birleşse de iki ekol birbirinden ayrılmaktadır. Şeriati'nin söylemleri genç aydın kesimde yankı uyandırırken, Humeyni'nin bildirileri direkt ulema sınıfına ulaşmayı hedeflemiştir.¹³⁷

Humeyni Şah'ın "Beyaz Devrim" adı altında gerçekleştirdiği reformları tanımadığını duyurmuş ve özellikle toprak reformunun İran esnaf ve pazarının iflasına yol açtığını dile getirmiştir. Dahası Humeyni, bu reformların İslam hukukunda yerinin olmadığını ve tüm bunların Batı ve ABD tarafından dayatıldığını iddia etmiştir. Ona göre düşman güçlerle yapılan bu iş birliği İran'daki üst sınıfı zenginleştirirken, halkın fakirleşmesine neden olmuştur.¹³⁸ Bir diğer deyişle Şah'ın askeri modernizasyonlara aşırı para aktarması ve ekonomik kazancı halka dağıtmaması halkın Şah ve yönetiminden rahatsız olmasına yol açmıştır.

Humeyni Şah'ın reformlarının İran'daki dini değerleri yozlaştırdığını ve laik devlet inşa edildiğini ileri sürmüş, onun bu söylemleri halkın Şah'a karşı daha fazla tepki toplamasına neden olmuştur. Şah, sokağa dökülen halkın protestolarını durdurmak için Savak'ı devreye sokmuş ve eylemciler üzerine orantısız güç uygulamıştır. Tüm bu olaylar sonucu 1963 yılının Nevruz'unda Humeyni, yaşanan olaylara karşı tavrını koyarak milli yas ilan etmiştir. Bu yas çağrısı İran halkının büyük çoğunluğu tarafından karşılık bulmuştur. Humeyni tarafında bardağı

¹³⁴ G.R. Gerthwaite (2019). İran Tarihi (Çev. Fethi Aytuna). İnkılap Yayınları, s. 232.

¹³⁵ E. Abrahamian (2019). Modern İran Tarihi. (Çev.) Dilek Şendil, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, s. 191.

¹³⁶ R. Elizabeth Abadin, *age.*, s. 30.

¹³⁷ Ervand Abraham, *age.*, s.191.

¹³⁸ S. Balkan & F. Tiryaki (2014). İran Mitolojisinin İslam Devrimindeki Rolü & Humeyni ve Şah'ın Söylemlerinin Analizi. *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, 1(2), s.99.

taşıran son damla, Şah'ın İran'da görev yapan ABD'li personellere dokunulmazlık vermesi olmuştur. Humeyni tarafında büyük bir öfkeye sebep olan bu durum onun tarafından İran'ın bağımsızlığına karşı yapılan bir darbe olarak nitelendirilmiştir. Tüm bu protestolar ve tutuklamalar muhalif güçler arasında ulemanın öncü pozisyonunu arttırmış ve Humeyni'yi İran siyasetinin tam merkezine oturtmuştur. Humeyni'nin siyasal gücü Şah'a her geçen gün daha çok tehdit oluşturmuş ve bu durum 1964 yılında Humeyni'nin tutuklanarak ülkeden sürgün edilmesine sebep olmuştur.¹³⁹ Humeyni önce bir süre Türkiye'de sürgün hayatı yaşamış daha sonra Irak'ın Necef kentine geçerek İran'daki muhalif hareketi buradan yönetmeye devam etmiştir.

Humeyni, 1962-1963 yılları arasında Şah rejimine karşı muhalefetiyle ulusal tanınırlık kazanırken bu süreç onun aynı zamanda İsrail'e karşı nefret söylemini en fazla dile getirdiği zamana paralel olmuştur. Şah'ın İsrail ile ilişkilerinin ilk günden itibaren kabul edilemez olduğunu ve bu durumun İran'ın İslami karakterini ve yükümlülüklerini zayıflattığını savunan Humeyni'nin konuşmalarının ve propagandalarının büyük kısmı, Siyonizm'in insanlığın düşmanı olduğu ve Yahudilerin İslam'ı ortadan kaldırmak istediği fikrinden oluşmaktadır. Humeyni daha 1963 yılında yaptığı konuşmasında; “... bu ülkede Kur'an olmasını İsrail istemiyor. İsrail bu ülkede mollaların varlığını istemiyor...”¹⁴⁰ sözleri ile İsrail'in İran ile kurduğu dostluk ilişkisinin İslam'a zarar verdiği düşüncesini dile getirmiştir.

Humeyni İran- İsrail arasındaki iş birliğine ulemanın, dindar İran halkının ve dahası İran ordusunun karşı çıktığını ve bu ittifakın nefretle karşılandığını söylemiş ve Müslüman ülkelere ihanet edenin İran Şahı olduğunu vurgulamıştır.¹⁴¹ Aşağıda yer alan 1965 tarihli konuşması bu durumu gözler önüne sermektedir:

“Ben tüm Müslüman ülkelere ve dünya Müslümanlarına bildiriyorum ki, aziz Şia milleti İsrail ve uşaklarından ve İsrail ile uzlaşan devletlerden nefret ediyor. İsrail'le uzlaşmakta olan İran milleti değildir. İran milleti bu büyük günahattan uzaktır; İsrail'le anlaşma yapan kesinlikle milletin teyit etmediği bu hükümetlerdir.”¹⁴²

Güçlü bir İsrail karşıtlığı içinde olan Humeyni aynı zamanda Şah'ın İran'ın bağımsızlığı pahasına İsrail ile ilişkileri devam ettirmesini kınamış ve 1965 yılında yaptığı bir konuşmasında sürgünde olduğu Necef'ten Şah'ı şu sözlerle uyarmıştır:

¹³⁹ B. Moazami (2019). İran'da Devlet, Din ve Devrim. (Çev.) Bahar Bilgen, İletişim Yayıncılık, İstanbul,s.217.

¹⁴⁰ G. Biçen (2017). Ayetullah Humneyni'nin 1980 Öncesi Söyleminde İran İslam İnkılabının Meşruiyet Temeli Olarak Siyonist Rejim Problemi. *İran Çalışmaları Dergisi*, 1(1), 75.

¹⁴¹ age., 76.

¹⁴² age., 78.

“Ecebiler için askeri, haberleşme ve casusluk merkezleri oluşturmak meşruiyete ters düşmektedir. İsrail gibi ecebileri ve onların alçak uşaklarını memleketin en iyi topraklarına musallat etmek ve milleti oradan uzaklaştırmak anayasayı çiğnemek ve memlekete ihanet etmektir.”¹⁴³

Humeyni kanadından Şah’a ve onun yönetimine yönelik eleştiriler devam ederken Şah, ülkedeki muhalefetin artmasını engellemek için Savak’ı kullanmış, iktidarın sonlarına doğru muhalefetin ve halkın büyük kısmının İran’ın İsrail ve ABD yakınlığından rahatsız olduğunun bilincinde olarak olası bir iç karışıklığın çıkmasını engellemek için İsrail’in Gazze ve Batı Şeria topraklarını işgal etmesine karşı çıkmıştır. İşgal altındaki Arap topraklarının boşaltılmasına ve Filistin halkının haklarının tanınmasında ısrar etmiş ve Arap devletleriyle arasını düzeltmek için 1973 Ekim Savaşı’nda Arap devletlerini desteklemiştir. Fakat tüm bu uğraşlara rağmen yine de İran’daki muhalif kanadın kendisine karşı birleşmesine engel olamamıştır.¹⁴⁴

1975 sonrası dönemde Şah otoritesini sağlamlaştırmak için yönetimi tek elde tutacak adımlar atmış; tek partili sistemi getirerek ülkedeki bütün demokrasi yollarını kapatmıştır. Bu durum ülkedeki muhalefetin Şah’ın antidemokratik ve baskıcı yapısına karşı duyduğu rahatsızlığın giderek daha fazla artmasına neden olmuştur.¹⁴⁵ İran devriminin kıvılcımları beklenilen aksine ne orta sınıftan ne de sol kesimden gelmiştir. Devrimin temeli, İran’ın en önemli ve geleneksel dini merkezi Kum’da bulunan medrese öğrencileri tarafından atılmıştır. İran resmî gazetesinde yer alan başyazıda “siyah ama kıvılcık” olarak tanımlanan ulemanın dini kıyafetlerinin altında Marksist düşünceleri gizlediği iddia edilmesi sonucu ayaklanan öğrencilere halk da katılmış ve protestolar çığ gibi büyümüştür. Şah giderek tüm halkın katıldığı gösterileri önlemek amacıyla 1978’de sıkıyönetim ilan etmiştir. 8 Eylül 1978’de Jale Meydanı’nda yapılan gösterilere Şah yönetiminin silahla karşılık vermesi bardağı taşıran son damla olmuş ve Humeyni önderliğindeki ulema sınıfı devrimin yaratıcısı olarak ortaya çıkmıştır. 1 Şubat 1979 yılında sürgünden dönen Humeyni, tüm muhalif grupları tarafından devrimin lideri olarak kabul edilmiştir.¹⁴⁶

¹⁴³ G. Biçen (2017). Ayetullah Humneyni’nin 1980 Öncesi Söyleminde İran İslam İnkılabının Meşruiyet Temeli Olarak Siyonist Rejim Problemi. *İran Çalışmaları Dergisi*, 1(1), 74.

¹⁴⁴ B. V. Vessali (2010) Iranian- Israeli Relations in Light of the Iranian Revolution (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), The University of Texas, Texas., s.7.

¹⁴⁵ *age.*, s.7.

¹⁴⁶ G. R. Garthwaite (2019). İran Tarihi (Çev. Fethi Aytuna). İnkılap Yayınları, s. 233-234.

Humeyni İnan'daki devrimi kısaca Şu Şekilde ifade etmektedir:

Bu rejim [Őahın] yzyıllar boyunca bağımsız kalmasının umulduğu bu milletin kurduğu tım ekonomik, siyasi, kltrel ve sosyal kurumları mahvetmiŐtir. Ayrıca, Amerikalıların bu rejim üzerinden uyguladıkları yozlaŐmıŐ ekonomik programlar İnan'daki ekonomik yapıları tahrip etmiştir, dolayısıyla Şu anda yapılan tek Şey petrol ihraç etmek ve tktetimin malları ithal etmektir. Bu, petrol kaynaklarının tkenmesine neden olacağından, lke ekonomisini yıllarca engellenmiŐtir. Őimdi İslam lkeyi birleŐtirecek ve onlara kurtuluş bahŐedecek. Halkın intifadasının nedeni budur.¹⁴⁷

1979 İslam Devrimi, İnan'ın hem iç politikasında hem de bglgesel ve kresel iliŐkilerinde kklk deđiŐimlere sebep olmuŐtur. Bu deđiŐikliklerden biri de İsrail ile olan iliŐkilerin kesilmesidir. Őah'ın İsrail ile ydrttuğu "dostane" iliŐkileri, rejim karŐıtı muhalefet gsterilerinde ele alınan en bkyk etken olmuŐ hatta İsrail ile olan iliŐkilerin eleŐtirilmesi devrim propagandasının temasını oluŐturmuŐtur.¹⁴⁸ Dahası İsrail ile iliŐkilerin kınanması hem sol grüŐü hem de dini muhalif grupları ortak bir alanda birleŐirmiŐtir. Humeyni'nin İsrail karŐıtı sylemleri Őah'ın İsrail'i fiilen tanınmasının ardından siyasi alanda baŐlayan iliŐkilerin ekonomik, askeri ve istihbarat yonnde ilerlemesinden kaynaklanmıŐtır. Bu bağlamda Humeyni, İsrail- İnan iliŐkilerine en baŐından itibaren karŐı çıkmıŐtır. Őah'ın İsrail'e petrol ihraç etmesi Humeyni'ye gtre lkeyi İsrail'e ačmıŐ ve İsrail'e onemli kaynakları kontrol etme gcu vermiŐtir.¹⁴⁹

1 Şubat 1979'da İnan'a dnen Ayetullah Humeyni'nin dini liderliğinde oluşan; Hasan Beni Sadr'ın cumhurbaşkanı ve Muhammed Ali Recai'nin başbakan olarak grev yaptığı yeni İnan hkkmeti 13 Şubat 1979 tarihinde İsrail ile ilişkileri kesmiş ve dış politikada yeni bir siyaset geliştirmeye başlamıştır. Bu srrekte İsrail "işgalci gcu" olarak ilan edilmiş ve bolyece iki lke arası ilişkilerde gergin dnem başlamıştır.¹⁵⁰

1.2. Devrim Sonrası İnan'ın Filistin Kurtuluş Orgtu ile İlişkileri

Devrim sonrası yeniden yapılanan İnan toplumunda, İslam devriminin temellerinin oturulması iin Filistin- İsrail meselesi lke siyasetinde onemli bir konuma yksetilmiŐtir. "İslam" yeni İnan rejimi iin en onemli yapı taşı olduğundan Filistin meselesi Ayetullah Humeyni tarafından bir Mslman sorunu olarak kabul edilmiş ve İnan hkkmeti dış politika yapımında Filistin konusuyla bağlantılı olarak ABD ve İsrail'i "dŐŐman devlet" olarak ilan etmiştir.¹⁵¹ Bu bağlamda grrlmektedir ki İnan rejimi kendi lkesinin ve hatta bizatihi

¹⁴⁷ L. Reda (2016). The Palestinian- Israeli Conflict in Khomeini's Discourse. *Middle East Critique*, 25(2),183.

¹⁴⁸ M. R. Dialili & T. Kellner (2020). 100 Soruda İnan. (Çev.) Reşat Uzmen. Bilge Yayınevi, İstanbul, s.192.

¹⁴⁹ L.atife Reda, **agm.**,s .183.

¹⁵⁰ **Agm.**, s. 78.

¹⁵¹ R. Domazeti (2018). İdeoloji ile Jeopolitik Gerçekler Arasında İnan'ın Filistin Politikası. *İNSAMER*, 80, 10.

kendisinin çıkarlarını düşündüğü ve rejimin içselleştirilmesini sağlamak istediği için İsrail'e karşı düşmanca bir politika geliştirmeye başlamıştır. Diğer bir ifadeyle İslam devrimiyle birlikte oluşan yeni İran rejimi tarafından Arap- İsrail çatışması tüm Müslüman alemini ilgilendiren “İslami” bir çatışma olarak yeniden ele alınmıştır. İran'ın Şah döneminden kalan “İsrail dostu İran” imajını silebilmesi için böyle bir anlayışı geliştirmesi zaruri olmuştur. Ayrıca Filistin meselesi eğer bir Müslüman sorunu olarak değil de Arap sorunu olarak kabul edilmiş olsaydı, İran rejimi meseleye müdahil olamazdı. Bu nedenle İran rejimi Filistin meselesini bir Müslüman sorunu olarak kabul etmiş ve Filistin sorununu önemseyerek bölgesel nüfuzunu güçlendirmeyi hedeflemiştir.¹⁵²

İran hükümeti Filistin konusundaki hedefinde ilerleyebilmek için FKÖ ile ilişki kurmaya başlamıştır. 1964 yılı Ocak ayında Kahire'de toplanan Arap Birliği zirvesinde temelleri atılan FKÖ, Filistin Ulusal Konseyi'nin toplanmasının ardından 2 Haziran 1964 yılında kuruluşunu tamamlamıştır. Örgüt kısa sürede çeşitli Filistinli grupları bünyesine katarak dünya çapındaki Filistinlileri harekete geçirmiş ve Filistin davasına uluslararası destek bulmayı hedeflemiştir. FKÖ bir devlet gibi örgütlenerek; eğitim, sağlık ve yardım kuruluşları kurmuş ve kendi güvenlik, istihbarat ve dış politika birimlerini oluşturmuştur.¹⁵³

İslam devriminin hemen ertesinde FKÖ lideri Yaser Arafat İran'a gelerek İranlı yetkilileri ziyarette bulunmuştur. Böylece devrim sonrası İran'ı ziyaret eden ilk yabancı lider Arafat olmuştur. Bu ziyaret sonucu Tahran'da bulunan İsrail konsolosluk ofisindeki bayrak indirilerek yerine Filistin bayrağı çekilmiştir.¹⁵⁴ Humeyni, FKÖ'ye verdiği desteği somutlaştırmak adına yeni kurulan Filistin büyükelçiliğinin bulunduğu caddenin adını “Filistin Caddesi” olarak değiştirmiştir, Ramazan ayının son Cuma gününü “Kudüs Günü” olarak ilan etmiş ve aynı gün Tahran'da İsrail karşıtı gösteriler yapılmıştır. Ayrıca Arafat, İran'ın Arapça konuşulan ve Sünni nüfusun çoğunlukta bulunduğu Ahvaz kentine de ziyarette bulunmuş ve burada FKÖ tarafından Filistin Özgürlük Ofisi'nin açılmasına izin verilmiştir.¹⁵⁵ Mart 1979'da İsrail'in Tahran büyükelçiliği kapatılarak yerine Filistin büyükelçiliği açılmıştır. Daha önce

¹⁵² L. Reda (2016). The Palestinian- Israeli Conflict in Khomeini's Discourse. *Middle East Critique*, 25(2), s.184.

¹⁵³ FKÖ. Al-jazeera [<https://interactive.aljazeera.com/aj/palestineremix/plo.htm>] Erişim Tarihi: 25.09.2022]

¹⁵⁴ D. Turan (2009). Gazze Operasyonu Işığında İran'ın İsrail- Filistin Sorununa Yaklaşımı. *Ortadoğu Analiz*, 1(2), 48.

¹⁵⁵ T. Parsi (2007). *Treacherous Alliance: The Secret Dealings of Israel and the United States*. Yale University Press., s.84.

faaliyette bulunan Eylat- Aşkelon petrol boru hattı, İran devriminden sonra İsrail tarafından fiilen kamulaştırılmış ve İran'ın bütün mal varlıklarına el konulmuştur.¹⁵⁶

FKÖ ve İran arasındaki ilişkiler “İsrail düşmanlığı” çerçevesinde son derece hızlı bir şekilde gelişme gösterse de ilerleyen zamanlarda ideolojik ve jeopolitik sebeplerin değişmesi ikili ilişkileri bir noktadan sonra tıkamıştır. Bunun gerekçelerinden bazıları FKÖ'nün sol ideolojik söyleme daha yakın olması ve askeri direniş eksenli politika izlemesi olmuştur. Bu durum FKÖ'nün ideolojik yapısının, Humeyni'nin ve İran hükümetinin zihninde yarattığı Filistin direnişi ile uyuşmadığını göstermektedir. Bir diğer ifadeyle İran tarafının hayalindeki Filistin İslami direniş modeli ve mücadelesi FKÖ'nün eylemlerindekiyle aynı olmamıştır.¹⁵⁷ Tüm bunlara ek olarak İran hükümeti, FKÖ'nün İran'ın en kalabalık Sünni nüfusunun bulunduğu Ahvaz kentinde açtığı Filistin özgürlük ofisini, kentin Sünni Arap nüfusunun FKÖ'ye mezhepsel bağlılığı ve toplum üzerindeki etkisi bağlamında tehdit olarak görmeye başlamıştır. Bu nedenler doğrultusunda Humeyni ve İran hükümetinin Filistin'in özgürlüğüne verdiği söylemsel desteğin fiiliyata dönüşmediği görülmektedir. Diğer bir ifadeyle Humeyni FKÖ'ye ne askeri destek vermiş ne de silah yardımında bulunmuştur.¹⁵⁸

1980 yılında İran ve Irak arasında başlayan savaş, bölge ülkeleri tarafından İran'ın bir Arap devletiyle savaşa girmesi olarak algılandığından onun Filistin konusundaki güvenilirliğini ve inandırıcılığını kaybetmesine mal olmuştur. Aynı zamanda bu savaş FKÖ ve İran arasındaki zayıflayan ilişkileri koparan son nokta olmuştur. Çünkü FKÖ ve lideri Arafat, İran- Irak Savaşı'nda Saddam Hüseyin'i destekleyerek Irak'ın yanında yer almıştır. Tüm bu gelişmeler İran'ın Filistin söylemi üzerinden bölge ve İslam dünyası üzerindeki hakimlik arayışını olumsuz etkilemiştir.¹⁵⁹

1.3. İran- Irak Savaşı ve Savaşın İran-İsrail İlişkilerine Etkisi

İran'da İslam Devrim gerçekleşirken aynı yıl Irak'ta Cumhurbaşkanı Hasan el- Bekir, Saddam Hüseyin lehine görevden istifasını açıklamıştır. İran'da değişen rejim, Saddam Hüseyin için bir fırsat olarak algılanmış ve Saddam bölgedeki güç boşluğunu doldurmak üzere harekete geçmiştir. Siyasal açıdan konumunun oldukça sağlam olduğunu düşünen Saddam,

¹⁵⁶ A. Benn (2015). Report Swiss Court Orders Israel to Pay Iran \$1.1 Billion in Oil Pipeline Dispute. Haaretz. [<https://www.haaretz.com/2015-05-20/ty-article/report-israel-ordered-to-pay-iran-1-1-billion/0000017f-e796-d97e-a37f-f7f749990000> Erişim Tarihi: 27.07.2022]

¹⁵⁷ R. Domazeti (2018). İdeoloji ile Jeopolitik Gerçekler Arasında İran'ın Filistin Politikası. *İNSAMER*, 80, s.19.

¹⁵⁸ R. E. Abedin R. E. Abedin. (2010). *Iranian- Israeli Relations: From Convert Relations To Open Hostility*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Georgetown University, Washington, D.C., s.40.

¹⁵⁹ Riad Domazeti, *agm.*, s.13.

ekonomik olarak da oldukça güçlü olduğunun farkında olmuştur. Nitekim Saddam'ın bu düşüncesi Irak'ın Suudi Arabistan'da sonra bölgedeki ikinci büyük petrol üreticisi konumunda olmasıyla doğrulanmaktadır. Irak'ın artan siyasi ve ekonomik gücüyle doğru orantılı olarak Saddam hem Körfez ülkelerinin hem de Arap dünyasının lideri olma arzusuyla hareket etmiş ve uluslararası politikada daha etkin rol almak istemiştir. Fakat gittikçe güçlenen Humeyni'nin Şii rejimi, Irak'a dış güvenlik ve iç güvenlik bağlamında tehdit oluştururken aynı zamanda Saddam'ın hedeflerine karşı güçlü bir engel teşkil etmiştir.¹⁶⁰

Humeyni'nin Şiilik üzerine radikal söylemleri artarken izlediği devrim ihracı politikası Saddam Hüseyin tarafından kuşkuyla karşılanmıştır. Çünkü Humeyni Irak'ta bulunduğu sürgün döneminde kendi ideolojisini yayarak özellikle Şii nüfusun yoğun olduğu Necef kenti ve çevresinde geniş dinleyici kitlesine ulaşmıştır.¹⁶¹ Daha net ifade etmek gerekirse Saddam Hüseyin, Humeyni'nin Irak'taki Şii nüfusu etkisi altına almasından ve etki altındaki Şii nüfusun Humeyni tarafından devrim ihracı politikasında kullanılarak Irak hükümetine karşı ayaklandırmasından endişe etmiştir.

Saddam Hüseyin 22 Eylül 1980 tarihinde, İran'ın Irak saldırısına karşı koyabilecek sağlam bir ordusunun bulunmadığını düşünerek, Huzistan kentini işgal etmiş ve daha önce Cezayir Anlaşması ile İran'a bıraktığı Şat'ül Arap suyolu üzerindeki haklarının devredilmesini talep etmiştir.¹⁶² Irak ordusu başlangıçta İran'da önemli ilerlemeler kaydetmiştir. İran'ın böyle devletlerine yönelik istenmeyen politikaları nedeniyle Araplar, İran'ı destekleme konusunda herhangi bir istek göstermemişler bu durum Tahran için dışarıdan askeri mühimmat yardımını zorunlu kılmıştır. Şah döneminden ABD askeri mühimmatına sahip olan İran'ın bu silahları kullanabilmesi için yedek parçaları tamamlanması gerekmiştir. Aynı dönemde İran'da yaşanan Amerikan Büyükelçiliği rehine krizi nedeniyle iki ülke arası ilişkiler iyice kötüleşmiş ve ABD İran'a bir de ticaret ambargosu uygulamıştır. Bu durumda İran silahları tamamlanacak yedek parçalara ulaşabilmek için İsrail'i köprü olarak kullanmak zorunda kalmıştır. Böylece İran hükümeti Irak ile yaşanan savaşta askeri mühimmat eksikliğini tamamlayabilmek için İsrail'e yönelmiştir. İran ve İsrail arasındaki bu iş birliği iki ülkenin ortaklığını gösteren raporların bir gazetede yayınlanmasına kadar gizli kalmıştır.¹⁶³ Özellikle İslam Devrimi'nden sonra açıkça

¹⁶⁰ T. Arı (2007). Irak, İran, ABD ve Petrol. Alfa Yayınları. s. 297-298.

¹⁶¹ The Editors of Encyclopaedia Britannica (2021). Iran- Iraq War. [Erişim Tarihi: 10.03.2022 <https://www.britannica.com/event/Iran-Iraq-War>]

¹⁶² Iran Chamber Society History of Iran: Islamic Revolution 1979. [Erişim Tarihi: 10.03.2022 http://www.iranchamber.com/history/islamic_revolution/islamic_revolution.php]

¹⁶³ Iran Chamber Society History of Iran: Islamic Revolution 1979. [Erişim Tarihi: 10.03.2022 http://www.iranchamber.com/history/islamic_revolution/islamic_revolution.php]

düşman ilan edilen İsrail'i İran hükümeti ile yeniden bir araya getiren neden iki ülke yönetiminin de bölgesel çıkarlarını güvenceye almak için karşı karşıya kaldıkları ortak tehdit algıları olmuştur.

İran- Irak Savaşı sırasında İsrail, Irak'ın zaferinin Arapları güçlendirip İsrail'i zayıflatacağından korkmuştur. Bu nedenle İsrail savaşın başlamasından kısa bir süre sonra ABD'den gizli olacak şekilde İran'a askeri mühimmat ve bu silahların kullanımı konusunda eğitim verecek İsrailli personel gönderme karar almıştır.¹⁶⁴ 1980'nin başlarında İsrail başbakanı Menachem Begin, Fantom savaş uçakları için lastik ve İran ordusu için silah sevkiyatını onaylamıştır. Humeyni, İsrail'in bu yardımını karşılıksız bırakmayarak İran'da yaşayan İranlı Yahudilerin İsrail ve ABD'ye gitmelerine izin vermiştir.¹⁶⁵

ABD Başkanı Jimmy Carter, rehinelere krizi devam ederken ortaya çıkan İsrail'in İran'a yönelik silah satışını protesto etmiş bunun üzerine İsrail silah satışını geçici olarak durdurmuştur. Ancak Ocak 1981'e gelindiğinde Amerikalı rehinelere serbest bırakılmasında sonra, İsrail'in İran'a silah satışı kaldığı yerden devam etmiştir. Mayıs 1982'de dönemin İsrail Savunma Bakanı Ariel Şaron, İsrail ile İran arasındaki silah ticaretini açıkça kabul etmiş, 1983 yılına gelindiğinde iki ülke arasındaki satışa bağlı para akışı 100 milyon doları bulmuştur. İran- Irak Savaşı'nın başladığı 1980 yılından 1983 yılının sonuna kadar geçen süreçte İsrail'in İran'a yaptığı silah satışının maddi değeri yarım milyon doları bulmuştur.¹⁶⁶ İsrail, İran'a F-4 savaş uçakları, 135 milyon dolar değerinde uçaksavar batarya füzeleri, havan topları ve Amerikan yapımı tanklar temin ederken İran karşılık olarak İsrail'e %25 indirimli petrol satmıştır.¹⁶⁷

1985 yılına gelindiğinde İsrail Dışişleri Bakanı Efraim Evron, İran ve ABD arasında yaşanan rehinelere krizi sonrası devam eden gerginliğe rağmen İranlılara silah sağlamak için ABD'ye iş birliği çağrısında bulunmuştur. 1986'da ABD'li general Oliver North öncülüğünde, İran ile silah ticareti gerçekleşmiştir. Bu olay daha sonraları "İran- Kontra ilişkisi" (Irangate) olarak adlandırılmıştır. İran- Kontra olayı, İran destekli Hizbullah tarafından Lübnan'da esir tutulan Amerikalı rehinelere kurtarmak için ABD Başkanı Reagan tarafından gerçekleştirilen gizli ve üst düzey bir anlaşmadır. İran'ın içinde bulunduğu ekonomik durum ve Irak ile süren savaş onun ABD ile ilişki kurmasını zorunlu kılmıştır. İran, Irak'a karşı savaşını sürdürebilmek için ABD silahlarına ihtiyaç duymuştur ve ABD'de rehinelere kurtarmak ve Nikagua'daki

¹⁶⁴ M. U. Rafique (2016). Iranian- Israeli Relations: From Covert Relations to Open Hostility. *Ma'rif Research Journal*, 29.

¹⁶⁵ D. D. Kaye & A. Nader & P. Roshan (2011). Israel and Iran A Dangerous Rivalry. *RAND Corporation*, s.15.

¹⁶⁶ The Israel- Iran Connection (1987). *Journal of Palestine Studies*, 16(3), 212.

¹⁶⁷ M. Umair Rafique, *agm.*, s.29.

Marksist Sandanista rejimine karşı savaşan Kontra gerillalarını finanse edebilmek için İran'a silah satmıştır. İki ülke arasında gerçekleşen bu silah ticareti İsraili silah tüccarları için kazançlı olmuş ve İsraili yetkililer ortak Irak tehdidine karşı İran'ı destekleyerek kendi güvenliğini sağlamaya devam etmiştir.¹⁶⁸

ABD'nin İran'a yönelik silah satışları 1985-86 yıllarında daha da artmış ve İran'a satılan füzeler savaşın kaderini değiştirmiştir. 13 Kasım 1986 tarihinde ABD Başkanı Ronald Reagan'ın "son derece hassas ve son derece önemli bir dış politika meselesi" olarak nitelendirdiği İran- Kontra konusu hakkında açıklama yapmıştır. Başkan Reagan hem İran- Irak Savaşı'ndaki resmi tarafsızlık politikasına hem de Irak'ı destekleme yönündeki politikasına aykırı olarak, ABD'nin İran'a gizlice silah sattığını açıklamıştır. Reagan'ın itirafı; savaşta ABD'den ekonomik, diplomatik ve istihbarat desteği alan Saddam Hüseyin tarafında büyük hayal kırıklığı yaratmıştır.¹⁶⁹

İran- Irak Savaşı, başlangıçta İsrail'e bölgedeki en güçlü düşman iki devleti ve bu devletleri destekleyen müttefikleri uzun süre boyunca karşı karşıya getirmiş, İsrail'in stratejik bir nefes alabilmesini sağlamıştır. İsrail, İran'a verdiği desteği Arapları daha da bölerek kendi güvenliğini sağlama olarak görmüştür. Savaşta Suriye ve Libya İran'ı desteklerken; Suudi Arabistan, Kuveyt ve diğer komşu devletleri Irak tarafında yer almıştır. Savaşın devam etmesi, gözlerin Arap- İsrail çatışmasından uzaklaşmasına yardımcı olmuş ve Arapların ekonomik ve askeri destek kaynaklarının yönü Filistin'den Irak'a yönelmiştir. Bu durum İsrail'in yakın çevre doktrinini yeniden değerlendirmesine olanak sağlamıştır. Ayrıca İsrail, Irak'ın İran'dan sonraki hedefinin kendisi olacağını düşünmüştür. İsrail bu noktada İran'a silah yardımıyla bulunmuş ve iki ülke arasında petrol alışverişi devam etmiştir.¹⁷⁰

İran ve Irak arasındaki savaş henüz ikinci senesindeyken; 1982 yılında, İsrail Lübnan'ı işgal etmiş ve bu işgal sonrası Saddam Hüseyin İran'a barış teklifinde bulunarak Lübnan'da İsrail'e karşı iş birliği yapmayı önermiştir. Fakat Humeyni, bu teklifi kendisine karşı yapılan bir oyalama taktiği olduğunu düşünerek reddetmiştir.¹⁷¹ 1988 yılında İran- Irak Savaşı sona erdiğinde İran ve İsrail arasında gizli yürütülen ilişki de sona ermiştir. Ortak düşman Irak'ın

¹⁶⁸ D.D. Kaye & A.Nader & P. Roshan (2011). Israel and Iran A Dangerous Rivalry. *RAND Corporation* s.15.

¹⁶⁹ H. Brands (2011). Inside the Iraqi State Records: Saddam Hussein, "Irangate", and the United States. *The Journal of Strategic Studies*, 34(1),96.

¹⁷⁰ J. Alpher (1989). Israel and the Iran-Iraq War, Karsh, E. (Ed). *The Iran- Iraq War*. Palgrave Macmillan, London, s. 155-156.

¹⁷¹ T. Parsi (2007). *Treacherous Alliance: The Secret Dealings of Israel and the United States*. Yale University Press s.103.

bölgedeki etkinliğini yitirmesi İran'ın İsrail ile iş birliğini sürdürmesi için bir neden bırakmamıştır. Bu durumda İran yüzünü tekrardan Filistin sorununa dönerek, İsrail'e karşı daha sert bir politika izlemeye başlamıştır. İsrail'de İran'ın balistik füzelerinden ve nükleer faaliyetlerinden rahatsızlık duymaya başlamıştır. İran'daki bu değişim Arap ve Müslüman ülkeler üzerindeki ideolojik etkisini de arttırmış ve İran, İsrail düşmanlığında liderliği ele geçirmiştir. Bu noktadan itibaren İran, Hizbullah, İslami Cihad ve Hamas gibi İsrail karşıtı direniş örgütlerini desteklemeye başlamıştır. Bu noktadan itibaren İran ve İsrail arasındaki ilişkiler vekiller aracılığıyla ortak bir sınırdaki İsrail'le karşı karşıya gelmesiyle ilerlemiştir. Vekalet savaşları olarak da adlandırabileceğimiz bu durumun ilk örneği Lübnan'da karşımıza çıkmaktadır.¹⁷²

1.4. Lübnan İç Savaşı ve Hizbullah'ın Kuruluşu

Lübnan, Orta Doğu bölgesinde etnik ve dini çoğulculuk açısından en karışık ülkedir. Lübnan'daki bu karmaşık nüfus yapısı, ülkenin 1943 yılında bağımsızlığını kazanmasının ardından ülke yönetimine de yansımış ve Cumhurbaşkanı Maruni Hristiyan, Başbakanı Sünni Müslüman ve Meclis Başkanı Şii Müslüman olan bir hükümet yapısını beraberinde getirmiştir.¹⁷³ Lübnan'daki siyasal yapı iç anlaşmazlıklar doğurmuş, 1973 Arap- İsrail Savaşı'nın da etkisiyle ülkedeki gergin atmosfer daha da kızışmıştır.¹⁷⁴ Arap- İsrail Savaşları'ndan sonra giderek daha güçlenen İsrail'in, Filistin topraklarındaki işgal alanını genişletmesi birçok Filistinlinin diğer Arap ülkelerine göç etmesine neden olmuştur. Filistinlilerin bu göçleri başta Lübnan olmak üzere diğer Arap devletlerinin iç meselesi haline dönüşmüştür. Bu durum üzerine Ürdün Ordusu Filistinli mültecileri ülkeden zorla çıkarmış, "Kara Eylül" adını alan bu olaydan sonra Filistinli mülteciler Lübnan'a geçmiş ve ülkeyi bir üs olarak kullanmaya başlamıştır.¹⁷⁵ Filistin- İsrail çatışması Lübnan'ın hâlihazırda hassas olan dini dengesini bozmuş ve ülke 1975-1990 yılları arası sürecek bir iç savaşa sürüklenmiştir.¹⁷⁶

¹⁷² T. Parsi (2007). *Treachorous Alliance: The Secret Dealings of Israel and the United States*. Yale University Press 103.

¹⁷³ *Al Jazeera ve ajanslar*, Ülke Profili: Lübnan, **Aljazeera Turk**, [Erişim Tarihi: 18.03.2022, <http://www.aljazeera.com.tr/ulke-profilu/ulke-profilu-lubnan>].

¹⁷⁴ W. Cleveland (2008). *Modern Ortadoğu Tarihi*. (Çev.) Mehmet Harmancı, Agora Kitaplığı, İstanbul, s. 425

¹⁷⁵ R. Andırırbu (2022). Lübnan Hükümeti'nin Güvenlik Sorununa Dönüşen Filistinli ve Suriyeli Mülteciler. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 5(1), 245.

¹⁷⁶ Lübnan'da Hristiyan nüfusun çoğunlukta olması ülkenin Müslümanların aleyhine dini düzenlemeler yapmasına neden olmaktadır. Fakat İsrail- Filistin çatışması sınır komşusu Lübnan'a mülteci akımı yaratmış ve Lübnan'daki Müslüman nüfusta artış olmuştur. Bu bağlamda 1970'lerin sonuna doğru Lübnan'daki demografik yapının değişmesiyle Lübnan'daki Müslümanlar tarafından rahatsızlık oluşturmuş ve bu durum Lübnan'ı iç savaşa sürüklemiştir.

Lübnan'da Hristiyan milisler, FKÖ, sol görüşlü örgütler ve Milli Hareket grupları arasında 1975 yılında başlayan çatışma, gittikçe FKÖ ile Maruni Hristiyanlar arasında büyürken FKÖ güçleri aynı yılın haziran ayında ateşkes istemek zorunda kalmıştır. FKÖ'nün savaştan çekilmesi diğer gruplar arasındaki husumetin bitmesini sağlamamış ve aslında savaş devam etmiştir. Suriye'nin de buradaki olaylara müdahalesi ile daha da kızışan savaş kısa süre sonra son bulmuş; 1976 yılında Suriye ve FKÖ, Arap devletlerinin hazırladıkları ateşkesi kabul etmişlerdir. Fakat bu tarihle beraber Lübnan'da Suriye üstünlüğü kurulmuştur. Suriye'nin Lübnan'ı işgal etmesi savaşı tırmandırmış ve İsrail, sınırına kadar gelen Arap tehdidi nedeniyle 1982 yılında İsrail, Lübnan'a askeri müdahalede bulunmuştur.¹⁷⁷

İsrail'in Lübnan'ı işgali haberi İran'a ulaştığında aslında Tahran'da (daha sonra Hizbullah adını alacak örgütün kurucu lideri de dahil olmak üzere) birçok Şii liderin katıldığı bir konferans gerçekleşmekteydi. Konferans oturumu devam ederken duyulan saldırı için Şii liderler Humeyni'nin çağrısına uyarak Suriye'ye İran Savunma Bakanı'nın da içinde olduğu seçkin birliklerden oluşan bir heyet göndermişlerdir. 11 Haziran'da Suriye'ye ulaşan İran birlikleri çok geçmeden Humeyni'nin Lübnan Savaşı'nın İran'ın odağını Irak'tan çekmek için bir oyalama taktiği olduğu kanısına varmasıyla geri çekilmiştir. Humeyni'nin bu düşüncesindeki en önemli etken Saddam Hüseyin'in, İran'a barış teklif etmesi ve İsrail'e karşı savaşta Bağdat'a katılmaya çağırması olmuştur. Bu teklif Humeyni tarafından reddedilmiş ve Humeyni emirlerini değiştirerek askerlerini Irak savaş cephesine döndürmüş ve Kudüs'ün yolunun Kerbela'dan geçtiğini belirtmiştir.¹⁷⁸

1982'de İsrail'in Lübnan'ı işgali ile yükselişe geçen Hizbullah, 1970'li yılların sonlarında dönemin uluslararası konjonktürünün de tesiriyle Lübnan'da yaşayan Şiilerin ekonomik ve siyasi haklarını savunmak amacıyla kurulmuştur. Aynı zamanda Şiiliğe dayalı sosyal ve siyasal bir hareket olan Hizbullah uzun yıllar çatışmalara sahne olan topraklarda ve dinsin/mezhepsel temsile göre düzenlenmiş siyasal sistem içerisinde doğmuş ve bu nedenlerle 1979 İran İslam Devrimi'nden etkilenerek Lübnan siyasi sistemini kontrol elde etmek ve İran'dakine benzer bir devrimi Lübnan'da gerçekleştirmek amacıyla olmuştur.¹⁷⁹ Örgüt yayımladığı "Açık Mektup"ta¹⁸⁰ Lübnan hükümetini dini hükümlere ve şeriata dayalı olmadığı

¹⁷⁷ W. Cleveland (2008). *Modern Ortadoğu Tarihi*. (Çev.) Mehmet Harmancı, Agora Kitaplığı, İstanbul, s. 425-426.

¹⁷⁸ T. Parsi (2007). *Treachorous Alliance: The Secret Dealings of Israel and the United States*. Yale University Press 103.

¹⁷⁹ N. Elhan (2019), *İran- Hizbullah İlişkileri, İran Araştırmaları Merkezi Yayınları*, Ankara, s.7.

¹⁸⁰ 16 Şubat 1985 yılında yayınlanan Açık Mektup Hizbullah'ın ilk deklarasyonlarından biri olup örgütün amacı, ilkeleri gibi meseleleri konu edinmektedir.

gerekçesiyle suçlamış, siyasal sisteme dahil olmayacağını belirtmiş ve ardından burada İslami bir devrim ile bir İslam devleti kurulacağını açıklamıştır.¹⁸¹

Hizbullah'ın Velayet-i Fakih teorisini benimseyerek Ayetullah Humeyni'yi rehber imam olarak kabul etmesi İran- Hizbullah arasında yakın bağların oluşmasını sağlamıştır.¹⁸² Bu bağlamda İran'ın, Hizbullah'ın kurulmasına ve gelişmesine katkı sağladığı görülmektedir. Daha önceki bölümlerde belirtildiği gibi devrim sonrası dönemde Ayetullah Humeyni'nin devrim ihracı politikasına bağlı olarak İran'ın uluslararası sistemde devlet dışı aktörleri araçsallaştırdığı ve jeopolitik gelişme aracı olarak kullandığı görülmektedir. Bu çerçevede İran'ın Hizbullah ile ilişkileri devrim ihracı çizgisinde ilerlemiştir. İran pan- Arabizm düşüncesini sabote etmek ve Levant bölgesinde (Lübnan- Filistin ve İsrail'in bulunduğu bölge) konuşlanmak ve devrim ile birlikte kurulan yeni hükümet sistemini bu bölgeye ihraç etmek amacıyla olmuştur.¹⁸³

Lübnan'daki iç savaş süresince İran- Hizbullah ilişkileri her zaman Suriye'yi hesaba katmak zorunda kalmıştır. Suriye, İran- Irak Savaşı'nda İran'ın yanında yer almış ve Irak'ın İran topraklarından atılmasına yardımcı olmuştur. Bu noktadan itibaren Suriye- İran ilişkileri iş birliği yönünde devam etmiştir. Lübnan'da İsrail ile çatışma halinde olan Suriye birliklerine yardım eden İran bir yandan da Lübnan'daki otorite boşluğundan faydalanarak güçlenen Hizbullah ile de ilişkiler gelişmiştir. Böylece Suriye-İran-Hizbullah birliği oluşmuştur. Suriye Cumhurbaşkanı Hafız Esad stratejik davranarak Lübnan üzerindeki İsrail ile savaşında kendisine "kalkan" yaratarak İsrail saldırılarını caydırmak ve denklik sağlamak amacıyla İran ile ittifak geliştirmiştir.¹⁸⁴

Suriye'nin stratejik hamlesi İran için de çıkar sağlamıştır. Nitekim İran hem kimliksel hem de politik nedenlerle Lübnan siyasetinde söz sahibi olmak istemiştir. Hizbullah'ın etkisiyle bölgede Şii ihracı geliştirerek Lübnan'da benzer bir siyasal yapının kurulmasını hedeflemiştir. İran'ın amacının önündeki en büyük engel İsrail olarak karşımıza çıkmaktadır. Böylece İran için Hizbullah aynı zamanda İsrail'in bölgedeki varlığını zayıflatmak için bir araç olmuştur.¹⁸⁵

¹⁸¹ Nail Elhan, *age.*, s.7-8.

¹⁸² S. Sen (2016), Lübnan- İran Yakınlaşmasının Tarihsel Kökeni, TUIC Akademi, [Erişim Tarihi: 19.03.2022, <https://www.tuicakademi.org/lubnan-iran-arasindaki-ideolojik-yakinlasmanin-tarihsel-kokeni/>]

¹⁸³ N.S.P. Akgül (2020), İran'ın Levant'taki İzdüşümü: Hizbullah. *İran Araştırma Merkezi Yayınları*, Ankara, s.5-6.

¹⁸⁴ J. M. Goodarzi (2013). Syria and Iran: Alliance Cooperation in a Changing Regional Environment. *Ortadoğu Etütleri*, 4(2), 43

¹⁸⁵ Ç. M. Cavlak & A. Gök (2021). Arap Baharı Sonrası Dönemde Bölgesel Güvenlik Kompleksi Bağlamında İran'ın Lübnan Siyaseti, *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi*, 11(4), s.2139-2140.

Bu ittifak sayesinde İran İslam Devrimi Muhafızları Ordusu'ndan oluşturulan birlik Suriye üzerinden Lübnan'a girmiş ve orada Hizbullah'ın organize edilmesini sağlamıştır. Lübnan Şiiileri üzerinde giderek etkinliğini arttıran Hizbullah gerek Suriye'nin gerekse İran'ın Lübnan'daki nüfuz varlığı ve ortak siyasi değeri olmuştur.¹⁸⁶

2. 1990'lı Yıllar İran Dış Politikası ve İsrail

2.1. Körfez Krizi Sürecinde İran Dış Politikası ve İsrail

Ayetullah Humeyni'nin 1989 yılında vefatı sonrası Uzmanlar Meclisi tarafından yeni dini lider olarak Cumhurbaşkanlığı görevinde olan Ali Hamaney atanmıştır. Hamaney'in görev değişikliği sonucu boşalan cumhurbaşkanlığı makamı için de yeniden seçim yapılmış ve Ali Ekber Haşimi Rafsancani oyların %96'sını alarak cumhurbaşkanı seçilmiştir. Rafsancani İslam Devrimi'nden sonra İç İşleri Bakanlığı Genel Sekreterliği, Meclis Başkanlığı ve Genel Kuvvetler Komutanlığı gibi hassas görevlerde yer almış donanımlı bir siyaset adamıdır.¹⁸⁷ Rafsancani ile bütünleşen 1990'lı yıllar İran dış politikasının pragmatist bir yapıya dönüştüğü dönem olarak bilinmektedir. Bu dönemde İran'ın devrim sonrası süreçte sergilediği katı dış politika ve buna bağlı olarak gelişen “devrim ihracı” politikasında yumuşamaya gidilmiştir.

Cumhurbaşkanı Rafsancani, pragmatist kişiliğiyle ön plana çıkarken liderliğinin ilk yıllarından son görev tarihine kadar uluslararası siyasette yeniliği hedefleyen bir yapılanma sürecine girmiştir. Ülkenin sekiz sene süren ve büyük ekonomik ve siyasi tahribatla sonuçlanan İran-Irak Savaşı'ndan yeni çıktığı bir dönemde cumhurbaşkanlığı koltuğuna oturan Rafsancani, İran'ın uluslararası sisteme yeniden entegre olabilmesi için ekonomik ve siyasi açıdan dışa açılması gerektiğini savunmuştur.¹⁸⁸ Bu nedenle Cumhurbaşkanı Rafsancani'nin yeni dış politika anlayışı Arap devletleriyle kalıcı iş birliği sağlanması şeklinde gelişmiştir. Rafsancani, özellikle Humeyni ile bütünleşen ve devrim sonrası İran dış politikasının temel stratejisi olarak gelişen “ne Doğu ne Batı” anlayışından sıyrılarak dış politikada “hem Güney hem Kuzey” yaklaşımını yaratmıştır.¹⁸⁹ Diğer bir ifadeyle İran iç siyasetinde Hamaney ve Rafsancani'nin ikili liderliğe yükselişi, dış siyasette ise Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve SSCB'nin dağılması

¹⁸⁶ B. Sinkaya (2012). Arap Baharı Süresince İran'ın Suriye Politikası, *SETA Analiz*, 35, 7

¹⁸⁷ A. Yeğin (2003). İran Siyasetini Anlama Klavuzu, SETA Yayınları, Ankara, s.86.

¹⁸⁸ E. Çomarlı & S. Türkman (2020). İran ve Suudi Arabistan'ın Dış Politika Anlayışları ve Güç Mücadelesine Genel Bir Bakış. *Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(1), 182.

¹⁸⁹ S. İsmail (2017). Rafsancani'nin İran'ı. İran Araştırmaları Merkezi. [Erişim Tarihi: 27.07.2022 https://iramcenter.org/rafsancani-nin-iran-i/?send_cookie_permissions=OK]

gibi faktörler İran'ın kuzeyde Transkafkasya ve Orta Asya'da, güneyde Basra Körfezi'nde çıkar, hedef ve strateji geliştirmesini beraberinde getirmiştir.¹⁹⁰

İran'ın Basra Körfezi ülkeleri ile ilişkileri ve 1991 yılında yaşanan Körfez Savaşı 1990'lı yıllarda İran dış politikası için dönüm noktasını oluşturmaktadır. İran- Irak Savaşı'nda Suudi Arabistan ve Kuveyt Irak'a maddi ve siyasi destek vermiş ve bu destek sayesinde Irak, İran üzerinde kullandığı kitle imha silahlarını satın almıştır.¹⁹¹ Irak ile Körfez ülkeleri arasındaki sıkı geçmişe rağmen Cumhurbaşkanı Rafsancani yeni politikasını Basra Körfezi'nde uygulamaya başlamıştır. Milani'ye göre İran'ın Basra Körfezi ülkeleriyle ilişkileri geliştirmesinde iki önemli neden bulunmaktadır: İran'ın pragmatist dış politikasının bir ürünü olarak Batı ile bozulan ilişkileri geliştirmek istemesi ve bahsi geçen ülkelerin İran'ın ekonomisini yeniden canlandıracağı düşüncesi. Bu bağlamda İran; Kuveyt ile ilişkilerini yeniden başlatmış, Suudi Arabistan ile diyalog kurma yolunda ilerlemiş ve Irak ile barış görüşmelerine yoğunlaşmıştır. Ayrıca İran ekonomik alanda iş birliği sağlamak için KİK üyeleriyle (Suudi Arabistan hariç) bağlantılarını güçlendirmiş ve bu ülkelerde bulunan zengin Şii iş adamlarına İran'a yatırım çağrısında bulunulmuştur.¹⁹²

İran'da karar alıcılar dış politikayı yönlendirirken, 1991 Körfez Savaşı önemli bir dönüm noktası olmuştur. Irak'ın Kuveyt'i işgali ile birlikte İran'ın stratejik tehdit algısı artarken siyasi karar alıcılar dış politika bağlamında uluslararası dengeyi dikkate alarak politikalarını hareket ettirmişlerdir. Irak'la yeni bir savaştan çıkan İran için Kuveyt'in işgali Körfez'deki güvenliğin sağlanması açısından son derece önemli görülmüştür. İşgalin başlamasının hemen akabinde İran Dış İşleri Bakanlığı Kuveyt'i işgal eden Irak'ı kınamıştır. Ayrıca İranlı yetkililer Irak'ın bu işgalinin bölgeye yabancı güçlerin müdahale etmesinin önünü açacağını da altını çizmişlerdir.¹⁹³

Körfez Krizi'nin ilk aşamasında İran'daki ılımlı kanat ve muhalifler arasında görüş birliği oluşmuştur. Her iki grup da Saddam Hüseyin'in işgalci politikasını kınamışlardır. Ayrıca İran ABD güçlerinin bölgeye girmesi korkusuyla bölgede Amerikan varlığı olmadan da bu krizin çözülebileceği fikrini ortaya atmıştır. Irak'ı Kuveyt'ten çıkarmaya kararlı olan İranlı

¹⁹⁰ R. K. Ramazani (1992). Iran's Foreign Policy: Both North and South. *Middle East Journal* , 46 (3), 393.

¹⁹¹ A. Tarock (1994). Iran's Foreign Policy since the Gulf War, *Australian Journal of International Affairs*, 48(2), 268.

¹⁹² M. M. Milani (1992). Iran's Active Neutrality During The Kuwaiti Crisis: Reasons and Ramifications, *New Political Science*, 11(1-2), 45.

¹⁹³ L. G. Potter (2003). Gulf War and Persia. Encycloaedia Iranica Ed. Ehsan Yarshater. Center for Iranian Studies Columbia Universty, New York, s.396.

diplomatlar iki yönde hareket etmişlerdir. Bölgesel düzeyde işgalden iki gün sonra İran Dış İşleri Bakanı Ali Ekber Velayeti Bahreny, Katar ve Birleşik Arap Emirlikleri'ne giderek bu ülkeleri işgal konusunda ABD'den yardım talep etmeme önerisi sunmuştur. Uluslararası düzeyde de İranlı yetkililer çatışmanın çözümü için BM'nin olaya dahil olması gerektiğini ve eğer bir askeri müdahale olacaksa bunun BM tarafından yapılması gerektiğini öne sürmüşlerdir.¹⁹⁴

Körfez Krizi süresinde Cumhurbaşkanı Rafsancani İran diplomasisini yürütürken Ayetullah Hamaney ABD karşıtı propagandayı yürütme sorumluluğunu üstlenmiştir. Yine de İran ABD'nin bölgeye müdahil olmasının önüne geçememiştir. Irak'ın Kuveyt'i işgal etmesinden kısa bir süre sonra özellikle Saddam Hüseyin'e karşı uluslararası bir ittifak kurulmuş, yaklaşık 37 ülkenin Irak'a karşı birleşmesiyle İranlı yetkililer çatışmanın sonucunu değiştirme gücünün sınırlılığının farkına varmışlardır.¹⁹⁵ Diğer yandan İsrail'in Körfez Krizine verdiği tepki Arap- İsrail çatışmasının arka planında ve çerçevesinde verilmiş bir tepki olmuştur. İlk Arap- İsrail Savaşı'ndan bu yana Irak ile gergin ilişkilere sahip olan İsrail ayrıca Altı Gün Savaşları ve Yom Kippur Savaşı'nda da karşısında Arap devletlerini destekleyen düşman bir Irak bulmuştur. İran- Irak Savaşı sırasında İsrail, Irak'ın artan askeri gücü karşısında kendisine yönelik potansiyel tehdit konusunda giderek daha fazla endişe duymaya başlamıştır. Bu endişe 1990 baharında Irak lideri Saddam'ın "İsrail'in yarısını yakmakla" tehdit etmesi ve nükleer- biyolojik- kimyasal kapasite geliştirdiğinin açık hale gelmesiyle daha da artmıştır.¹⁹⁶

Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte ABD ve SSCB arasındaki ilişkilerin iyileşmesi ve ardından SSCB'nin dağılmasıyla birlikte İsrail'in Arap Yarımadası ve Basra Körfezi'nde stratejik bir varlık olarak rolünün azaldığı yönünde yaygın bir görüş gelişmiştir. Bu neden başta olmak üzere ABD, Saddam Hüseyin'e karşı Arap ülkelerini de içeren geniş tabanlı bir uluslararası güç oluşturulmasında İsrail'i dışarıda tutmuştur. ABD'nin bu politikasındaki hedefi Saddam Hüseyin'e karşı oluşturulan blokun Arap-İsrail çatışması dahilinde görülmesinden ve Irak'ın bölgedeki ABD askeri yığınağının İsrail'in çıkarlarına hizmet ettiği ve İsraililerin doğrudan için içinde olduğu yönündeki iddialardan kaçınmak olmuştur.¹⁹⁷

¹⁹⁴ M. M. Milani (1992). Iran's Active Neutrality During The Kuwaiti Crisis: Reasons and Ramifications, *New Political Science*, 11(1-2), 45, 48.

¹⁹⁵ **agm.**, s.

¹⁹⁶ B. Reich (2005). A Brief History of Israel. *Gerorge Washington University*. Facts on File. New York. s. 160-161

¹⁹⁷ **age.**, s.162

Bu sırada Saddam Hüseyin, İsrail'i Kuveyt Krizi'nin içine çekmeye çalışmıştır. Irak böylece Arap dünyası kamuoyunu ABD'ye karşı harekete geçirmeyi planlamıştır. Saddam Hüseyin, İsrail'in işgal altındaki Arap topraklarından çekilmesi durumunda Irak'ın da Kuveyt işgalini sonlandıracağını açıklamıştır. Irak'ın bu açıklamasının üzerine İsrail hükümeti iki konu arasında böyle bir bağlantı kurulmaması gerektiğini vurgulamıştır.¹⁹⁸ Ayrıca Irak Körfez Savaşı sırasında İsrail'e yönelik 18 saldırıda 39 tane Scud füze saldırısında bulunmuştur. Irak'ın İsrail saldırılarına belirli ölçüde karşılık vereceğini olağan karşılayacağını açıklayan Mısır'ın aksine Suriye, İsrail'in Ürdün üzerinden Irak'a saldırmasının kabul edilmeyeceğini ve bunun Kuveyt Savaşı'nda taraf değiştirmeye kadar gideceğini açıklamıştır. İsrail'in karşılık vermesi durumunda İran'ın savaşta taraf olarak yer alması daha vahim bir ihtimal olarak değerlendirilmiştir. Yine de İsrail Irak'ın tüm kışkırtmalarına rağmen misillemede bulunmamıştır. Devrim sonrası dönemle özellikle pragmatik bir dış politikanın izlendiği sırada Arap devletleriyle ilişkilerini düzelteren İran, İsrail'e karşı bir Arap-İran cephesi oluşturmak istemiştir. Fakat İran'ın bu isteği Körfez Krizi ile birlikte sekteye uğramış ve Körfez Savaşı sonrasında ABD'nin bölgede nüfuzunu güçlendirmesiyle gerçekleşmemiştir.¹⁹⁹

İran'ın pragmatist Cumhurbaşkanı Rafsancani, komşu Arap devletleriyle iyi ilişkilerin yanında ABD, İsrail ve Avrupa ülkeleriyle de ilişkilerini revize etme yönünde politika izleme gayesinde olmuştur. Fakat İran hükümeti bu düşüncesine rağmen Hizbullah'a verdiği desteği kesmemiş ve İsrail'in ezeli düşmanı Suriye ile de iyi ilişkiler geliştirmeye devam etmiştir. Cumhurbaşkanı Rafsancani'nin İsrail ve ABD ile ilişkileri iyileştirmek istemesi yönetimin bir diğer kanadını oluşturan Ayetullah Hamaney tarafından hoş karşılanmamıştır. Hamaney ABD ve İsrail'e ideolojik açıdan yaklaşıma devam etmiş ve İran siyaset kurumlarını yanına çekmiştir. İran siyasileri tarafından Arap devletleri ve Avrupalı devletlerle kurulacak ilişkiler kabul edilebilir olmuştur fakat konu ABD ve İsrail olduğunda politikaların yeniden gözden geçirilmesine karar verilmiştir. Bu bağlamda Rafsancani'nin zaman zaman İsrail'e karşı saldırı içerikli söylemlerinin temelinde bu nedenlerin yattığı görülmektedir.²⁰⁰

2.2. 1990'lı Yıllarda İran'ın Filistin Politikası ve Hamas ile İlişkiler

İran Filistin sorununu ile İsrail politikasını bir tutan bir dış politika izlemiştir. Devrim sonrası dönemde Ayetullah Humeyni tarafından düşman devlet olarak ilan edilen İsrail, yeni

¹⁹⁸ Tom Little (1991). *Israel, History, Israel and the Conflict over Kuwait. Regional Surveys: The Middle East and North Africa-1992, Europa Publications.* 38, s.537.

¹⁹⁹ *agm.*, s.538.

²⁰⁰ *agm.*, s 539.

dini lider Ayetullah Hamaney tarafından da aynı şekilde muamele görmüştür. Filistin meselesi İran dış politikasında genel olarak aynı çizgide ilerlemiş ve Hamaney konuyla ilgili söylemlerinde Filistin'in işgal altında olduğunu, Filistin'in kaderinin Filistin halkı tarafından yapılacak eşit ve özgür seçimlerle belirlenmesi gerektiğini ve Filistin'in kendi halkı tarafından yönetilmesi gerektiğini savunmuştur. Ayrıca Hamaney Filistin- İsrail çatışmasının sadece Filistin halkını etkilemediğini ve bu konuda bütün İslam dünyasının birlik ve beraberlik içinde hareket etmesi gerektiğini vurgulamıştır.²⁰¹

1987 yılında başlayan ve 1993 yılına kadar aralıklı protestolarla süren intifadalar sırasında İranlı yöneticiler söylemleriyle Filistin halkının yanında olduğunu belirtmiştir. 1990 Ekim'inde Harem-i Şerif Camii'sinde 25 Filistinli'nin İsrail askerleri tarafından öldürüldüğü olayda İran İsrail'i kınadığını açıklamıştır. Aralık 1990'agelindiğinde Tahran'da intifadanın üçüncü yıl dönümünün kutlandığı "Filistin İntifadasını Destekleme" konferansı düzenlenmiştir. Bu konferans Hamas lideri el- Koka'nın da katılması nedeniyle İran-Hamas ilişkileri için de önemli bir gelişme olmuştur.²⁰²

İran, Filistin Kurtuluş Cephesi gibi Suriye yanlısı, Arafat karşıtı İslami gruplar olan Hamas ve Müslüman Kardeşler ile de dostane ilişkiler içinde olmuştur. Hamas 1980'lerin sonunda Mısır'daki Müslüman Kardeşlerin Sünni cihatçı bir kolu olarak ortaya çıkmıştır. Arapçada "gayret" anlamına gelen ve Harakat al- Muqawama al- İslamiya'nın (İslami Direniş Hareketi) kısaltması olan Hamas'ın kuruluşu zaman içinde gelişmiştir.²⁰³ Hamas tam anlamıyla 1987 yılında ilk Filistin intifadasının başlangıcında Şeyh Ahmed Yasin, Abdüzaziz el-Rantisi ve Muhammed Taha tarafından kurulmuştur. Sonuç olarak Hamas, 1988 yılından itibaren Müslüman Kardeşler'in Filistin topraklarındaki askeri kolu olarak faaliyet göstermeye başlamıştır.²⁰⁴

İran-Hamas ilişkileri 1990 yılında sürgündeki Hamas lideri Halil el- Koka'nın "Filistin İntifadasını Destekleme" konferansına katılmak üzere İran'a gerçekleştirdiği ziyaret ile başlamıştır. Ertesi yıl ikili ilişkiler resmi düzeye taşınmıştır. İkincisi gerçekleşen "Filistin

²⁰¹ H. Vural Jane (2019). Küresel ve Bölgesel Aktörlerin Filistin Politikaları, Pınar Cankara& Yavuz Cankara (Ed.). *İran Dış Politikasında Filistin*. Efe Akademi, s.549.

²⁰² Tom Little (1991). Israel, History, Israel and the Conflict over Kuwait. Regional Surveys: The Middle East and North Africa-1992, *Europa Publications*. 38., s.538.

²⁰³ Z. Abu- Amr (1993). Hamas: A Historical and Political Background. *Journal of Palestine Studies*, 22(4), 11. 5-19

²⁰⁴ B. Ganor (1992). Hamas- The Islamic Resistance Movement in the Territories. Jerusalem Center for Public Affairs. [<https://jcpa.org/article/hamas-the-islamic-resistance-movement-in-the-territories/> Erişim Tarihi: 15.09.2022]

İntifadasını Destekleme” konferansına katılan Hamas delegasyonu, İranlı yetkililerde Tahran’da Hamas için bir temsilcilik açılmasını talep etmişlerdir. Hamas delegasyonun bu talebi İran yönetimi tarafından aynı yıl içinde hayata geçirilmiş ve İmad el-Alimi Hamas tarafından İran’a daimî temsilci olarak atanmıştır.²⁰⁵

İki taraf arasındaki ilişkileri güçlendiren ikinci önemli aşama, İsrail’in 1992 yılında Hamas ve İslami Cihad liderlerinin içinde bulunduğu 415 kişiyi Lübnan’ın güneyindeki Marj al-Zuhor bölgesine sürgün etmesi olayı olmuştur. Sürgün edilenlerin sözcüsü olarak Hamas lideri Abdülaziz el-Rantisi seçilmiştir. İranlı liderler Lübnan’daki sürgünleri sırasında Hamas liderlerini ziyaret etmiş ve onlara doğrudan maddi yardımda bulunmuştur. 415 Filistinlinin toplu olarak sınır dışı edilmesi uluslararası arenada tepkiye yol açmış ve Birleşmiş Milletler Genel Kurulu (BMGK), 799 sayılı kararında sınır dışı edilmeleri kınamıştır. İsrail tüm bu baskılar karşısında Eylül 1993’te sınır dışı etme kararını geri çekmek zorunda kalmış ve eylemciler aynı yıl Filistin’e geri dönmüşlerdir.²⁰⁶ Sürgün, Hamas’ı caydırmayı ve zayıflatmayı başaramamış tam tersine Hamas, İsrail işgalini savuşturmak için daha güçlü ve kararlı bir şekilde ortaya çıkmıştır. Filistinli liderler burada İran destekli Lübnanlı müttefiki Hizbullah ile ilişkilerini geliştirmiştir. Böylece Hamas askeri donanımına sahip bir örgüt olmuş, bu da Gazze Şeridi’nde ve Batı Şeria’da nüfuzunun artmasını sağlamıştır.²⁰⁷

İran ile Hamas ilişkileri gelişirken aslında diğer kanatta İsrail ve FKÖ arasında barış görüşmelerinin yapılmıştır. FKÖ, Körfez Krizi boyunca Saddam Hüseyin’in yanında yer almış ve krize karşı bölgede yabancı güçlerin varlığına karşı çıkmıştır. FKÖ’nün Körfez Krizi boyunca sürdürdüğü bu aykırı davranış Arap devletleri tarafından örgüte verilen desteğin kesilmesine neden olmuştur. FKÖ hiçbir zaman mali bir yapılanma oluşturamadığı için dışarıdan yardıma muhtaç kalmıştır. Bu yardımların kesilmesi FKÖ’nün barış arayışı içine girmesini gerektirmiştir.²⁰⁸

Körfez Krizi’nin ardından diplomatik konumu güçlenen ABD bu sefer ilgisini bölgede on yıllardır süren Filistin- İsrail çatışmasına yöneltmiştir. İntifada hareketleriyle uluslararası alanda tüm ilgilerin yeniden Filistin- İsrail sorununa döndüğü bu dönemde ABD Başkanı

²⁰⁵ A. A. Rezeg (2020). Understanding Iran- Hamas Relations from a Defensive Neo- Realist Approach. *İran Çalışmaları Dergisi*, 4(2), 390.

²⁰⁶ War Crimes(2016). The Failed Mass Deportation of 1992. Palestian Islamic Resistance Movement Hamas. [<https://hamas.ps/en/post/487/The-failed-mass-deportation-of-1992/> Erişim Tarihi: 15.09.2022]

²⁰⁷ Ali Abo Rezeg, *agm.*, 391.

²⁰⁸ Ö. Özkoç (2009). Savaş ve Barış: Doksanlı Yıllarda Filistin- İsrail Sorunu. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, (64)3, 176.

George W. Bush Kongre konuşmasında tarafların katılacağı bir konferansın düzenlenmesi gerektiğini söylemiştir. Ayrıca Bush bu konuşmasında görüşmelerin BMGK'nın 1967 tarihli 242 sayılı kararın esas alınarak gerçekleştirileceğini açıklamıştır.²⁰⁹

6 Mart 1991 tarihinde Başkan George W. Bush'un Kongre konuşmasında “*Arap-İsrail çatışmasına bir son verilmesi gerektiği*”ni açıklamasının üzerine ABD Dış İşleri Bakanı James Baker'in sekiz aylık yoğun mekik diplomasisi Ekim 1991'de Madrid Barış Konferansı ile sonuçlanmıştır.²¹⁰ 30 Ekim- 1 Kasım 1991 tarihleri arasında gerçekleştirilen Madrid Barış Konferansı, İsraili liderlerin Lübnan, Ürdün, Suriye ve en önemlisi Filistinli FKÖ liderleri ilk kez yüz yüze görüşmeler yaptığı bir konferans olmuştur.²¹¹ ABD Başkanı Bush ve Sovyet Başkanı Mikail Gorbaçov'un eş başkanlık yaptığı konferansın taraflar üzerindeki etkisi beklenenden daha az sürmüştür.

Konferans iki türlü oturumlardan oluşmuştur. Bunlardan ilki İsrail'in Arap devletleriyle ortak sorunlara yönelik birden fazla tarafı içeren görüşmelerdir. Çok taraflı görüşmelerin genel konusunu ekonomik alandaki iş birlikleri, çevre ve su sorunları, mülteciler, bölgesel güvenlik ve silahsızlanma oluşturmuştur. İkincisi ise katılımcı ülkelerin İsrail ile özel olarak yaptığı ikili görüşmelerdir. Bu görüşmelerde İsrail- Ürdün, İsrail- Lübnan ve İsrail- Suriye özelinde geçmişten gelen sorunlar ele alınmıştır. Filistinliler ise konferansta “Filistin/Ürdün delegasyonu” adı altında temsil edilmişlerdir.²¹²

İsrail ve Filistinliler arasındaki görüşme toplamda beş oturumdan oluşmuştur. Bu oturumların hiçbirinde sorunun çözümüne yönelik bir sonuca ulaşılamamıştır. Bunun temel sebebi iki tarafın ortak noktada anlaşamamış olmasındandır. İsrail işgal altındaki topraklarda Filistin tarafına kısıtlı bir özerklik vermekten bahsederken, Filistin tarafı bağımsız bir devlet oluşturacak kadar toprağın özerkliğini istemişlerdir. Ayrıca iki tarafın anlaşamadığı bir diğer mesele Filistinlilerin kurulacak olan özerk Filistin Devleti'nin başkentini Doğu Kudüs olarak ilan etmek istemeleri olmuştur.²¹³ İsrail ve Filistin arasındaki sorunların çözümünün imkansızlığı bir diğer sebebi ise İsrail'de o dönem iktidarda bulunan sağcı Likud Partisi ve Başbakan İzak Şamir'in katı tutumları olmuştur. Madrid'de başlayan konferans Başkan

²⁰⁹ Ö. Özkoç (2009). Savaş ve Barış: Doksanlı Yıllarda Filistin- İsrail Sorunu. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, (64)3, 177.

²¹⁰ Office of the Historian. The Madrid Conference 1991. [<https://history.state.gov/milestones/1989-1992/madrid-conference> Erişim Tarihi: 16.09.2022]

²¹¹ Association for Diplomatic Studies and Training (2015). 1991 Madrid Peace Conference. [<https://adst.org/2015/10/the-1991-madrid-peace-conference> Erişim Tarihi: 16.09.2022]

²¹² Özge Özkoç, *agm.*, s.178.

²¹³ *agm.*, s.178.

Bush'un İsrail'in güvenliğine ve Filistinlilerin adaletine dayalı bir ortak noktada buluşulacağına sözünü vermesiyle Washington'da devam etmiştir. Fakat İsrail'in uzlaşmaz tavrı görüşmeleri zora sokmuştur. Görüşmelerdeki bu belirsizlik diğer taraftan FKÖ karşıtı İslamcı gruplarında nüfuzlarını güçlendirmesine neden olmuştur. 1992 yılına kadar devam eden görüşmeler ABD'de Başkanlık seçimlerinin yaklaşmasıyla sona ermiştir.²¹⁴

Görüşmelerin askıya alınması uluslararası kamuoyunda hayal kırıklığı yaratmıştır. Bu sırada İsrail'in işgal politikası Madrid Konferansı boyunca devam etmiş, Başbakan Şamir işgal altındaki Filistin topraklarındaki Yahudi yerleşimcilerin sayısını arttırmıştır. Bu durum barış görüşmeleri de olumsuz etkilemiştir. 1992 İsrail seçimlerini İşçi Partisi'nin kazanmasıyla göreve gelen İzak Rabin kendisinden önceki dönemde uygulanan sert politikalarda yumuşamaya gitmiştir. Temel ilkesi "toprak karşılığı barış" olan Rabin İsrail'in barış sürecine yeniden girmesini sağlamıştır. İsrail'in barış sürecine girmesindeki bir diğer etken Filistin direnişini savunan grupların artması ve İslami hareketlerin etki kazanmasıyla İsrail'in işgal altındaki topraklar ve Filistin halkının intifada hareketi sonrası oluşan ortamı kontrol altında tutabilmek amacıyla FKÖ ile iş birliği kurma ihtiyacı olmuştur. Bu süreçten sonra Ocak 1993'te Oslo'da gizli yürütülecek Filistin- İsrail görüşmeleri başlamıştır.²¹⁵

Oslo Müzakereleri dört ay boyunca devam etmiş ve iki taraf arasındaki sorunlar önemli ölçüde çözülmüştür. Bu önemli görüşmeler için masada FKÖ Başkanı Yaser Arafat, eski İsrail Başbakanı Şimon Peres, İsrail Başbakanı İzak Rabin ve Norveç Dışişleri Bakan Yardımcısı Jan Egeland gibi önemli liderler bulunmuştur. Norveçli yetkililer iki taraf arasında etkin bir şekilde arabuluculuk yapmışlardır.²¹⁶ Ağustos ayına gelindiğinde FKÖ lideri Yaser Arafat ve İsrail Dış İşleri Bakanı Şimon Perez arasında gerçekleşen telefon görüşmesinde taraflar arasındaki sorunlar da ortadan kaldırılmıştır.²¹⁷

Yaser Arafat 9 Eylül tarihinde Şimon Perez'e bir mektup göndererek FKÖ'nün; İsrail'in barış ve güvenlik içinde var olma hakkını tanıdığını, BMGK'nın 242 ve 384 sayılı kararlarını tanıdığını, taraflar arasındaki sorunların barışçıl yollarla çözülmesi gerektiğine inandığını, terör ve şiddet eylemlerine karşı olduğunu, FKÖ'ye bağlı olan organların şiddet yanlısı tutumlarına engel olacağını kabul ettiğini ve Filistin Milli Misakında yer alan, İsrail'i tanıdığını reddeden

²¹⁴ Ö. Özkoç (2009). Savaş ve Barış: Doksanlı Yıllarda Filistin- İsrail Sorunu. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, (64)3, 178.

²¹⁵ *agm.*, s.179.

²¹⁶ History (2018). Oslo Accords. [<https://www.history.com/topics/middle-east/oslo-accords/> Erişim Tarihi: 20.09.2022]

²¹⁷ Ç. Erhan (2001). Filistin- İsrail Barış Süreci Nereye Gidiyor? *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 52(2), 173.

ifadelerde değişikliğe gideceğini belirtmiştir. Perez de Arafat'a cevap göndererek, İsrail'in Filistin halkının meşru temsilcisi olarak FKÖ'yü tanıdığını ifade etmiştir.²¹⁸ Norveç Dış İşleri Bakanlığı'nın aracılığıyla İsrail ve FKÖ'nün birbirlerine gönderdikleri "Karşılıklı Tanıma Mektuplarının" ardından 13 Eylül 1993'te Beyaz Saray'ın bahçesinde Filistin ve İsrail arasında "İlkeler Bildirgesi" olarak da adlandırılan I. Oslo Anlaşması imzalanmıştır. Anlaşmanın amacı İsrail'in 1967 Haziran Savaşı'ndan bu yana yönettiği ve işgal ettiği topraklar olan Batı Şeria ve Gazze Şeridi'nin bazı kısımları üzerinde Filistin yönetimi kurmak olmuştur.²¹⁹ Oslo Anlaşması imzalanan ilk Filistin- İsrail anlaşması olmasından dolayı önemlidir.

Bu anlaşmayla birlikte; Filistinliler ve İsraililer 1993 yılında iki taraf liderleri arasında barış tesis etmek amacıyla ilk kez aynı masaya oturmuşlardır. Oslo Müzakereleri ve ardından kabul edilen anlaşma, İsrail ile FKÖ arasındaki müteakip tüm müzakereler için model olacak ve ABD öncülüğünde uluslararası arabuluculuk ile devam edecek ikili müzakere sürecinin başlangıcını oluşturmuştur. Son olarak Oslo Anlaşması, Batı Şeria ve Gazze'de İsrail işgali altındaki toprakları da yönetecek beş yıllık geçici dönem hükümeti olarak görev yapacak Filistin Ulusal Yönetimi kurulmuştur.²²⁰

İsrail ve FKÖ arasında imzalanan Oslo Anlaşması, İsrail'in sürgündeki Filistinlilerin sınır dışı etme kararından vazgeçmesiyle aynı zaman diliminde gerçekleşmiştir. Hamas, Oslo Anlaşmasının imzalanmasına karşı çıkarak sert bir muhalefet geliştirmeye başlamıştır. Hamas'ın sürgünden güçlenerek dönmesi, örgütün 1993 yılı boyunca silahlı saldırılar düzenlemesiyle sonuçlanmıştır. Hamas'ın en önemli silahı olan askeri operasyonlar Oslo Anlaşması'nın bir sonucu olarak gerçekleşmiştir.²²¹ 1993 Oslo Anlaşmaları ve İsrail'in diğer Arap devletleri arasında olası bir barış, İran'ı endişelendirmiştir. Bu nedenle İran, Hamas ve İslami Cihat gibi gruplara verdiği desteği artırmıştır. Ek olarak İran, ikinci intifada öncesinde ve sonrasında İsrail'e yönelik saldırıların düzenlenmesinde önemli rol oynamıştır.²²² Hamas'ın kurucularından Şeyh Ahmet Yasin 1998 yılında Tahran'a ziyarette bulunmuş ve burada birçok İranlı yetkiliyle görüşmüştür. Bu ziyaret iki taraf arasındaki ilişkiyi ön plana çıkarması bakımından önemlidir. Şeyh Yasin bu ziyaret sırasında İran yönetimine "İsrail işgaline karşı

²¹⁸ Ç. Erhan (2001). Filistin- İsrail Barış Süreci Nereye Gidiyor? *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 52(2), 173. s.174.

²¹⁹ M. Medzini (1995). Israel's Foreign Relations: Selected Documents 1992-1994. *Jerusalem: Ministry of Foreign Affairs*. 310.

²²⁰ The Oslo Accords: An Overview (2013). Institute for Middle East Understanding. [<https://imeu.org/article/reference-sheet-oslo-accords> Erişim Tarihi: 20.09.2022]

²²¹ W. Kristiannasen (2020). Challenge and Counterchallenge: Hamas's Response to Oslo. *Journal of Palestine Studies*, 28(3), 26.

²²² D. D. Kaye & A. Nader & P. Roshan (2011). Israel and Iran A Dangerous Rivalry. *RAND Corporation*, s.23-24.

Filistin mücadelesine İran'ın verdiği destek için" teşekkür etmiştir.²²³ Aynı ziyaret İran Dış İşleri Bakanlığı tarafından "Ziyaret, Filistin sokağında büyük bir popülariteye sahip olan ve Filistin davasında önemli bir rol oynayan Filistinli bir hareketin başındaki bir lider tarafından gerçekleştirildiği için İran açısından önemlidir." şeklinde yorumlanmıştır.²²⁴

Filistin ikinci intifadasında İran'ın oynadığı rol Hamas ve İslami Cihat gibi gruplar olmak üzere İntifadada etkili olan grupları memnun etmiştir. 2001 yılında İran, yeni başlayan İntifadayı desteklemek için birçok Filistinli milletvekilinin yanı sıra Hizbullah, Hamas ve İslami Cihat gibi grupların temsilcilerinin aktif olarak katıldığı "İkinci Filistin İntifadasını Destekleme Konferansı"na ev sahipliği yapmıştır. Konferansta Ali Hamaney, ikinci Filistin İntifada'sının "Filistin ulusal birliğinin" bir simgesi olduğunu belirtmiştir.²²⁵ İran- Hamas ilişkileri 2006 yılında Hamas'ın Filistin Yasama Konseyi seçimlerini kazanmasıyla birlikte gelişmeye devam etmiştir.

2.3.İran'ın Afganistan Politikası

Afganistan, 1979 sonrası dönemde İran'ın devrim ihraç etme politikası uyguladığı ülkelerden biri olmuştur. Afgan nüfusunun çoğu Sünni mezhebine mensup olsa da devrim liderleri Afganistan'da azınlıkta kalan Şii nüfusun İran devrimini içselleştireceğini düşünmüştür. Afgan nüfusunun %15-20'sini oluşturan Şiiler; Hazaralar, Kızılbaşlar ve Farsivan olarak üç gruba ayrılmaktadır. Hazaralar, başlangıçta İran'a en çok umut vadeden grup olmuş ve İran ilgisini bu topluluğa yöneltmiştir.²²⁶ Humeyni, devrim sonrası dönemde her ne kadar SSCB'nin Afganistan işgaline karşı çıkmış olsa da devrimin ve işgalin aynı yıla denk gelmesi ve ABD karşıtı İran'ın SSCB'nin dostluğunu kazanmak istemesi gibi nedenlerden dolayı işgale sessiz kalmıştır. Humeyni yine de Afganistan'da devrim ihracı politikasını işlemeye başlamış ve kendi çizgisini takip eden gruplara destek sağlamıştır. Bunlardan en önemli grup Hazaralardır. İran destekli gruplar daha sonra birleşerek Afganistan'ın Hazara ağırlıklı Hizb-i Vahdet siyasi partisini kurmuşlardır.²²⁷

²²³ A. Al-Rjoub, Hamas and Iran: Will the Break Continue?. Al Jazeera Centre for Studies. [<http://www.aljazeera.net/knowledgegate/newscoverage/2015/7/26> Erişim Tarihi: 20.09.2022]

²²⁴ Ali Abo Rezeg, **agm.**, s.392.

²²⁵ R. Brandenburg (2010). Iran and the Palestians. The Iran Primer, United States Institute of Peace. [<https://iranprimer.usip.org/resource/iran-and-palestinians> Erişim Tarihi: 20.09.2022]

²²⁶ H. Fürtig (2014). Afghanistan in the Foreign Policies of Middle Eastern Countries. *Asian Perspective*, 38(4), 542.

²²⁷ A. Nader, A.G. Scotteen, A. I. Rahmani, I. R. Stawert & L. Mahnad (2014). Iran and Afghanistan: A Complicated Relationship. Iran's Influence in Afghanistan: Implications for the U.S. Drawdown. *RAND Corporation*, s. 9.

SSCB güçlerinin 15 Şubat 1989 tarihinde Afganistan'dan tamamen çekilmesinden sonra ülke Suudi Arabistan ve Pakistan arasında yaşanacak bir vekalet savaşına sürüklenmiştir. Suudi Arabistan, görevdeki Necibullah hükümetini devirerek yerine kendisine itaat edecek bir hükümet kurma hedefindeyken; Pakistan'ın hedefi iki ülke arasında sınır olarak kabul edilen Durand hattını kullanarak Pakistan'ın etki alanının Orta Asya'ya doğru genişletmesine ve Afganistan'da Orta Asya ile Umman Denizi'ni birbirine bağlayacak bir köprü olarak kullanabileceği Puştun ağırlıklı bir hükümet kurmak olmuştur.²²⁸

İran'ın hedefleri Pakistan ve Suudi Arabistan'ınkinden biraz daha farklı gelişmiştir. İran-Irak Savaşı'nın sona ermesinden sonra İran, Afganistan politikasında daha iddialı hale gelmiştir. İran'da Rafsancani hükümetinin dış politikası; uluslararası alanda daha aktif olma, komşuları ve Batı ile ilişkileri geliştirme umuduyla daha pragmatist bir çizgide ilerlemiştir.²²⁹ İran dış politikasında değişmeyen tek şey Rusya ile dostane ilişkileri ve ABD'yi hala ulusal güvenliğine tehdit olarak görmesi olmuştur. Bu bağlamda Rafsancani daha meclis başkanlığı görevindeyken 1987 yılında Moskova'da bir açıklamada bulunarak: "Siz ayrıldıktan sonra Afganistan'da ABD hakimiyetinin kalmaması için size yardımcı olmaya hazırız." sözlerini dile getirmiştir.²³⁰ İran'ın Afganistan'la ilgilenmesinin diğer nedenleri; kendi ekonomisini yeniden inşa ederken Afganistan ile olan sınır hattında istikrarı sağlamak, Kabil'de Tahran dostu bir hükümet kurulmasını desteklemek, Suudi Arabistan ve Pakistan'ın Afganistan'daki etkisini azaltmak ve kendisini Orta Asya, Afganistan ve Basra Körfezi arasında önemli bir ticaret ve enerji köprüsüne dönüştürmek olmuştur.²³¹

SSCB'nin dağılmasının ardından yeni dünya düzenine ayak uyduracak bir dış politikaya yönelen İran, Kafkasya ve Orta Asya'da yeni kurulan cumhuriyetlerle ilişkilerini geliştirmek istemiştir. İran uluslararası alanda daha fazla söz hakkı kazanabilmek için Orta Asya Hazar bölgesini Basra Körfezi'ne bağlayarak petrol ve gaz ulaşım merkezi olmayı hedeflemiştir. İran bu hedefleri dahilinde Afganistan ile ilgilenmeye başlamıştır.²³²

İran, 1992 yılından 1996 yılına kadar başta Kabil olmak üzere Afganistan'da iktidar mücadelesi için savaşan çeşitli mücahit grupları desteklemiştir. İran bir yandan Şii İslam

²²⁸ A. Tarock (1999). The Politics of Pipeline: The Iran and Afghanistan Conflict. *Third World Quarterly*, 20(4), 805.

²²⁹ S. S. Hunter (2003). Iran's Pragmatic Regional Policy. *Journal of International Affairs*, 56(2), 133-147.

²³⁰ M. M. Milani (2006). Iran's Policy Towards Afghanistan. *Middle East Journal Institute*, 60(2), 239.

²³¹ *agm.*, s.240.

²³² M. K. Mishra (2012). Iran's Changed Perception Concerning its Role in Afghanistan Following Soviet Disintegration. *Afro Eurasian Studies*, 1(2), 81. 76-96.

ideolojisinden kaynaklı Şii Hazaralar'ın Hizb-i Vahdet patisini desteklerken, diğer yandan da Sünni olmasına rağmen Fars milliyetçiliği kaynaklı olarak, Burhaneddin Rabbani önderliğinde Fars Taciklerin oluşturduğu Cemiyet-i İslam Partisi'ni desteklemiştir.²³³ İran'ın desteklediği gruplar, “Kabil- İslamad- Riyad” eksenine karşı oluşturulan Tacik, Hazara ve Özbeklerde oluşan “Kuzey İttifakı” olarak adlandırılmaktadır.²³⁴ Taliban'ın ortaya çıkmasından sonra örgütün Afganistan yönetimini ele geçirmesi 600 km'lik İran- Afganistan sınırı güvensiz hale getirmiştir. Taliban'ın uyuşturucu ve insan kaçakçılığı eylemleri İran için tehdidi arttırırken ilaveten mülteci sorununun da yaşanmış ve İran 1990'lar boyunca Afganistan politikasını bu konular üzerinden belirlemiştir.²³⁵

1992 yılında Suudi Arabistan desteği ile hareket eden ve radikal Sünni anlayışı benimseyen Taliban örgütünün ortaya çıkışı İran'da tehdit algısı oluşturmuştur. 1994 yılında tamamıyla oluşumunu tamamlayan Taliban; 1995 yılında Herat'ı, 1996 yılında Kabil'i ve 1997 yılında Mezar-ı Şerif'i kontrol altına alarak Afganistan'da üç önemli merkezin yönetimini ele geçirmiştir. Taliban'ın kontrolsüz gücüne karşı Kuzey İttifakı karşı koymaya çalışsa da özellikle dış güçler tarafından önemli ölçüde destek alan bu örgüt karşısında herhangi bir başarı elde edememişlerdir.²³⁶

Taliban 1998 yılında İran Konsolosluğu'nu basarak sekiz diplomat, bir gazeteci olmak üzere dokuz kişinin ölümüne sebep olmuştur. Bu olay İran ve Taliban'ı savaşın eşiğine kadar getirmiştir. Fakat dış politikada pragmatist ilerleyen İranlı liderler Taliban'la doğrudan bir savaşa girmek istememişlerdir. İran'ın yumuşak yüzünden cesaret alan örgüt liderleri İran'a karşı sert söylem ve eylemlerine devam etmişlerdir. İran- Afganistan arasında uzun yıllardır sorun olan “su” konusunda da Taliban İran'a sert yaklaşmıştır. İran'ın batısındaki yerleşim yerlerinin içme ve tarım suyunun karşılandığı Hilmend Nehri'nden su akışını azaltmış; bunun üzerine İran, konuyu BM'ye taşımak zorunda kalmıştır.²³⁷

Pakistan, Taliban'a lojistik, askeri ve siyasi destek sağlarken; Suudi Arabistan Vahhabiliği yaymak ve İslam dünyasında lider olabilme umuduyla Taliban'a petro-dolar yardımında bulunmuştur. Suudi Arabistan ve Pakistan Taliban'ı düzeni yeniden tesis

²³³ A. Nader, A.G. Scotteen, A. I. Rahmani, I. R. Stawert & L. Mahnad (2014). Iran and Afghanistan: A Complicated Relationship. Iran's Influence in Afghanistan: Implications for the U.S. Drawdown. *RAND Corporation*, s.8.

²³⁴ R. Farzam (2019). İran- Taliban İlişkileri. *İran Araştırmaları Merkezi (İRAM)*. Ankara. s.5.

²³⁵ *age.*, s.5.

²³⁶ D. Şahin (2016). Taliban'ın Ortaya Çıkışı ve ABD'nin Örgütün Gelişim Sürecindeki Etkisi. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (1), 232.

²³⁷ Rahimullah Farzam, *age.*, s.5

edebilecek, İran'ı etkisiz hale getirebilecek ve Orta Asya'daki ABD çıkarları için güvenli bir geçiş sağlayabilecek bir güç olarak göstermiştir. ABD ve Pakistan birleşerek; Afganistan'ın batısı üzerinden Türkmenistan'a uzanan güvenli koridor inşa etmeyi amaçlamışlar ve bunu da Taliban'a destek vererek sağlayacaklarını düşünmüşlerdir. İran, ABD'nin bu girişimini kendisini kuşatma ve kontrol alma stratejinin bir parçası olarak algılamıştır.²³⁸

Taliban sadece Suudi Arabistan, Pakistan ve Birleşik Arap Emirlikleri tarafından tanınmış, uluslararası alandaki diğer ülkeler tarafından tanınmamıştır. Bu durum Afganistan'ın uluslararası alanda yalnızlaşmasına neden olmuştur. Taliban her ne kadar Pakistan, Suudi Arabistan ve kısmen de ABD tarafından destek görse de bu destek yetersiz kalmıştır. Bunun üzerine Taliban, el-Kaide gibi terör örgütleri ile iş birliğine girmiştir.²³⁹

Taliban'ın kaderini değiştiren şey sadece Kuzey İttifak'ı değil, Taliban'ın 11 Eylül 2001'de ABD'de bir terör saldırısında bulunan El- Kaide ile kurduğu simbiyotik ilişki olmuştur. Saldırı sonrası Afganistan'a sığınan El- Kaide terör örgütü lideri Usame bin-Ladin'i ABD'ye iade etmemesi sonucu Taliban kendi sonunu belirlemiştir.²⁴⁰

²³⁸ K. Yılmaz (2021). İran ve Taliban. *İNSAMER*. [<https://www.insamer.com/tr/uploads/pdf/kubra-yilmaz-iran-ve-taliban.pdf>/ Erişim Tarihi: 23.09.2022]

²³⁹ Z. Kokcha (2022). Taliban- İran İlişkilerinin Yakın Tarihine İlişkin Bir Değerlendirme. İran Araştırmaları Merkezi (İRAM). [https://iramcenter.org/taliban-iran-iliskilerinin-yakin-tarihine-iliskin-bir-degerlendirme/?send_cookie_permissions=OK Erişim Tarihi: 23.09.2022]

²⁴⁰ M. M. Milani (2006). Iran's Policy Towards Afghanistan. *Middle East Journal Institute*, 60(2),246.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

2000 SONRASI İRAN DIŞ POLİTİKASINI ETKİLEYEN BÖLGESEL GELİŞMELER VE İSRAİL İLE İLİŞKİLER

1. 11 Eylül Saldırıları, ABD'nin Afganistan ve Irak Operasyonlarının İki Ülke Dış Politikasına Yansıması

1.1. 11 Eylül 2001 Terör Saldırıları Sonrası ABD Dış Politikasındaki Dönüşüm

Soğuk Savaş'ın sona ermesinin ardından uluslararası arenada tek hegemon güç olarak ABD'nin yükselişe geçmesi Amerikan dış politikasında yeni bir dönemin temellerinin atılmasını sağlamış ve Amerikan dış politikasının yeni stratejisi “*tek yanlılık*” (unilateralism) olarak belirlenmiştir. Bu politika anlayışına göre ABD hegemonyasını küreselleştirecek, koruyacak ve kendi ulusal çıkarlarını uluslararası toplumun çıkarlarından üstün tutacaktır. ABD'nin yeni dış politikası çerçevesinde Orta Doğu bölgesinde Jandarma rolü üstlenmiştir. ABD'nin bu roldeki ilk somut örneği Kuveyt'in Irak işgalinden kurtarılması amacıyla başlatılan savaşta yürüttüğü politikada görülmüştür. ABD, Soğuk Savaş'ın ardından uluslararası arenadaki belirsizlikleri ortadan kaldırma ve hegemonyasını koruma hedefinde ilerlerken tarihinin en büyük terör saldırısıyla karşı karşıya kalmıştır.²⁴¹

Radikal dinsel terör örgütü El- Kaide'nin üstlendiği 11 Eylül 2001 günü gerçekleşen ve adını gerçekleştirdiği tarihten alan “*11 Eylül Terör Saldırıları*” Amerikan dış politikasına yeniden değişikliğe uğratmıştır. ABD, askeri hegemonyası olan Pentagon ve ekonomik hegemonyası olan Dünya Ticaret Merkezi gibi iki önemli simgesine yapılan terör saldırıları sonrasında kendini korumasız ve güvensiz hissetmiş ve bu doğrultuda saldırgan bir dış politika benimseyerek “*terörizme karşı savaş*” adı altında eylemlerini ve söylemlerini sertleştirmiştir.²⁴² Dönemin Amerika Başkanı George W. Bush saldırıların ardından tüm dünyada terörle savaş söylemini arttırmış ve askeri güç kullanımına engel teşkil eden bütün faktörleri ortadan kaldırmıştır. Saldırıları öncesi büyük devletleri hegemonyasının önünde engel olarak gören ABD yönetimi bu düşüncesini değiştirmiş ve saldırılardan sonra terörist grupları ve onlara yardım eden “haydut devletleri” kendi gücünün küreselleşmesinin önündeki engel olarak nitelendirmiştir.²⁴³

²⁴¹ A. Muhittin & g. Özcan (2014). Bush Dönemi Amerikan Dış Politikası: Bir Aşırı Yayılmacılık Denemesi. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 7(2), 207-208.

²⁴² *age.*, s. 216

²⁴³ *age.*, s.216.

Saldırıların el-Kaide tarafından üstlenilmesinden sonra Bush; “yeni bir haçlı seferi başlatıldı”²⁴⁴ açıklamasında bulunarak 1990’lı yıllarda bölgeye yönelik “çevreleme politikasını” değiştirerek “önleyici savaş doktrini”ni uygulamaya başlamıştır. 11 Eylül saldırıları sonrası değişen ABD dış politikasından en çok etkilenen bölge Orta Doğu olmuştur. Bush yönetimi, önce İran, Irak ve Kuzey Kore gibi kitle imha silahlarına sahip olan ülkeleri “haydut devlet” olarak ilan etmiş daha sonra ABD yönetimine göre teröre ve terör örgütlerine destek veren ülkeleri şer ilan ederek onları “şer eksenini” olarak adlandırmıştır.²⁴⁵

Bölgedeki değişen dinamik içerisinde gücünü kaybetmek istemeyen İran, 11 Eylül terör saldırılarını kınayan ilk devlet olmuştur. Dönemin Cumhurbaşkanı Muhammed Hatemi’nin ılımlı dış politikası uluslararası arenada olumlu tepki toplasa da özelde ABD’nin muhalefeti nedeniyle başarıya ulaşamamış ve ABD İran’ı “şer eksenini” içerisinde konumlandırmıştır. İran’ın ABD tarafından bir tehdit olarak algılanmasının ardında iki temel neden bulunmaktadır: Birincisi İran’ın uranyum zenginleştirme niyeti, ikincisi Amerika tarafından demokratik olarak algılanmayan İran yönetim şekli ve yapısı. 11 Eylül saldırıları sonrası ABD’nin İran nükleer programının sonlandırılmasına ilişkin tavrı net olmuştur. Bu bağlamda Avrupa Birliği (AB) ile ortak bir planlama geliştiren ABD, 2003 yılı itibarıyla İran nükleer programının sonlandırılması ve uranyum zenginleştirmesinin önüne geçilmesi yönünde karar almıştır. Hatemi nükleer program konusunda müzakereye gitmek istemiş fakat istediği sonucu alamamış ve İran nükleer çalışmaları iki sene boyunca askıya alınmıştır.²⁴⁶

11 Eylül saldırılarından sonra değişen ABD politikası İsrail ile ilişkileri de etkilemiştir. Sertleşen söylemleriyle radikal İslam düşmanı olarak tanınan ABD, İsrail’e göre radikal İslam’ın uzantısı olarak terör faaliyetlerinde bulunan Hamas gibi Filistinli grupları düşman kabul etmiş bu durum iki ülke arasındaki ilişkileri olumlu yönde etkilemiştir.²⁴⁷

ABD, 11 Eylül saldırılarının ardından önce el- Kaide lideri Usame bin Ladin’in bulunduğu Taliban yönetimindeki Afganistan’a operasyon düzenlemiş daha sonra saldırılardan sonra değiştirdiği dış politikada güvenlik hedefli stratejisi gereği Irak’ı işgal etmiştir.

²⁴⁴ Milliyet. Bush: Bu Bir Haçlı Seferi. [Erişim Tarihi: 16.10.2022 <https://www.milliyet.com.tr/gundem/bush-bu-bir-hacl-seferi-5275848>]

²⁴⁵ Özpek, B.B. (2016) En Uzun On Yıl: 11 Eylül Sonrası Ortadoğu. *Ortadoğu Etütleri*, 3(12), 191.

²⁴⁶ *age.*, 192.

²⁴⁷ H. Oruç (2014). ABD’nin Filistin Politikası. Researchgate. [Erişim Tarihi: 17.10.2022 https://www.researchgate.net/publication/316967531_ABD%27nin_Israil-Filistin_Politikasi]

1.2. ABD'nin Afganistan Operasyonu

George W. Bush, saldırıdan birkaç gün sonra yaptığı “Ulusa Sesleniş” konuşmasında terör saldırılarının arkasında, Suudi terörist Usame Bin Ladin'in olduğuna dair bir şüphenin bulunmadığını belirterek, teröre karşı başlatılacak mücadele için Amerikan halkından destek istemiştir.²⁴⁸ Bush, konuşmasının devamında “*Savaşta, teröristler tarafından Amerika'ya karşı açılmış bir savaş var ve buna cevap vereceğiz. Bunları kimlerin yaptığını bulacağız ve saklandıkları delikten çıkartarak adalete teslim edeceğiz.*” sözlerini dile getirmiştir.²⁴⁹ Bush'un saldırıları “savaş” ile bağdaştırması ve ABD'nin meşru müdafaa hakkını kullanacağını dile getirmesi; olası bir misillemeye uluslararası hukuk açısından yasallık kazandırmak amacını taşımaktadır. Bush, saldırılar sonrası BMGK'yı göreve çağırarak saldırılar hakkında sessiz kalınmaması gerektiğini ve BM'nin kuruluş amacına hizmet etmesi gerektiğini dile getirmiştir. BMGK, 12 Eylül 2001 tarihinde, terör saldırılarını kınayan ve bu gibi saldırıların uluslararası güvenliği ve barışı tehdit ettiği ifadelerinin yer aldığı 1368 sayılı kararlı kabul etmiştir. Ayrıca bu kadar dahilinde BMGK terörist saldırıları gerçekleştiren, destekleyen ve finanse edenlerden hesap sormak için bütün devletleri birlikte çalışmaya davet etmiştir.²⁵⁰ BMGK'nın bu kararı her ne kadar teröre karşı birliği hedeflese de ABD'ye güç kullanma yetkisi vermemiş ve ABD'nin meşru müdafaa hakkını kullanmasını yasallaştıran somut bir saptamada bulunmamıştır.

BMGK, 1368 sayılı kararın ardından 28 Eylül 2001 tarihinde 1373 sayılı kararı kabul etmiştir. Bu karar dahilinde saldırılar yeniden kınanmış ve devletlere terörizm ile mücadelede iş birliği yapma çağrısında bulunulmuştur. Dahası bu karar devletlere teröre karşı yürürlükte olan uluslararası anlaşmalara uymalarını belirtmiştir. Yine bu karar dahilinde uluslararası alanda terörle mücadelede tüm yolların kullanılabilmesi teyit edilmiştir.²⁵¹

Bush, Taliban'ın El- Kaide lideri Usame bin Ladin'i ABD'ye teslim etmeyi reddetmesinin ardından, ABD ve İngiltere tarafından 7 Ekim 2001 tarihinde Afganistan'da “Sonsuz Özgürlük Operasyonu”nu (Operation Enduring Freedom- OEF) başlatmıştır. İlk saldırılar İngiltere ve ABD destekli askeri uçakların Kabil'de El- Kaide ve Taliban'ı vurmasıyla

²⁴⁸ S. Örnek (2012). On Bir Eylül Olayları ve Afganistan Operasyonu. *Yalova Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, (1), 114.

²⁴⁹ BBC News. Başkan Bush'un 11 Eylül'de Ulusa Seslenişi. [Erişim Tarihi: 17.10. 2022 https://www.bbc.com/turkce/multimedya/2011/09/110906_vid_bush_two]

²⁵⁰ G. S. Acet & F. Doğan (2017). 11 Eylül Olayları Sonrası ABD- Afganistan: İstiladan İşbirliğine. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 17(33), 61.

²⁵¹ *age.*, s. 62.

başlamış, çok geçmeden ABD askeri birliklerine Afganistan'daki Kuzey İttifakı ve Peştunlar da katılmıştır. Kuzey İttifakı 13 Kasım'da Kabil'e girmiş ve bu gelişme Taliban iktidarını devirme sürecini hızlandırmıştır.²⁵²

Hatemi'nin cumhurbaşkanlığı dönemi boyunca dış politikada uyguladığı ılımlılık küresel güçlerle iyi ilişkiler geliştirme stratejisini de beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda İran, devrim sonrası dönemde “büyük şeytan” olarak nitelendirdiği ABD ile uluslararası siyaset gereği iyi ilişkiler kurmak istemiştir. Bu politika gereği İran, Afganistan Sonsuz Özgürlük Operasyonunda kendi topraklarının ABD tarafından kullanılmasına izin vermiştir. ABD- İran arasındaki ılımlı ilişkiler fazla ilerleyemedi Bush 29 Ocak 2002 tarihinde, kendi ismiyle anılan “Bush Doktrinini” yayınlamış ve kitle imha silahları üreten ülke olduklarını iddia edilen İran, Irak ve Kuzey Kore'yi “şer eksenini” oluşturmakla suçlayarak bu ülkelere karşı cephe almıştır.²⁵³ 2002 yılının sonbaharına gelindiğinde Bush yönetimi için ana hedef Irak olmuştur.

1.3. ABD'nin Irak Operasyonu

ABD'nin Irak operasyonunu ne zaman planlamaya başladığı tam olarak netliğini kazanamamış da olsa operasyonun ilk ipuçlarını 2002 yılında yayınlanan “Bush Doktrininde” bulmak mümkündür. Bu doktrinde Bush, Irak'ın kitle imha silahlarına ve biyolojik silahlara sahip olduğunu bu nedenle de Irak'ın dünya barışını tehdit ettiğini açıklamıştır. Irak'a saldırı öncesinde ABD, tüm dünya ülkelerini tehdit eden Irak'a meşru savunma hakkı çerçevesinde operasyonda bulunacağını söyleyerek saldırıyı BM hukuk düzeni içinde konumlandırmaya çalışmıştır.²⁵⁴

Bush, 12 Eylül 2002 tarihinde BM Güvenlik Konseyi'nde yaptığı konuşmada, Irak'ın BM 687 sayılı²⁵⁵ Kuveyt Savaşı ateşkes kararı gereğince, BM silah müfettişleriyle iş birliği yapmayı reddetmesi ve kitle imha silahları üretmeye devam ettiğini açıklamıştır. Böylece Bush,

²⁵² H. İnal (2010). ABD'nin Afganistan Politikasının Açmazları: Bölgesel Bir Analiz. *Uluslararası Hukuk ve Politika*, 6(23), 46. 43-71.

²⁵³ G. Şahin & H. Demirci (2021). 11 Eylül Terör Saldırılarından Ardından ABD'nin İran Politikası: Dost Düşman Ayrımı. *Türkiye Siyaset Bilimi Dergisi*, 4(2), 405.

²⁵⁴ E. Göztepe (2004). Amerika'nın İkinci Irak Müdahalesinin Uluslararası Hukuk ve Türkiye'nin Bu Savaşa Katılımının Türk Anayasa Hukuku Açısından Bir Değerlendirmesi ya da Haklı Savaşın Haksızlığı Üzerine. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 59(3), 85-86.

²⁵⁵ Kuveyt Savaşı sonrası ateşkes ilanı ile alınan 687 sayılı BMGK kararı; Irak'ın kimyasal, biyolojik ve atom enerjisi ile elde edilen tüm silahları uluslararası gözetim altına alınarak imha edilmesi ve Irak'ın kitle imha silahlarının üretiminin daimî süreçte kontrol altına alınmasını içermektedir. Fakat Irak BMGK'nın 687 sayılı kararına uymayarak, Ekim 1998'de resmi olarak BM silah denetçileriyle iş birliğini tek taraflı durdurmuştur. Detaylı bilgi için bkz: E. Göztepe (2004). Amerika'nın İkinci Irak Müdahalesinin Uluslararası Hukuk ve Türkiye'nin Bu Savaşa Katılımının Türk Anayasa Hukuku Açısından Bir Değerlendirmesi ya da Haklı Savaşın Haksızlığı Üzerine. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 59(3), 86.

Saddam Hüseyin'e karşı ilk suçlanmasında bulunmuştur. 24 Ocak 2003 tarihinde Camp David'de bir araya gelen Bush ve İngiltere Başbakanı Tony Blair Irak'ın silahsızlandırılması için stratejiler geliştirmeye başlamışlardır. Buna takiben 2003 Şubat'ında ABD Dış İşleri Bakanı Colim Powell, Irak'ın silahsızlandırılmasının onaylanması için BMGK'ya talepte bulunmuştur. Söz konusu talebin meşrulaştırılması için aynı zamanda BMGK'ya Saddam Hüseyin'in kimyasal ve biyolojik silahlar ürettiğine ve terörist örgüt el- Kaide'ye destek verdiğine dair gizli raporlar sunulmuştur.²⁵⁶ 17 Mart 2003 tarihinde Bush, Saddam Hüseyin ve ailesinin iki gün içinde Irak'ı terk etmesini istemiştir. Fakat ABD'nin bu isteği Saddam Hüseyin tarafından yanıt bulmamıştır. Bunun üzerine ABD, 20 Mart 2003 tarihinde "*Irak'ta Özgürlük Operasyonu*"nu başlatmıştır.²⁵⁷

ABD'nin Irak operasyonu sonrası Nisan 2003'te Saddam ülkeyi terk etmiş ve ülkedeki siyasi dengeler alt üst olmuştur. İşgal güçleri Irak'taki bozulan siyasi denge üzerinde kontrol sağlayamamış, siyasal ve toplumsal yapıda etnik- mezhepsel ayrışmalar çoğalmıştır. Saddam iktidarının sona ermesinden sonra, ülkede güçlü bir muhalefetin de olmaması nedeniyle, Amerikalı bir idarecinin başında bulunduğu Geçici Koalisyon Yönetimi ülkeyi yönetmiştir. Irak'taki yönetimi 2004 yılında, Şii yönetimden oluşan Irak Geçici Hükümet devralmıştır.²⁵⁸

2005 yılında yapılan Irak seçimleri tüm siyasi grupları dengelemiş, 2005 yılı Nisan ayı sonlarında Irak'taki yönetim kabinesi Şii ve Kürt gruplardan oluşmuştur. Şii ve Sünni grupların seçimlerdeki başarısızlığı Kürt grubun ön plana çıkmasını sağlamıştır. Bu süreçten sonra Irak'taki siyasi dengede Kürtlerin önemi artmıştır. Yeni Irak Anayasası ile birlikte Irak'ta devlet yapısı federe devlete dönüşmüş ve meydana gelen yeni yapılanmada güçlü Şii blok karşısında Kürtler denge unsura dönüşmüştür.²⁵⁹

ABD'nin Irak operasyonu İran ve İsrail dış politikası için oldukça önemlidir. İran, Irak'ta işgalden sonraki dönemde siyasi olarak güçlenen Şii'leri destekleme stratejisi geliştirmeye başlamış ve Irak, Pakistan'dan Orta Doğu'ya ulaşan ve oradan Lübnan'a uzanan Şii hilali ekseninin bir parçasına dönüşmüştür.²⁶⁰ ABD askerlerinin Irak'a konuşlanmasıyla

²⁵⁶ Chilcot'un 2001-2009 raporlarına göre, bu raporların sahte olduğu ortaya çıkmıştır.

²⁵⁷ E. Z. Daban & C. Daban (2018). Saddam Hüseyin Dönemi Irak Dış Politikası: Irak- İran Savaşı, Kuveyt'in İşgali ve ABD'nin Irak'a Müdahalesi. *Kırşehir Ahi Evran Üniversite İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(1), 100.

²⁵⁸ *age.*, s. 102.

²⁵⁹ H.H. Köse (2015). Şii Grupların Irak Siyasetine Etkisi 2003- 2012 Dönemi. *The Journal of Europe- Middle East Social Science Studies*, 1(2), 74.

²⁶⁰ *age.*, 75.

rahat bir nefes alan İsrail ise, işgal sonrası Saddam'ın etkisizleştirilmesiyle büyük bir düşmandan ve tehditten kurtulmuştur.²⁶¹

2. İran'ın 2006 Filistin Seçimlerine Tepkisi ve İran- Hamas İlişkileri

İran uluslararası ortamda; ABD'nin Irak'a askeri müdahalesi ardından bölgede meydana gelen belirsizlik ve nükleer program üzerinden ABD ile gerginleşen ilişkilerle uğraşırken, aynı zamanda iç siyasette 9. Dönem Cumhurbaşkanlığı seçimleriyle ilgilenmekteydi. İran'da seçimler reformcular ve muhafazakârlar arasında çekişmeli ilerlemiş ve sonunda Mahmut Ahmedinejad önderliğinde muhafazakâr kanat iktidara gelmiştir. Ahmedinejad İran siyasetinde güçlü ve önemli bir isim olmuştur. Nitekim İran'da 24 yıl sonra ilk kez dini bir kimlik taşımayan aday Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Mahmut Ahmedinejad, kendilerini ikinci nesil devrimler olarak tanımlayan “*Kalkınmacılar*” (*Abadgeran*) adındaki genç muhafazakâr grup içerisinden çıkmıştır. Bu muhafazakâr kitlenin, Ayetullah Humeyni'nin çizgisine, Velayet-i Fakih teorisine ve Şii itikada son derece bağlı olduğu bilinmektedir.²⁶²

2005 yılında göreve gelen Mahmut Ahmedinejad kendisinden önceki iki cumhurbaşkanının; Rafsancani ve Hatemi'nin “dış politikada yumuşama” yaklaşımını bir kenara bırakarak dış politikada daha sert ve daha saldırgan bir davranış sergilemiştir. Cumhurbaşkanı Ahmedinejad'ın sert ve saldırgan dış politika stratejisinin altında birçok neden bulunmaktadır. Bunlardan ilki önceki cumhurbaşkanlarının ılımlı politikalarının bir sonuca ulaşamamış olmasıdır. Nitekim Rafsancani ve Hatemi'nin politikası Avrupa ve Körfez ülkeleriyle ilişkileri normalleştirmişse de ABD ile İran arasındaki buzları eritememiş aksine ABD 11 Eylül saldırıları sonrası daha ileri giderek İran'ı “Şer eksenli” içerisinde konumlandırmıştır. Dahası ABD, İran'ın nükleer faaliyetlerini sonlandırması için sert tavır sergilemiş ve Cumhurbaşkanı Hatemi döneminde İran nükleer programını askıya almıştır.

İkinci neden ise 11 Eylül saldırıları sonrası neo- muhafazakâr kadroya sahip Bush'un uluslararası düzeyde agresif ve gergin dış politika davranışları sergilemesidir. Ahmedinejad böylesi bir iklimde İran'ın ulusal hedeflerine *dış politikada ılımlılık* stratejisiyle ulaşamayacağını düşünmüştür. Bu nedenle Cumhurbaşkanı Ahmedinejad, İran dış politika yapısında değişikliğe giderek küresel alanda etkili olan sertlik yanlısı tutuma aynı şekilde cevap

²⁶¹ H. Oruç (2014). ABD'nin Filistin Politikası. Researchgate. [Erişim Tarihi: 17.10.2022 https://www.researchgate.net/publication/316967531_ABD%27nin_Israil-Filistin_Politikasi]

²⁶² B. Gürkaş (2005). Mahmut Ahmedinejad ve İran Dış Politikası. TASAM. [Erişim Tarihi: 20.10.2022 https://tasam.org/tr-TR/Icerik/278/mahmut_ahmedinejad_ve_iran_dis_politikasi]

vermiştir. Ahmedinejad bunu eski devrimci söylemlerin dış politika yeniden canlandırmasıyla mümkün kılmış ve İran dış politikasında Humeyni'nin izleri yeniden doğmuştur.²⁶³

Cumhurbaşkanı Ahmedinejad, tüm uluslararası baskılara rağmen ilk olarak nükleer faaliyetlere tekrardan devam edeceğini açıklamış agresif dış politika sergileyerek ABD'ye gözdağı vermeye çalışmıştır. Ardından Filistin meselesine yönelerek, bir düşman olarak gördüğü ve ona göre bölgede ABD'nin emperyalizminin savunuculuğunu yapan İsrail'i hedef almıştır. Ahmedinejad Cumhurbaşkanlığı seçimlerinden kısa bir süre sonra katıldığı "Siyonizmsiz Dünya" konferansında yaptığı konuşmada Ayetullah Humeyni'nin sözlerini hatırlatmış ve şu sözlerle İsrail'in haritadan silinmesi gerektiğinin altını çizmiştir:²⁶⁴

İmamın (Ayetullah Humeyni) da söylediği gibi; İsrail haritadan silinmeli. İslam ümmeti topraklarını kalbinde ezeli bir düşmanın yaşamasına izin vermeyecektir. Eğer Avrupalılar çok istiyorlarsa, Avrupa'dan Siyonistlere yer versinler.²⁶⁵

2003 yılındaki ABD'nin Irak işgali ve 2000'lerin başından itibaren Filistin'de yaşanan şiddet olayları ve Ocak 2006'da Hamas'ın seçim zaferi İran- Hamas ilişkilerinde yeni bir dönem başlatmıştır. Seçim zaferiyle Hamas'ın Filistin yönetiminde söz sahibi olması, İran'ın bölgesel hegemonya arayışında vekillerin arkasındaki güç olabileceğini göstermiştir. Hamas liderliğindeki yeni hükümet giderek İran'a yönelirken, İran'da Hamas ile daha fazla iş birliği alanı geliştirmeye başlamıştır.²⁶⁶

Seçimlerden kısa bir süre sonra Filistin'in iki büyük partisi İslami Direniş Hareketi Partisi (Hamas) ve el- Fetih arasında iktidar mücadelesi başlamıştır. Seçimler sonrası Hamas mecliste 74 sandalye kazanırken, el- Fetih ise sandalyelerden yalnız 45 tanesine sahip olmuştur. Siyasi iktidarı tek elden bırakmak istemeyen el- Fetih, Hamas ile koalisyon oluşturmak istememiştir. Mart 2007'ye gelindiğinde Mekke'de Hamas ile el- Fetih arasında uzlaşma sağlanmış ve İsmail Haniye'nin başkanlığında Filistin Ulusal Birlik Hükümeti kurulmuştur.²⁶⁷

Filistin seçimlerini kazanan Hamas, kısa süre içinde hem Batı Şeria hem de Gazze'de Filistin yönetimine önderlik etmiştir. Hamas'ın siyasal başarısı onu terör örgütü olarak adlandıran devletlerce; başta ABD olmak üzere ne İsrail ne de Avrupa ülkeleri tarafından kabul

²⁶³ A. Yeğin (2014). Devrimin 35. Yılında İran. *SETA Perspektif*, (31), 3.

²⁶⁴ Hürriyet (2005). İsrail Haritadan Silinmeli. [Erişim Tarihi: 21.04.2022 <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/israil-haritadan-silinmeli-3445869>]

²⁶⁵ CCN TURK, Ahmedinejad Yine İsrail'e Yüklendi. [Erişim Tarihi: 27.07.2022 <https://www.cnnturk.com/2005/dunya/12/08/ahmedinejad.yine.israil.8217.e.yuklendi/144758.0/index.html>]

²⁶⁶ H. Frish (2007). The Iran- Hamas Alliance: Threat and Folly. BESA Center. Perspectives Paper No. 28. [Erişim Tarihi: 20.10.2022 <https://besacenter.org/the-iran-hamas-alliance-threat-and-folly/>]

²⁶⁷ P. Cankara & Y. Cankara (2020). 2000'lerde Filistin'de Meşru Temsilcilik Tartışmaları: Hamas ile el- Fetih Arasındaki Rekabet. *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11(21), 479.

görmemiştir. Bu çalkantılı dönemde İran- Hamas ilişkileri daha da derinleşmiştir. Aynı dönemde Başbakan Haniye, Tahran'ı ziyaret ederek Ayetullah Hamaney ve Cumhurbaşkanı Ahmedinejad ile görüşmüştür. Görüşme sonucu İran'ın Hamas 'a 250 milyon dolar yardımda bulunacağı açıklanmıştır.²⁶⁸

Hamas tarafından “el- Furkan Savaşı” olarak adlandırılan 2008 Gazze Savaşı sırasında İran, Hamas'a içerisinde son model teknolojiye sahip roketlerin bulunduğu askeri teçhizat yardımında bulunmuştur.²⁶⁹ Bu yardımın ardından Hamas lideri Halid Meşal, “*Gazze halkının zaferi Allah'ın bir mucizesiydi ve İslam Cumhuriyeti'nin bu zaferde kesinlikle payı vardır*” sözlerini dile getirerek, İran'ın Gazze'deki zaferde Hamas'a yardım eli uzatmasına övgüde bulunmuştur.²⁷⁰

2011 yılında Suriye'de başlayan iç savaş İran- Hamas ilişkilerini de etkilemiş; İran Beşar Esad'ı desteklerken, Hamas desteğini Sünni muhalif kanattan yana kullanmıştır. Hamas'ın bu tavrına karşılık İran 2012 yılında destek fonunu kesmiştir. Bu tarihten itibaren gevşeyen İran- Hamas ilişkileri 2015 yılında Hamas'ın Yemen'de Husilere²⁷¹ karşı Suudi liderlere destek vermesinin ardından Hamas- İran arasındaki gerilim daha da artmıştır. Yine de ikili ilişkiler tamamen kopmamış 2017'de Hamas'ın ikinci komutanı Saleh el-Aruri'nin İranlı tuğgeneral İsmail Ghani ile görüşmesinin ardından İran yeniden Hamas'a ekonomik destek vermeye başlamıştır.²⁷² İlişkilerin iyileşmesinin ardından Hamas askeri lideri Yahya Sinvar bir konuşmasında şu sözleri dile getirmiştir:

“İran ile ilişkiler mükemmel ve İran, İzzeddin el- Kasım tugaylarının para ve silah bakımından en büyük destekçisidir. Bugün ilişkiler geliyor ve eski günlerdeki haline dönüyor. Bu İsrail'e karşı direnişe ve Hamas kurtuluş gündemine yansıtacak”²⁷³

İran- Hamas ilişkileri günümüzde hala ekonomik ve askeri destek çerçevesinde devam etmektedir. Devrim Muhafızları Havacılık Kuvvetleri ve Füze Birimi komutanı Ocak 2021'de yaptığı açıklamada Filistin'de artık taş yerine roket kullanıldığını ve İran'ın Filistinli

²⁶⁸ Intelligence and Terrorism Information Center at the Israel Intelligence Heritage & Commemoration Center (IICC) (2008). Iranian Support of Hamas. [Erişim Tarihi: 22.04.2022 https://www.terrorism-info.org.il/Data/pdf/PDF_09_019_2.pdf]

²⁶⁹ C. Szrom (2009). Iran- Hamas Relationship in 2008. Critical Threats. [Erişim Tarihi: 22.04.2022 <https://www.criticalthreats.org/analysis/iran-hamas-relationship-in-2008>]

²⁷⁰ CNN (2009). Hamas Leader Praises Iran's Help in Gaza Victory. [Erişim Tarihi: 22.04.2022 <http://edition.cnn.com/2009/WORLD/meast/02/01/iran.hamas/index.html>]

²⁷¹ İran tarafından desteklenen silahlı grup.

²⁷² D. Levin (2018). Iran, Hamas and Palestinian Islamic Jihad, The Tahran Primer. Iran Primer. [Erişim Tarihi: 21.04.2022 <https://iranprimer.usip.org/blog/2018/jul/09/iran-hamas-and-palestinian-islamic-jihad>]

²⁷³ N.al-Mughrabi (2017). After Syria fall- out, Hamas ties with Iran Restored: Hamas Chief. **Retuers**. [Erişim Tarihi: 22.04.2022 <https://www.reuters.com/article/us-palestinians-hamas-iran/after-syria-fall-out-hamas-ties-with-iran-restored-hamas-chief-idUSKCN1B81KC>]

direnışçilere kendi silahlarını üretmeyi de öğrettiğini iddia etmiştir.²⁷⁴ Hamas siyasi liderleri de İran'dan destek aldıklarını kabul etmektedirler. Haniyeh'in Mayıs 2021'de yaptığı açıklamasında İran'a verdiği destekten dolayı teşekkürlerini sunduğu görülmektedir.²⁷⁵

3. Arap Baharının İran- İsrail Dış Politikasına Etkisi ve İki Ülkenin Suriye İç Savaşı'na Yaklaşımı

Arap Baharı, 2010 yılında Tunus'ta bir protesto eylemi ile başlayan ve kısa sürede tüm Orta Doğu'ya yayılan halk hareketlerinden oluşmaktadır. Bu halk hareketleri, ekonomik adaletsizliğin çoğalması ve uzun yıllar boyunca yönetimi elinde tutan liderlerin halkın taleplerine cevap verememesi üzerine ortaya çıkmıştır. Kuzey Afrika ve Orta Doğu'da hızla yayılan halk hareketleri bölgedeki birçok ülkeyi etkisi altına almıştır. Bu nedenle Arap Baharı bölgesel jeopolitiği derinden etkileyen bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Arap Baharından Tunus, Mısır, Libya, Yemen ve Suriye gibi ülkeler direkt etkilenirken İran, İsrail ve Türkiye olayların seyrinin bölgede yarattığı dinamiklerden etkilenmiştir.

Bölgedeki Arap Baharı protestolarının başlangıcında İran, ayaklanmaları Amerikan yanlısı rejimleri hedef alan "İslami Uyanış" olarak adlandırmıştır. İranlı yetkililere göre bu protestolar "*Batı destekli diktatörlüklere karşı*" halkların tepkisinden doğmakta ve bu nedenle İran'daki 1979 İslam Devrimi ile benzer özellikler taşımaktadır. Nitekim ABD'nin Mısır ve Tunus'taki ayaklanmalara muhalif olan grupları desteklemesi İran'ın bu önermesini desteklemiştir.²⁷⁶

Arap Baharı gibi tüm bölgeyi etkisi altına alan bir dış gelişme ülke içinde yönetici elitler, rejim ile ana muhalefet arasında politik çekişmeler doğurmuştur. Muhafazakâr kesim bunun bir "İslami Uyanış" olduğu savını sürdürmeye devam ederken, reformistler yaşanan olayların "halkların demokrasi talebi" olduğunu savunmuşlardır. İranlı muhalif gazeteci Sadık Cavadi Hazar, rejimin halk hareketlerine karşı yorumunu şu şekilde değerlendirmiştir:

"İran'daki iktidar sahipleri dünyamızdaki bölgesel ve uluslararası değişimlerin birbirini güçlü bir şekilde etkilediğini biliyor. Ancak onlar, gelişmeleri kendi açılarından yorumluyor ve kamuoyunu bu tutumlarıyla etkilemeye çalışıyorlar."²⁷⁷

²⁷⁴ Memri (2021). IRGC Aerospace Force And Missile Unit Commander Hajizadeh: " Today [The Palestinians] Are Equipped With Precision Missiles" [Erişim Tarihi: 22.04.2022 <https://www.memri.org/reports/irgc-aerospace-force-and-missile-unit-commander-hajizadeh-all-missile-might-you-see-gaza-was>]

²⁷⁵ D. Levin (2018). Iran, Hamas and Palestinian Islamic Jihad, The Tahrir Primer. **Iran Primer**. [Erişim Tarihi: 21.04.2022 <https://iranprimer.usip.org/blog/2018/jul/09/iran-hamas-and-palestinian-islamic-jihad>]

²⁷⁶ H. Uygur (2012). İran ve Arap Baharı. *SETA Analiz*, 52, 11.

²⁷⁷ A.Günaltay (2011). Suriye ve İran'da Muhalefet Hareketlendi. **Deutsche Welle Türkçe**. [Erişim Tarihi: 05.05.2022 <https://www.dw.com/tr/suriye-ve-i-CC%87randa-muhalefet-hareketlendi/a-14828426>]

İranlı yöneticiler ilk olarak bu ülkelerdeki yeni kurulacak rejimlerin ideolojik ve stratejik nedenler temelinde İran'a dost olacağını düşünmüşlerdir. Bu minvalde 1979 İran Devrimi ile Arap dünyasındaki ayaklanmalar arasındaki köken, hedef ve örgütlenme gibi benzerlikleri dile getirmişlerdir. Dahası ayaklanmaların İran devriminden ilham alınarak Amerika, Batı ve Siyonizm karşıtı olduğunu ve “dini demokrasiler” inşa etmeyi hedeflediğini dolayısıyla İslami hareketler tarafından yönetildiğini iddia etmişlerdir. Gerçekten de halk hareketleri Tunus'ta Nahda ve Mısır'da Müslüman Kardeşler gibi İslamcı partilerden destek bulsa da bu durum İran rejiminin düşündüğü gibi olmamıştır. Hamaney bir Cuma hutbesinde Arap isyanlarını “İslam'ın Uyanışı” olarak nitelendirmiş buna cevaben Müslüman Kardeşler isyanların İslami bir direniş olmadığını, iktidarın haksızlığına ve rejimin otokratikliğine karşı gerçekleştiğini söylemiştir.²⁷⁸

Halk hareketlerinin İsrail ile dostane ilişkileri sürdüren Amerikan yanlısı rejimleri hedef aldığını gören İran, yıkılan rejimlerin yerine Amerikan karşıtı yönetimler kurulacağına inanmıştır. Bu nedenle İran, ayaklanmaları yalnızca iktidardaki rejimlere karşı değil, onları destekleyen güçlere ve İsrail'in lehine olan bölgesel statükoya bir başkaldırı olarak görmüştür. İranlı yetkililer halk devrimlerinin ABD ve İsrail liderliğindeki emperyalizmine karşı yeni bir sayfa açtığına inanmışlardır. Bu durum Hamaney'in 2012 Nevruz mesajında açıkça görülmektedir.²⁷⁹

“Sona eren yıl- 1390 yılı- dünyada, bölgede ve ülkemizde olaylı yıllardan biriydi. Genel olarak bu olayların İran milleti lehine sonuçlandığı ve milletimizin hedeflerini daha da ileriye taşıdığı görülmektedir. Batı ülkelerinde İran milleti, İran ve İranlılar hakkında kafalarında kötü niyetli hedefler besleyenler farklı sorunlarla karşı karşıyadır. Bölgede, İslam Cumhuriyeti tarafından desteklenen uluslar büyük hedeflere ulaşmışlardır. Bazı diktatörler iktidardan uzaklaştırıldı. Bazı ülkelerde onaylanan anayasalar İslam'a dayanıyordu. İslam ümmetinin ve İran ulusunun baş düşmanı -yani Siyonist rejim- kuşatıldı. Ülke içinde 1390 yılı, İran milletinin gücünün kelimenin tam anlamıyla ortaya çıktığı bir yıldır.”

İran'ın Arap Baharı protestolarının ateşlenmesinden itibaren takındığı iyimser tavır, olayların seyrinin değişmesi ve yıkılan rejimlerin yerini İslami yönetim şekli alacağı düşüncesine olan inancın kaybedilmesiyle değişikliğe uğramıştır. İran tarafındaki bu düşünce değişimi protestoların Suriye'ye sıçraması ve Suriye rejiminin tehlike altında kalmasıyla daha da keskinleşmiştir. Suriye, İslam Cumhuriyeti'nin devriminden sonraki dönemde bölgedeki en önemli müttefiki olmuş ve hatta İran'ın bölge siyasetinin belkemiğini oluşturmuştur. Bu

²⁷⁸ A.Günaltay (2011). Suriye ve İran'da Muhalefet Hareketlendi. **Deutsche Welle Türkçe**. [Erişim Tarihi: 05.05.2022 <https://www.dw.com/tr/suriye-ve-iran-14828426>]

²⁷⁹ Leader's Norouz Message (2012). **Khamenei.IR**. [Erişim Tarihi: 05.05.2022 http://english.khamenei.ir/index.php?option=com_content&task=view&id=1611&Itemid=16]

nedenle İran'ın Arap Baharı'na karşı tavrı Suriye'nin bekası ile doğru orantılı olmuştur.²⁸⁰ İran ve Suriye arasındaki bağ İslam Cumhuriyeti'nin ilk yıllarından itibaren sürdürülen benzer dini ve siyasi eğilimlere sahip ilişkiler açısından oluşmaktadır. İran- Irak Savaşı'nda ortak düşman Saddam Hüseyin'e karşı oluşan müttefiklik 2003 yılında Irak'ın işgali ile derinleşmiş ve İsrail'e karşı Hizbullah ve Hamas gibi direniş gruplarına karşı ortak çıkar ve tutum geliştirmiştir. Tüm bunlara ilaveten Suriyeli liderler İran'ın nükleer programına açık destek vermiş ve böylelikle iki ülke arasındaki stratejik ortaklık kesinleşmiştir.²⁸¹

Suriye'de protestolar başladığında İranlı liderlerin "İslami Uyanış" söylemi tehlikeye girmiştir. Tunus, Mısır ve Libya'dan farklı olarak Suriye rejiminin İran ile olan dostane ilişkileri ilk etapta İranlı liderlerin Suriye'deki halk ayaklanmalarını görmezden gelmesini mecbur kılmıştır. Fakat hızlı bir şekilde çoğalan halk hareketi ve hareketi bastıran askeri güç tüm dünyada yankı bulduğunda farklı olarak salt halkın eylemlerinden oluşmadığını ve ayaklanmaların İsrail ve Amerikan ajanlarının eliyle yapıldığını öne sürmüşlerdir.²⁸² İran devrim lideri Hamaney, İran rejiminin Suriye'deki ayaklanmalara karşı tutumunu şu sözlerle dile getirmiştir:

"Eğer bir yerde bir hareket Amerika ve Siyonistler tarafında kışkırtılmışsa onu desteklemeyiz. Her nerede Amerika ve Siyonistler bir ülkeyi işgal etmek ve bir rejimi devirmek üzere sahneye çıkarsa biz karşı tarafta yer alırız."²⁸³

İran, önceleri halk hareketlerine karşı Suriye rejimine kayıtsız şartsız destek vermiştir çünkü Suriye'de Beşar Esad yönetiminin düşmesi İran'ın bölgedeki en önemli müttefikini kaybetmesine neden olacak ve İran aynı zamanda Hizbullah ile bağlantı noktasını kaybetmiş olacaktı.²⁸⁴ Tüm bu nedenler dahilinde İran, halk ayaklanmalarının etkili olduğu diğer Arap devletlerinin aksine Suriye'de rejimi desteklemiş ve halk ayaklanmalarına karşı sessiz kalmayı tercih ederek tüm ilgi ve odağını Suriye'de istikrarın sağlanması üzerine yoğunlaştırmıştır.²⁸⁵

Arap Baharı olaylarına İsrail perspektifinden bakıldığında; İsrail'in başlangıçta iki fikir arasında kaldığı görülmektedir. Başbakan Netanyahu bir yandan İsrail'i bölgedeki tek demokratik ülke olarak görmüş ve bölgede barış eksikliğinin Arap devletlerindeki demokratik

²⁸⁰ G. Şen (2012). İran ve "Arap Baharı": Bağlam, Söylem ve Siyaset. *Ortadoğu Etütleri*, 3(2), 106

²⁸¹ M. Behravesht & M. R. Kiani (2011). The Syrian Crisis: What is at Stake for Regional Players?. Open Democracy. [Erişim Tarihi: 06.05.2022 [The Syrian crisis: what is at stake for regional players? | openDemocracy](https://www.opendemocracy.com/analysis/the-syrian-crisis-what-is-at-stake-for-regional-players/)]

²⁸² S. Zibakalam (2011). Syria Spoils The Iranian Victory. Souria Houria. [Erişim Tarihi: 06.06.2022 <https://souriahouria.com/syria-spoils-the-iranian-victory-by-sadegh-zibakalam/>]

²⁸³ R. Pomeroy (2011), "Iran sees ally Syria surrounded by U.S., Arab "wolves";" **Reuters**, [Erişim Tarihi: 06.05.2022 <http://www.reuters.com/article/2011/08/15/us-syria-iran-idUSTRE77E1E320110815>]

²⁸⁴ A. Çırakoğlu (2017). İran'ın Gözüyle Arap Baharı. *Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(2), 104.

²⁸⁵ B. Sinkaya (2011). İran- Suriye İlişkileri ve Suriye'de Halk İsyanı. *Ortadoğu Analiz*. 3(33), 44.

eksikliğe bağlı olduğunu dile getirmiştir. Netanyahu'nun bu tavrı isyanların demokratik yönüne karşı İsrail'in olumlu yanıt vermesiyle sonuçlanmıştır. Fakat bir diğer yandan, ortaya çıkan güvenlik tehditleri Netanyahu tarafından gerçekçi bir bakış açısıyla ele alınarak, İsrail'in düşman Arap devletleri tarafından kuşatıldığı düşüncesiyle yeni gelişmelerde güvenlik boyutu ve tehdidine vurgu yapmıştır.²⁸⁶ Netanyahu'nun Arap Baharına karşı yaklaşımındaki ikiliğe örnek olarak Ekim 2011 yılında Knesset'in açılış konuşmasındaki şu sözleri gösterilebilir: “Dostlarım, bölgede neler bekleyebileceğimizi özetlemem gerekirse iki terim kullanırdım: *istikrarsızlık ve belirsizlik* [...] *Önümüzde duran belirsizlik ve istikrarsızlık karşısında iki şeye ihtiyacımız var: güç ve sorumluluk*” ve devam etmiştir: “*Dini fanatizm dünya görüşünü değiştirmese, Arap Baharı ile birlikte yeşeren büyük umutların gerçekleşeceği şüphelidir. Bu umutların gerçekleşmesi bir nesil bile gecikebilir.*”²⁸⁷ Bu nedenler doğrultusunda İsrail, halk ayaklanmalarının sonunun belirsiz oluşunu da göz önüne alarak protestolara karşı temkinli yaklaşmıştır. Ayaklanmaların hızla diğer ülkelere sıçramasıyla birlikte İsrail hükümeti, ayaklanmaların siyasi belirsizliği ve öngörülemeyen güvenlik tehdidi karşısında alarma geçerek Arap Baharının kendilerine yönelik bir tehdit (İslamcılığın yeniden canlanması gibi) olarak algılamışlardır.²⁸⁸ Bölgedeki karışıklık ve jeostratejik güvensizlik, İsrail'in güvenlik endişesini ve güç dengesi üzerindeki duyarlılığını arttırmıştır.²⁸⁹

İsraili yöneticiler, protestoların Mısır'da yarattığı atmosferi 1979'daki İran Devrimi'ne benzetmiş ve ilk etapta Mısır'ın İran'ın izinden gittiğini ifade etmişlerdir. Bu nedenle İsrail, Camp David sürecinden beri müttefiki olan Mısır'ın yeni bir düşman haline gelme ihtimalinden çekince duymuştur. Mısır'da rejimin değişikliğe uğraması, protestoların Ürdün'e sıçraması ve Lübnan'da Hizbullah destekli yönetimin iktidara gelmesi Arap hareketlerinin İsrail tarafından güvenlik tehdidi olarak algılanmasını doğrulamaktadır.²⁹⁰ Yine de İsrail Arap Baharına karşı bir taraf tutmayarak olaylara objektif yaklaşmıştır. Bu durum bölgede İslamcı grupların faaliyet göstermeye başlamasıyla değişikliğe uğramıştır. Mısır'da Müslüman Kardeşler'in desteklediği Muhammed Mursi'nin yönetime geçmesi, Suriye'de Irak Şam İslam Devleti (İŞİD) olarak kurulan terör örgütünün iç savaştan faydalanarak ülke içinde konuşlanması ve Hizbullah'ın da

²⁸⁶ Tür, Ö. (2015). Israel and the Syrian Crisis: Between Keeping the Status Quo and Demanding Change. *Ekonomi İşletme Siyaset ve Uluslararası İlişkiler Dergisi* 1(1), s.87

²⁸⁷ *agm.*, s. 88

²⁸⁸ P. O. Amour (2017). Israel, the Arab Spring, and the Unfolding Regional Order in the Middle East: A Strategic Assessment. *British Journal of Middle Eastern Studies*, 44(3), 294.

²⁸⁹ *agm.*, s.294.

²⁹⁰ P. Özden Cankara (2021). İsrail'in Arap Baharı'na Yaklaşımı ve Suriye İç Savaşı'na Yönelik Pozisyonu. *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 17(38), 5662- 5663.

Suriye’de boy göstermesiyle İsrail, Arap Baharı politikasını gözden geçirmek durumunda kalmıştır.²⁹¹

Diğer taraftan İsrail için bölgede potansiyel bir tehdit olarak var olan İran’ın Arap Baharının kendi İslami devriminin bir uzantısı olarak algılaması İsrail hükümetinin endişelerini arttırmıştır. Çünkü İsrail’in İran algısı, bölgedeki her gelişmeyi kendi çıkarları için manipüle etme potansiyeline sahip bir ülke konumunda olduğu yönünde gelişmiştir. Protestoların Suriye’ye sığması İsrail’in bu düşüncesini daha da sağlamlaştırmış bu noktadan sonra İsrail rejimi her gelişmeyi İran’ın gücü üzerindeki etkisini ele alarak incelemeye başlamıştır.²⁹²

Arap ayaklanmalarının Suriye’ye sığması ve halk protestolarının bir süre sonra iç savaşa dönüşmesi İran- İsrail ilişkilerine yeni bir soluk kazandırmıştır. Böylece 2011 sonrası dönemde iki ülke arası ilişkiler Suriye iç savaşı çerçevesinde ilerlemiştir.

Suriye’de görülen halk hareketlerinin başarıya ulaşması durumunda yönetimin Şii liderlerden Sünni liderlerin eline geçmesi durumu İran’ın en son isteyeceği bir ihtimaldir. Bu nedenle İran Suriye rejimine siyasi, ekonomik ve askeri yardım kapılarını sonuna kadar açmıştır. Dahası İran, bölgedeki diğer ülkelerin Suriye rejimine yönelik gerçekleştirecekleri müdahaleleri veyahut bölgede yalnızlaştırma politikasına gidilmesi gibi hasar verici unsurları bertaraf etme görevini üstlenmiştir. Daha geniş bir ifadeyle açıklanacak olursa; İran, her türlü şart doğrultusunda Suriye yönetimini destekleyecek bir yaklaşıma sahiptir.²⁹³ Bu durum karşısında İsraili yöneticiler, Suriye’deki iç savaşın ilk zamanlarında Suriye- İsrail arasında sürdürülen soğuk barış durumunu da göz önünde bulundurarak en az müdahale ile kendi ulusal çıkarları koruma çabasında olmuştur. Fakat Suriye rejiminin İran ile ittifak içerisinde olması İsrail için tehdit yaratmıştır. İran’ı düşman statüsünde tanımlayan İsrail için Suriye’nin İran’a yakınlaşması endişe doğururken diğer yönüyle Suriye’de olası rejim değişikliği İsrail’in avantajına olmuştur.²⁹⁴

İsrail’in kendi güvenliğine tehdit olarak gördüğü bir diğer konu, İran’ın Suriye- İsrail sınır hattında bulunan ve stratejik öneme sahip Golan Tepeleri’ne yığıldığı mühimmat ve burada bir cephe oluşturması olmuştur. 2013 yılında İsrail’in endişeleri gerçeğe dönüşmüş ve İsrail,

²⁹¹ P. Özden Cankara (2021). İsrail’in Arap Baharı’na Yaklaşımı ve Suriye İç Savaşı’na Yönelik Pozisyonu. *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 17(38), 5665.

²⁹² Ö. Tür, (2015). Israel and the Syrian Crisis: Between Keeping the Status Quo and Demanding Change. *Ekonomi İşletme Siyaset ve Uluslararası İlişkiler Dergisi* 1(1), s.87 90.

²⁹³ R. K. Kuzu (2021). Ulusal, Bölgesel ve Küresel Güç Mücadelesi Bağlamında İran’ın Suriye İç Savaşı’ndaki Rolü. *Uluslararası İlişkiler Çalışmaları Dergisi*, 1(2), 167

²⁹⁴ S. Bulut (2020). İsrail’in Suriye Krizi Politikası: Bekle- Gör Yaklaşımından Noktasal Saldırı Politikasına. *Ortadoğu Araştırmaları Merkezi*, (260), 5-6

buradan kendisine yönelik top ateşleri açıldığını öne sürerek saldırılara misilleme ile karşılık vermiştir. Böylelikle günümüze kadar devam eden İsrail- Suriye arasında karşılıklı top atışlarının bu tarihten itibaren başladığı söylenebilir. 2016 yılına gelindiğinde Başbakan Netanyahu, Bakanlar Kurulu toplantısını Golan Tepeleri'nde gerçekleştirerek bu bölgeyi “İsrail toprağı” olarak tanıdığını²⁹⁵ açıklamıştır.²⁹⁶

Rusya'nın 2015 yılında terör örgütü IŞİD ile mücadele kapsamında Suriye iç savaşına dahil olmasıyla birlikte durum İsrail için daha karmaşıklaşmıştır. Çünkü Rusya Soğuk Savaş döneminden beri Suriye ile müttefiktir ve bu durumda Rusya, Esad rejiminin yanında yer almıştır. Gerçekten de Rus özel kuvvetleri ve askerlerinin rejime desteğı ile Esad, Halep başta olmak üzere muhaliflere kaybettiğı toprakların büyük bir kısmını geri almıştır.²⁹⁷ Rusya'nın Suriye iç savaşına askeri teçhizat yardımında bulunmasının İsrail açısından endişe yaratmasındaki temel sebebi bu mühimmatların Hizbullah'ın eline geçme ihtimali olmuştur. Bu minvalde İsrail- Rusya görüşmelerinde Netanyahu Rus silahlarının Hizbullah'ın eline geçmeyeceğine dair Rus liderlerden güvence almıştır. Ardından Netanyahu İsrail'in Suriye topraklarında bulunmasının gerekliliğini şu şekilde sıralamıştır:

İsrail, Rus silahlarının Hizbullah'ın eline geçmesine mâni olacak, savaşın kendi sınırlarına yaklaşmasını engelleyecek ve Suriye'den kendi topraklarına olası bir saldırı durumunda kendi savunma hakkını kullanabilecektir.²⁹⁸

İsrail tarafından Mayıs 2017 yılında İran'ın Suriye'de bir üs kurduğı iddiası iki ülke arasındaki gerginliğı artırmıştır. Netanyahu'ya göre bölgede IŞİD tehdidi azaldıkça, İran Suriye topraklarında daha geniş yere sahip olmuştur. Netanyahu BBC'ye verdiğı röportajda: “*İran, Suriye'de, İsrail'in hemen yanında askeri olarak kendini konuşlandırmak istiyor. İsrail bunun olmasına izin vermeyecek*” şeklinde açıklamada bulunmuştur. Netanyahu, İran'ın Suriye'de askeri bir varlık inşa etmeye devam etmesi durumunda nükleer altyapısına saldırıda bulunmakla tehdit etmiştir. Münih'te yaptığı bir konuşmada İsrail'in bu konudaki tavrını açıkça ifade etmektedir:

²⁹⁵ İsrail'in Golan Tepeleri'ni “İsrail toprağı” olarak tanıma çağrısında bulunmuştur. 2019 yılında ABD Başkanı Donald Trump Golan Tepeleri'ni İsrail toprağı olarak tanıdığını açıklamıştır.

²⁹⁶ M. Bağı (2020). İşgal Altındaki Golan Tepeleri Neden Önemli? Nerede ve Kimler Yaşıyor? **Euro News**. [Erişim Tarihi: 08.05.2022 <https://tr.euronews.com/2020/01/28/isgal-altindaki-golan-tepeleri-neden-onemli-nerede-ve-kimler-yasiyor>]

²⁹⁷ A. Kako (2019). Rusya 4 yıldır Suriye'de Varlık Gösteriyor. **Anadolu Ajansı**. [Erişim Tarihi: 08.05.2022 <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/rusya-4-yildir-suriyede-varlik-gosteriyor/1597081#>]

²⁹⁸ M. Mustafa (2015), Aligat İsrailiyye-Rusiyye fi Siyak Ezimme es-Suriyye, [Erişim Tarihi: 08.05. 2022 http://studies.aljazeera.net/mritems/Documents/2017/2/15/353efea844f2496780049a1494e34681_100.pdf]

“İsrail asla İran Rejimi tarafından boynuna terör ilmiğinin geçirilmesine izin vermeyecek ve kendisini yalnızca İran’ın uydularına karşı değil, bizzat İran’ın kendisine karşı da korumak için tereddüt etmeksizin harekete geçecektir.”²⁹⁹

İran ve İsrail arasındaki gerginlik ortamı giderek artarak 2018 yılında İsrail’in İran’a ait askeri üssünü bombalamasına kadar varmıştır. İki ülke arasındaki gerilimin artmasına dayalı olarak ve bölgede güçlü bir İran’ın ne Rusya ne de ABD tarafından istenmemesi Rusya devlet başkanı Putin ile ABD başkanı Donald Trump’ın Helsinki’de tarihi bir oturum gerçekleştirmesine vesile olmuştur. Görüşmelerde İran’ın Suriye’den çekilmesi kararı tam olarak verilmemişse de İran’ın Suriye’de giderek artan nüfuzunun rahatsızlığı dile getirilmiş ve İran destekli grupların İsrail sınırına yaklaşması olanak tanınmayacağı kararı alınmıştır.³⁰⁰

İran- İsrail arasındaki gerginliğe ABD ve Rusya gibi süper güçlerin ve Türkiye gibi bölgesel güçlerin katılmasıyla Suriye konusunda müzakereler ve konferanslar düzenlenmiştir. ABD, İsrail ve Arap ülkelerinden oluşan İran karşıtı bloğa karşı, bölgesel meselelerin çözümünde İran’ı dahil etme düşüncesine dayalı Türkiye ve Rusya’dan oluşan İran ile diyalog kurularak meselelerin halledilebileceğine inanan bir blok oluşmuştur. 2019 yılının başlarında ABD öncülüğünde Varşova Konferansı İran’ı baskılama yaklaşımına dayalı oluşturulurken; Suriye’de barışın tesis edilmesi odaklı Soçi Zirvesi İran’la anlaşma üzerine oluşturulmuştur.³⁰¹ Bu noktadan itibaren ABD gölgesinde İsrail, İran’a ekonomik ve nükleer program konusunda yaptırım ve engeller üzerinde ilişkiler kurulmuştur.

4. İran’ın Nükleer Politikası ve İsrail

İran ilk nükleer enerji programını 1950’lerin sonlarında Soğuk Savaş’ın devam ettiği yıllarda başlatmıştır. İran Şah’ı, daha önceki bölümlerde de belirttiğimiz üzere Batı’nın bir müttefiki hatta vekili konumundaydı. Ayrıca İran’ın İsrail ile olan yakın ve dostane bağları Şah’ın ABD’ye olan yakınlığının daha da artmasını sağlamıştır. Soğuk Savaş döneminin büyük bir bölümünde İsrail, İran ve Suudi Arabistan Orta Doğu bölgesinde Batılı güçlerin temel dinamiğini oluştururken; sayılan ülkelere son ikisi aynı zamanda Batı’nın güvenilir petrol tedarikçisi olmuştur. Özetle, Batı perspektifinden bakıldığında Şah, nükleer enerji üretmek için gerekli teknolojiyi elde etmesi ve bu teknoloji sayesinde petrol rezervleri için kendi enerji

²⁹⁹ Haaretz (2018). Netanyahu’s Speech on Iran in Munich. [Erişim Tarihi: 08.05.2022 [FULL TEXT: Netanyahu's speech on Iran in Munich - Middle East News - Haaretz.com](https://www.haaretz.com/iran-in-munich-speech)]

³⁰⁰ H. Aghaie (2018). İran’ın Suriye’deki Varlığı Sürecektir Mi?. İran Araştırmaları Merkezi. [Erişim Tarihi: 08.05.2022 [İran’ın Suriye’deki Askerî Varlığı Sürecektir mi? - İRAM Center | İran Araştırmaları Merkezi \(iramcenter.org\)](https://www.iramcenter.org/iran-suriye-deki-askeri-varligi-surecek-mi/)]

³⁰¹ H. Aghaie (2018). İran’ın Suriye’deki Varlığı Sürecektir Mi?. İran Araştırmaları Merkezi. [Erişim Tarihi: 08.05.2022 [İran’ın Suriye’deki Askerî Varlığı Sürecektir mi? - İRAM Center | İran Araştırmaları Merkezi \(iramcenter.org\)](https://www.iramcenter.org/iran-suriye-deki-askeri-varligi-surecek-mi/)]

ihtiyacını üretmekte yardımcı hak eden bir aday olarak görülmüştür. Amerikalı ve Avrupalı şirketler İran'ın nükleer enerji elde etmesiyle; İran'ın petrol üretiminden daha büyük bir kısmını Batı'ya göndereceği ve aynı zamanda Amerikalı ve Avrupalı şirketlerin nükleer reaktör ve tesislerin inşasına katılma ve yatırım yapma fırsatı bağlamında avantaj sağlayacağını düşünmüşlerdir.³⁰²

İran, 15 Nisan 1957 tarihinde ABD ile “Atomun Sivil Kullanımına Dair İş Birliği Anlaşması” imzalamış ve 1958 yılında Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı'na üye olmuştur. 1959'da İran'ın Tahran kentinde ilk nükleer araştırma merkezi kurulmuş ve bu tarihten itibaren İran nükleer programı resmiyet kazanmıştır.³⁰³ İlk çalışmalar 1960'ların sonunda, Tahran Üniversitesi Atom Merkezi ve Amirabad Nükleer Araştırma Santrali kurulmasıyla başlamıştır. Zenginleştirilmiş yakıt, AMF adlı bir Amerikan Şirketi tarafından sağlanmıştır. İran, 1974 yılında Buşehr'de güç reaktörü inşa etmek için Almanya ile, 1977 yılında Darkovin'de iki reaktör inşa etmek için Fransa ile anlaşma imzalamıştır. Akabinde İran Fransızlara ait Tricastin adında uranyum zenginleştirme tesisinin %10'luk hissesini satın almıştır.³⁰⁴

Bu dönemde Şah'ın yerli bir nükleer teknoloji geliştirmeye kararlı olduğu görülmektedir. Nükleer program aynı zamanda Şah tarafından ülkeyi modernize etmenin bir parçası olarak kabul edilmiş ve bu nedenle iddialı bir nükleer program geliştirmek istenmiştir. Şah, 1974 yılında İran Atom Enerji Kurumu'nu (İAEK) kurmuş ve İranlı nükleer mühendisler yetiştirmek için yurtdışına öğrenci göndermiştir.³⁰⁵

Bawgat, Şah dönemindeki nükleer politikanın geliştirilmesiyle ilgili farklı iddialar olduğundan bahsetmektedir. Bazı kaynaklar İran nükleer programının sadece barışçıl amaçlar dâhinde gerçekleşmediğini asıl amacın nükleer silah kapasitesini arttırmaya yönelik olduğu yönündeki iddialar ortaya koymuştur. Fakat Bawgat'a göre Şah'ın o zamanki düşüncesi ne olursa olsun, İran 1974 yılında İAEK'yi kurulduğunda tüm Orta Doğu'nun nükleer silahlardan arındırılmış bölge yapılması çağrısında bulunmuştur. Bu çağrı daha sonra İslam Devrimi rejiminin de nükleer politikasının temelini oluşturacaktır.³⁰⁶ İran'ın nükleer programı 1979 İslam Devrimiyle beraber durdurulmuştur. Ayetullah Humeyni, nükleer silahların İslam'ın

³⁰² Adam Tarock (2006) Iran's Nuclear Programme and The West. *Third World Quarterly*, 27(4), 651.

³⁰³ M. Jane (2017), İran'ın Nükleer Politikasının Gelişimi ve Uygulanan Ambargo ve Yaptırımların Dış Politikasına Etkilerinin Analizi. *Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, (1)2, 265.

³⁰³ Bahgat, G. (2006). Nuclear Proliferation: The Islamic Republic of Iran. *Iranian Studies*, 39(3), 308.

³⁰⁴ agm., s.309

³⁰⁵ agm. s., 309

³⁰⁶ A. Kıran (2007). İran- İsrail İlişkileri. *Bilgi ve Bellek Dergisi*, 4(8), 125.

temel ilkeleriyle çeliştiğine inanmıştır. Şah rejiminin devrilmesiyle birlikte birçok İranlı nükleer bilim adamı ülkeyi terk etmiş ve Batılı ülkeler İran ile olan anlaşmalarını durdurmuştur.³⁰⁷

Humeyni İslam Devrimi üzerinden çok geçmeden nükleer programı tekrardan devreye sokmuştur. İran'ın nükleer programındaki dönüşümü birçok nedene dayandırılmaktadır. İlk olarak İran'ın Irak ile sekiz sene süren savaşı ve Irak'ın bu savaşta kimyasal silahlar kullanması İran'ın bu konudaki yetersizliğini gözler önüne sermiştir. İkinci olarak İslam Devrimi'nin başından itibaren ABD ve İsrail'den gelen tehditlerle karşı karşıya kalmıştır. 1991 Körfez Savaşı, Afganistan'ın işgali ve 2003 Irak'ın işgali gibi bölgesel gelişmeler İran'ı güvenlik bağlamında tedirgin etmiştir. Bu durum İran'ın kendi savunma mekanizmasını geliştirmesini gerekli kılmıştır.

Humeyni'nin nükleer programa geri dönmesini sağlayan isim Ayetullah'tan sonraki ikinci adam olarak anılan ve İran- Irak Savaşı'nda önemli rol üstlenen Haşimi Rafsancani olmuştur. Rafsancani nükleer enerjinin önemine dikkat çekerek reaktörlerin yeniden inşa edilmesini savunmuştur. Bu doğrultuda nükleer faaliyetlerin durdurulmasının ardından yurt dışına gönderilen nükleer mühendisler ülkeye geri çağırılmış ve İran, başta Fransa ve Almanya olmak üzere Arjantin ve Hindistan'dan nükleer reaktörlerin inşasını bitirmelerini talep etmiştir.³⁰⁸ Fakat İran istediği desteği bu kez Batılı müttefiklerinden görememiş ve her seferinde ABD engeli ile karşılaşmıştır. Bu nedenle İranlı yöneticiler nükleer program geliştirmek için yönünü SSCB ve Çin'e çevirmiş ardından 1989 yılında SSCB ile görüşmelere başlanmıştır. SSCB'nin 1991'de dağılmasının ardından aksayan nükleer program görüşmeleri çok geçmeden İran ve Rusya Federasyonu arasında 1994 yılında tekrardan devreye girmiştir. Diğer yandan Çin, İran'ı hem petrol ihracı hem de bölgedeki güçlerin dengelenmesi açısından önemli bir devlet olarak konumlandırmış ve İran ile ilişkilerini geliştirmeye önem vermiştir. Bu bakımdan İranlı yöneticiler ile uranyum zenginleştirme kapasitesini artıracak birtakım anlaşmalar imzalanmıştır. Çin, 2002 yılı itibariyle İran'a gizliden uranyum zenginleştirme teknolojileri sağlamıştır.³⁰⁹

İran'ın silah üretmek için nükleer programı gerçekleştirdiğinin ortaya çıkması bölgedeki tek nükleer silaha sahip olan İsrail'i tedirgin etmiştir. İsrail, İran'ın nükleer programını başlangıcından itibaren kendisine varoluşsal bir tehdit olarak algılamıştır. İsrail'in endişeleri İsrail Savunma Bakanlığı'nın 1 Ocak 2001 tarihinde açıkladığı "İran'ın nükleer, kimyasal ve

³⁰⁷ A. Kıran (2007). İran- İsrail İlişkileri. *Bilgi ve Bellek Dergisi*, 4(8), 129.

³⁰⁸ M. Kibaroglu (2013). İran Nükleer Programı ve Türkiye. *Bilge Strateji Dergisi*, 5(9), 2-3.

biyolojik silahlar ve füzeler geliştiren en aktif ülke olduğu” rapor ile daha da artmıştır.³¹⁰ Bu nedenle İran’ın nükleer politikasındaki kapsamlı çalışmalar başta İsrail ve ABD olmak üzere birçok Batılı ülkeyi rahatsız etmiştir. İran’ın nükleer silah programındaki bu hızlı ilerleyiş özellikle 2011 sonrası dönemde daha fazla dikkat çekmiş ve dönemin ABD Başkanı Barack Obama, kongrenin isteği doğrultusunda İran’a karşı sert yaptırımlar uygulamaya koymuştur. Enerji ve finans sektörü kapsamındaki bu yaptırımlar, İran’ın petrol ve kimya endüstrisi üreten ve nükleer program ile bağlantılı olan şirketlerini hedef almıştır.³¹¹ Bunu takip eden AB devletleri de İran’ın finans ve enerji sektörünü hedef alarak yaptırımlar uygulanacağını açıklamıştır.³¹²

İran’ın Ahmedinejad dönemi süreklilik gösteren sert dış politikası nükleer enerji üretimine de yansımış ve bu durum uluslararası ortamda sürekli gerginlik yaratmıştır. Fakat bununla beraber 2013 yılı cumhurbaşkanı seçimlerinde Hasan Ruhani’nin İran yeni cumhurbaşkanı seçilmesi; Ahmedinejad’ın gerginlik yaratan dış politikasını değiştirmiştir. Ruhani’nin daha önceki yıllarda İran Nükleer Müzakerecisi görevinde olması onun bu konudaki tecrübesini artırırken, aynı zamanda daha ılımlı bir politika izlemesi İran’ın nükleer program konusunda Batılı devletlerle masaya oturmasını sağlamıştır. Bu bağlamda; Kasım 2013 yılından itibaren İran ile Batılı devletler arasında zora dayalı eylemler yerine ikna ve tavize dayalı karşılıklı ilişkilerin başladığı görülmektedir.³¹³

İran ilk olarak 24 Kasım 2013 yılında Fransa, Almanya, İngiltere, Rusya Çin ve Amerika (P5 +1 ülkeleri) ile Ortak Eylem Planı (OEP) olarak bilinen bir anlaşma imzalamıştır. Anlaşma kapsamında İran, ileri seviyedeki uranyum stokunun %20’si devre dışı bırakacak, üretimde %20 azalmaya gidecek ve uranyum zenginleştirmede kullandığı makinelerin kurulumunu sonlandıracaktır. Buna karşılık uluslararası güçler de İran’a karşı uyguladıkları ambargo ve yaptırımları askıya alacaktır.³¹⁴ İran yönetimi, 7 milyar dolarlık yaptırımların

³¹⁰ F. Rezaei & R. A. Conen (2022). Iran’s Nuclear Program and the Israeli- Iranian Rivalry in the Post Revolutionary Era. *British Journal of Middle Eastern Studies*, 41(4), s. 449

³¹¹ DW (2011). Batı İran’a Yaptırım Kısacını Daraltıyor. [Erişim Tarihi: 10.05.2022 <https://www.dw.com/tr/bat%C4%B1-i-%CC%87rana-yapt%C4%B1r%C4%B1m-k%C4%B1skac%C4%B1n%C4%B1-daralt%C4%B1yor/a-15548599>]

³¹² Ç. Akpınar (2011). İran ve Suriye’ye Yaptırımlar Sertleştirildi. DW. [Erişim Tarihi: 10.05.2022 <https://www.dw.com/tr/i-%CC%87ran-ve-suriyeye-yapt%C4%B1r%C4%B1mlar-sertle%C5%9Ftirildi/a-15572469>]

³¹³ H. Oruç (2016). İran Nükleer Anlaşması ve İsrail’in Anlaşmaya Yönelik Tepkisi. *Ortadoğu Yıllığı 2015*, 11, s.489

³¹⁴ BBC News (2014). İran’la Nükleer Anlaşma 20 Ocak’ta Yürürlüğe Giriyor. [Erişim Tarihi: 10.05.2022 https://www.bbc.com/turkce/haberler/2014/01/140112_iran_nukleer]

hafifletilmesi karşılığında altı aylık bir süre için nükleer faaliyetlerinin bir kısmını durdurmayı kabul etmiştir.³¹⁵

İran'a yönelik nükleer caydırıcılık faaliyetleri 15 Temmuz 2015 yılında P5+1 ülkeleriyle İsviçre'nin Cenevre kentinde imzalanan Kapsamlı Ortak Eylem Planı (KOEP) ile devam etmiştir. 2016 yılında yürürlüğe giren KOEP anlaşması İran tarafı için nükleer programın sınırlandırılmasını öngörmekteydi. BM Güvenlik Konseyinin 2231 No'lu kararı gereğince³¹⁶ İran, *"hiçbir suretle nükleer silah edinemeyecek hatta bunun girişiminde bile bulunamayacaktır."*³¹⁷

Ocak 2015'in sonlarında, Devrim Muhafızları Ordusu (DMO) generali Muhammed Ali Allahdadi, Suriye'nin Golan Tepelerindeki şüpheli bir İsrail hava saldırısında öldürülmüştür.³¹⁸ İsrail'in birkaç İranlı nükleer bilim adamına suikast düzenlediği ve İran'ın Natanz nükleer tesisindeki Stuxnet³¹⁹ virüsünün arkasındaki ana güç olduğu iddia edilmiştir.

Nisan 2015'e gelindiğinde İsrail'in İranlı bilim adamlarına suikast düzenlediği ve İran komuta kontrol merkezine saldırıda bulunduğu ortaya çıkmıştır. Saldırı sonucu İran İHA birimi komuta kontrol komutanı Albay Mehdi Dehghan da dahil olmak üzere yedi Kudüs Gücü askeri öldürülmüştür.³²⁰ Bu saldırılar sonucu İran dini lideri uluslararası ilişkilerden sorumlu başkan yardımcısı Ali Ekber Velayeti bu saldırıların cevapsız kalmayacağını söylemiştir.³²¹ Velayeti'nin açıklamalarına karşılık İsrail Savunma Bakanı Avgar Liberman, pahası ne olursa olsun İran'ın Suriye'de kalıcı bir askeri varlık inşa edemeyeceğine izin vermeyeceklerini belirtmiştir.³²²

Nükleer bağlamda İran Batılı devletlerle müzakerelere devam ederken diğer tarafta İsrail yönetimi müzakereler karşısında fikir ayrılığına düşmüştür. En önemli fikir ayrılığı

³¹⁵ M. Furlan (2022). Israeli- Iranian Relations: Past Friendship, Current Hostility. *Israel Affairs*, 28(2), 174.

³¹⁶ Detaylı bilgi için bakınız: <http://www.un.org/en/sc/inc/pages/pdf/pow/RES2231E.pdf>

³¹⁷ H. Oruç (2016). İran Nükleer Anlaşması ve İsrail'in Anlaşmaya Yönelik Tepkisi. *Ortadoğu Yıllığı 2015*, 11, 489.

³¹⁸ Y. Okbi & M. Hashavua (2015) Iranian General Was Killed in Israeli Strike because He Didn't Turn Off His Phone. Jerusalem Post. [Erişim Tarihi: 10.05.2022 <https://www.jpost.com/Arab-Israeli-conflict/Reportiranian-general-was-killed-in-israeli-strike-because-he-didnt-turn-off-his-phone-388779>.]

³¹⁹ Stuxnet, ABD ve İsrail'in, İran'ın nükleer çalışmalarını sekteye uğratmak için kullandığı solucan yazılımdır. Haziran 2010'da varlığı açığa çıkan virüs İran'ın Buşehr ve Natanz'daki nükleer tesislerini etkilemiştir. Detaylı bilgi için bkz. <https://www.tuicakademi.org/stuxnet-virusu-iran-a-nasil-etki-etti/>

³²⁰ T. L. Friedman (2018). Are Iran and Israel Headed for Their First Direct War? New York Times. [Erişim Tarihi: 10.05.2022 <https://www.nytimes.com/2018/04/15/opinion/war-syria-iran-israel.html>.]

³²¹ Fars News (2018). "Iranian Leader's Top Aide Warns of Response to Israeli Strikes on Syria," [Erişim Tarihi: 10.05.2022 <http://en.farsnews.com/print.aspx?nn=13970121001336>.]

³²² T. Lazaroff (2018). Liberman: We'll Do Our Utmost to Stop Iran in Syria. Jerusalem Post. [Erişim Tarihi: 10.05.2022 <http://www.jpost.com/printarticle.aspx?id=549412>.]

İsrail'in siyasi ve güvenlik kurumları arasında ortaya çıkmıştır. İsrail güvenlik kurumu İran'ın nükleer ilerlemesinden endişe duyarken, siyasi liderler İran'ın içerisinde bulunduğu müzakereler sebebiyle pek de ilerleme kaydedemeyeceği düşüncesinde olmuşlardır. İsraili yetkililer, Temmuz 2015'te İran ile Batı devletleri arasında imzalanan nükleer anlaşmayı kınadıklarını belirtmişlerdir.³²³ İsrail hükümeti, İran ile müzakereleri bir hata olarak nitelendirerek anlaşmaya kendi ülkelerinin dahil olmadığını çünkü İran'ın hala İsrail'in varlığını tehdit ettiğini belirtmiştir.³²⁴ Netanyahu İran'ın nükleer müzakerelerden sonra İsrail'e yönelik daha fazla tehdit oluşturduğunu, İsrail'in yok edilmesi gerektiğine dair çağrıda bulunduğunu ve askeri yeteneklerini geliştirdiğini söylemiştir.³²⁵

2017 yılındaki ABD başkanlık seçimini kazanan Donald Trump, göreve geldiği tarihten itibaren İran'a yönelik sert tavır yakınmıştır. Ayrıca Trump barış amacıyla bile olsa İran'ın hiçbir şekilde nükleer faaliyette bulunmamasını ve anlaşmaya balistik füzelerinde dahil edilmesi şartlarını koşmuş ve bu şartların kabul edilmemesi durumunda nükleer anlaşmadan ayrılacağını belirtmiştir.³²⁶ Trump bu düşüncesini Mayıs 2018'de hayata geçirerek İran ile P5+1 ülkeleri arasında imzalanan nükleer anlaşmadan Amerika'nın ayrıldığını ilan etmiştir.³²⁷ Trump'ın nükleer anlaşmaya karşı tavrı ve İran'a yönelik düşmanca söylemleri Netanyahu tarafından memnuniyetle karşılanmıştır.³²⁸ ABD'nin İran ile nükleer müzakerelerden çekilmesi, İsrail içerisindeki ikiye bölünmüşlüğü ortadan kaldırmış ve böylece İsrail İran'a karşı politikasını revize etme şansı yakalamıştır. İsrail, Suriye'deki İran hedeflerine doğrudan saldırmayarak bunun yerine İran'dan Hizbullah'a silah akışını baltalamaya yönelik saldırılar gerçekleştirirken, Mayıs 2018'de strateji değiştirerek İran'ı doğrudan hedef almaya başlamıştır.³²⁹ ABD'nin KOEP'ten çekilme kararının duyurulmasından birkaç saat sonra, İsrail İran'a karşı en yoğun saldırıları başlatmıştır. İddiaya göre İran'ın Golan Tepelerindeki İsrail tarafından kullanılan silah depolama tesisleri, lojistik sahalar ve istihbarat merkezlerine

³²³ D. D. Kaye & S. Efron (2020). Israel's Evolving Iran Policy. *Survival Global Politics and Strategy*, 62(4), 8.

³²⁴ B. Ravid (2015). Netanyahu: Iran Nuclear Deal Makes World Much More Dangerous, Israel Not Bound By It, Haaretz, [Erişim Tarihi: 10.05.2022 <http://www.haaretz.com/israel-news/1.665821>]

³²⁵ B. Caspit (2016). New Mossad Chief Brings Touch of Bond, Lots of Reality to the Job. [Erişim Tarihi: 10.05.2022 <http://www.al-monitor.com/pulse/originals/2016/01/>]

³²⁶ M. Koç (2018). Nükleer Anlaşma Çöktü, Sırada Ne Var? *İran Araştırmaları Merkezi*. [Erişim Tarihi: 11.05.2022 <https://iramcenter.org/nukleer-anlasma-coktu-sirada-ne-var/>]

³²⁷ Ankasam (2018) Trump'ın İran Politikası. [Erişim Tarihi: 10.05.2022 <https://www.ankasam.org/trumpin-iran-politikasi/>]

³²⁸ Dalla Dassa Kaye & Shira Efron, **agm.**, s. 15

³²⁹ **Agm.**, s.17

düzenlediği ilk roket saldırısına yanıt veren İsrail jetleri, İran hedeflerine saldırmış ve imha etmiştir.³³⁰

2019 yılının başlarında İran için önemli gelişmeler yaşanmıştır. 13 Şubat'ta Polonya-Varşova'da ABD öncülüğünde İran konulu bir konferans gerçekleştirilmiştir. Trump önderliğinde gerçekleştirilen konferansın ana konusu İran'ın nükleer faaliyetleri ve İran'a yönelik ekonomik yaptırımların yeniden başlatılması olmuştur. Konferansa başta İsrail olmak üzere; Avrupalı devletler ve on bir Orta Doğu ülkesi katılmıştır. Arap ülkelerinin, İran karşısında ABD ve İsrail ile ortak hareket ettiğini gözler önüne sunan Varşova Konferansı'na Rusya ve Türkiye katılmamıştır. Konferansın sonunda bağlayıcı bir sonuç bildirisi ortaya konulmamış da olsa, bu konferans İran karşısında küresel ve bölgesel düzeyde anlaşmalar yapılabileceğinin göstergesi olmuştur. Aynı tarihte İran- Türkiye ve Rusya dahilinde Soçi'de Suriye odaklı zirve gerçekleştirilmiştir. Bu durum göstermektedir ki uluslararası arenada devletler İran konusunda ikiye ayrılmıştır. Bir yanda İran'a ağır yaptırımlar uygulanmasını savunan radikal düşünceye sahip ABD ve İsrail bulunurken; diğer yanda İran ile sorunların diyalog yoluyla çözülmesini savunan ılımlı grup bulunmaktadır. Rusya ve Türkiye gibi ülkelerden oluşan bu grup İran'ın uluslararası çözümlerde devre dışı bırakmak yerine olaylara katılmasıyla daha çözüm odaklı olacağına inanmıştır.³³¹

ABD'nin anlaşmadan tek taraflı çekilmesinin ardından diğer ülkelerden istediği tepkiyi almayan İran, 5 Ocak 2020'de anlaşma taahhütlerini sona erdirerek yüksek düzeyde uranyum üretme ve zenginleştirme işlemlerine başlamıştır. Tüm bu gelişmelerin üzerine, İran'ın nükleer programındaki kilit isim olan Muhsin Fahrizade suikastı (İsrail kaynaklı bir saldırı olduğu düşünülen)³³² damga vurmuştur. İran bu elim suikast sonucunda mecliste nükleer faaliyetleri yasalarını genişleterek, İran Atom Enerjisi Kurumu'nun daha fazla uranyum zenginleştirme zorunlu kılınmıştır.³³³

Diğer yandan ABD'nin başkanlık koltuğuna Joe Biden'ın oturmasıyla 2021'de Viyana'da nükleer müzakereler yeniden başlamıştır. Yaklaşık bir yıldır süren müzakerelerde

³³⁰ Y. Kubovich (2018). Israel Launched World's First Air Strike Using F-35 Stealth Fighters, Air Force Chief Says, *Haaretz*, [Erişim Tarihi: 11.05.2022 <https://www.haaretz.com/middle-east-news/with-iran-in-syria-israel-launchedworld-s-first-air-strike-using-f-35-stealth-fighters-1.6110706>.]

³³¹ S. Askeroglu (2019). İki Cephe Arasında İran. *İran Araştırmaları Merkezi*. [Erişim Tarihi: 11.05.2022 <https://iramcenter.org/iki-cephe-arasinda-iran/>]

³³² Detaylı bilgi için bkz. [Erişim Tarihi: 11.05. 2022 <https://iramcenter.org/iranin-nukleer-programinin-kilit-ismi-fahrizadeyi-kim-oldurdu/>]

³³³ A. Dursun (2022). Viyana'daki Görüşmelerde İyimser Hava Azalırken Tahran Nükleer Faaliyetlerini Hızlandırıyor. *Anadolu Ajansı*. [Erişim Tarihi: 11.05.2022 <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/viyanadaki-gorusmelerde-iyimser-hava-azalirken-tahran-nukleer-faaliyetlerini-hizlandiriyor/2558527>]

taraflar müzakerelerin aşamalarına dair iyimser açıklamalarda bulunurken, ABD ve İran arasında karşılıklı istekler devam etmektedir. ABD, İran'ın daha önceki taahhütlerine geri dönmesini beklerken, İran ABD'den yaptırımları kaldırmasını beklemektedir. Bu bağlamda Şubat 2022'de başlayan Rusya- Ukrayna savaşı nedeniyle AB Yüksek temsilcisi Viyana'daki İran nükleer müzakerelerinin kısa süreliğine durdurulmasına karar verildiğini açıklamıştır.³³⁴

İran ve İsrail arasında nükleer gerginlik devamlılığını korurken iki ülke arasındaki ilişkiler günümüzde “gölge savaşları” olarak adlandırılmaktadır. Bu terimin kullanılmasındaki amaç iki ülkenin doğrudan bir çatışmaya girmemelerinden kaynaklanmaktadır. İki ülke, birbirlerine sözsöz tacizde bulunmakta, siber saldırı yöntemlerini kullanmakta ve vekiller üzerinden savaş yürütmeye devam etmektedir.

5. İran- İsrail İlişkilerinde Yeni Dönem: Gölge Savaşları'ndan Ahtapot Doktrini'ne

İran ve İsrail arasında on yıllardır süren çatışma, Orta Doğu bölgesinde bulunan devletlerarasında yaşanan en çarpıcı anlaşmazlıktır. İranlı liderler periyodik olarak İsrail'in nükleer silahlara sahip olduğunu belirtmekte ve bu nedenle İsrail'in bölgeyi tehdit eden bir devlet olarak yok edilmesi gerektiğini söylemektedirler. İsrail ise kendisine dönem dönem söylesel tehditte bulunan İran karşısında hiçbir zaman sessiz kalan bir devlet olmamıştır. İki ülke her ne kadar topyekûn bir savaşa tırmanacak davranışlardan kaçınınsalar da yıllar boyunca zaman zaman karada, havada ve denizde vekaleten ve sessizce birbirlerine saldırarak gölge savaşları içerisinde bulunmuşlardır.³³⁵

İran ve İsrail arasındaki vekalet savaşlarının ilki Lübnan'da başlamıştır. 1982 yılında Lübnan'ın güneyinin İsrail tarafından işgali, İran tarafından tepkiyle karşılanmış ve İran İslam'ın Şii mezhebine mensup Lübnan'lı Müslümanlar tarafından Hizbullah'a dönüşecek milis grubuna destekte bulunmuştur. Böylece Hizbullah, İran İslam Devrim Muhafızları Ordusu'nun vekili haline gelmiştir. İsrail ile Lübnan arasındaki 2006 senesinde yaşanan savaştan bu yana Hizbullah ile İsrail arasında çatışmalar yaşanmaktadır. 2011 yılında Suriye'de iç savaş patlak verdiğinde İsrail ve İran için komşu bir vekalet savaş alanı daha açılmıştır. Suriye Savaşı boyunca İran, müttefiki Suriye Devlet Başkanı Beşar Esad'ı desteklemek ve

³³⁴ A. Dursun (2022). Viyana'daki Görüşmelerde İyimser Hava Azalırken Tahran Nükleer Faaliyetlerini Hızlandırıyor. *Anadolu Ajansı*. [Erişim Tarihi: 11.05.2022 <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/viyanadaki-gorusmelerde-iyimser-hava-azalirken-tahran-nukleer-faaliyetlerini-hizlandiriyor/2558527>]

³³⁵ D. Avis (2021). Understanding the Shadow War Between Israel and Iran. Bloomberg. [Erişim Tarihi: 24.20.2022 <https://www.bloomberg.com/news/articles/2021-08-04/understanding-the-shadow-war-between-israel-and-iran-quicktake>]

Hizbullah'ın İran'dan başlayarak Irak ve Suriye üzerinden Lübnan'a silah transferini kolaylaştırmak için ülkede *askeri bir varlık* oluşturmuştur. İsrail bu silah akışını durdurmak ve kuzey sınırındaki bu “ikinci düşman” varlığına karşı koymak için Suriye’de İran ile bağlantılı hedeflere karşı açık bir hava saldırısı kampanyası yürütmeye başlamıştır.³³⁶ İran ve İsrail arasındaki bu vekalet savaşı devam ederken aynı zamanda iki ülke arasındaki gölge savaşlarındaki çatışmalar son zamanlarda daha belirgin hale gelmiştir.

İran ve İsrail arasındaki bu belirgin stratejiler; İran'ın İsrail'i kuşatma ve İsrail'e sınırdış hale gelme politikası bağlamında sürdürdüğü Hizbullah ve Filistinli gruplara destek, Suriye'deki milislere sağlanan destek ve Körfez bölgesinde örtülü operasyon girişimleridir. İsrail'in İran'a yönelik stratejileri ise Siber saldırılar, ülke içerisinde sabotaj ve suikastlar ve İran destekli milislere yönelik hareketlerdir. Bu stratejilerin ilk işaretleri, İsrail'in Ahtapot Doktrini söylemleri çerçevesinde oluşturulmuştur. Buna göre İsrail, artık İran'ın desteklediği milislerle oyalanmak yerine direkt İran'ı hedef alan hareketler gerçekleştirecektir.³³⁷

İsrail'de 2021 yılında göreve gelen Başbakan Naftali Bennett, İran ile sürdürülen vekalet savaşlarının artık sonlandırılması gerektiğini ve İsrail'in yeni stratejisini doğrudan İran rejimine saldırılması şeklinde geliştirmiştir. İran'ı bir ahtapota benzeten ve Suriye, Irak ve Lübnan'daki İran destekleri milis grupları da ahtapotun kolları olarak adlandıran Bennett, haziran ayında yaptığı açıklamada “İsrail artık ahtapotun kollarıyla değil, doğrudan kafasıyla yani İran rejiminin kendisine saldırmaya çalışıyor.” sözlerini dile getirmiştir.³³⁸ Bennett ile özdeşleşen İsrail'in bu yeni stratejisi “Ahtapot Doktrini” olarak adlandırılmaktadır. Naftali Bennet 2018 yılında İsrail Eğitim Bakanı olarak görev yaptığı sırada katıldığı *Tel Aviv Ulusal Güvenlik Araştırmaları Enstitüsü Konferansında* Ahtapot Doktrininden ilk kez bahsetmiş ve 2021 yılında başbakanlık görevine geldiğinde doktrinini uygulamaya koymuştur.³³⁹

İsrail Başbakanı Naftali Bennett'e göre oldukça gerekli olan bu doktrin, İsrail'in İran ile savaşında dar bir strateji kalıbında kilitli kaldığını ve buradan çıkılması gerektiğini savunmaktadır. Bennett, İran'ın planının aynı bir ahtapotun boğma stratejine benzediğini ve

³³⁶ D. Avis (2021). Understanding the Shadow War Between Israel and Iran. Bloomberg. [Erişim Tarihi: 24.20.2022 <https://www.bloomberg.com/news/articles/2021-08-04/understanding-the-shadow-war-between-israel-and-iran-quicktake>]

³³⁷ Ç. Balcı (2021). İran- İsrail Çatışma Süreci ve Biden Dönemi. İRAM. [Erişim Tarihi: 26.10.2022 <https://iramcenter.org/iran-israil-catisma-sureci-ve-biden-donemi/>]

³³⁸ N. Jansezian (2022). What is Bennett's “Octopus Doctrine” and How Does It Inform Israel's Military Approach to Iran. All Israel News. [Erişim Tarihi: 26. 10. 2022 <https://allisrael.com/what-is-bennett-s-new-octopus-doctrine-and-how-does-it-inform-israeli-s-military-approach>]

³³⁹ J. Guez (2018). “Octopus Doctrine”: Israeli Minister Wants Iran to “Pay a Price”. Sputnik. [Erişim Tarihi: 26.10. 2022 <https://sputniknews.com/20180131/israeli-minister-iran-assad-syria-hezbollah-1061230022.html>]

İsrail'in İran vekilleri ve muhbirleri arayıcılığıyla sürekli bir stratejik sarma, yorma ve boğmaya maruz kaldığını belirtmiştir:

“Bu strateji İran, Kudüs Gücü ve ev sahibi ülkelerin bir bedel ödeyeceği anlamına geliyor. Bir savaşı önlemenin ve gerekirse azaltmanın en iyi yolu budur... Unutmayın: Ahtapot Doktrini uzun vadeli bir stratejidir. Ahtapot bazen avını boğar bazen de gerektiğinde tutuşunu gevşetir. Ahtapot bağışık olduğu sürece devam edecektir. Uzun vadede bu asimetrik durum ahtapotun işine geliyor... Bazıları bunu yeni ve gereksiz bir cephe olduğunu öne sürebilir. Ama gerçek şu ki, İran ve İsrail arasındaki gerginlik 30 yıldır var, sadece bir taraf hareket ediyor. İran, biz ona dokunulmazlık verirken sürekli bize saldırı. İran'ın İsrail'e karşı yıkıcı gücü esas olarak Hizbullah'a dayanıyor. İkinci Lübnan Savaşı'nın sona ermesinden bu yana, oraya ciddi hasar verebilen 130.000'den fazla roket yerleştirdiler. Ayrıca İran'ın İsrail'i vurabilecek füzeleri var. Ancak Hizbullah'ın Lübnan'da sahip olduğu 130.000 roketle karşılaştırıldığında, bunlar büyük bir katkı değil ve onlarla başa çıkmak için makul araçlarımız var. Henüz nükleer yetenekleri yok ve bu şekilde kalmalıyız. İsrail, İran'ın nükleer programına asla destek vermeyecektir.”³⁴⁰

İran, İsrail'in Ahtapot Doktrinine direnişle karşılık vermiştir. Örneğin, 2021 senesinde ABD- İsrail ortak operasyonu olan İran santrifüj üretim tesislerine yapılan saldırı sonucu İran nükleer tesislerini kapatmak yerine daha büyük ve daha korunaklı tesisler inşa etmeye devam etmiştir. İran'ın benzer saldırıları önlemek için; ABD'nin siber saldırılarına ve İsrail'in sığınaklara kadar etki edecek bomba saldırılarına karşı potansiyel zararları minimuma indirecek en yeni yeraltı tesislerini dağların derinliklerine inşa ettiği bilinmektedir. Ayrıca İran, Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı (IAEA) tarafından ülkenin önemli nükleer tesislerindeki faaliyetlerin izlendiği güvenlik kameralarını da kapatmıştır. Bu bağlamda İsrail'in İran politikası, İran'ın uluslararası kuruluşlar tarafından takip edilme ve İran nükleer programının şeffaflığının ortadan kalkması gibi sorunlar yaratmıştır.³⁴¹

Viyana Müzakerelerinin tıkanmasıyla birlikte ABD ve İsrail, İran üzerinden ortaklık geliştirmeye devam etmişlerdir. Uzmanlara göre ABD, İran'ı İsrail aracılığıyla cezalandırmaktadır. Nitekim İsrail'in Ahtapot Doktrini dahilinde gerçekleştirdiği İran'ın çeşitli

³⁴⁰ N. Jansezian (2022). What is Bennett's "Octopus Doctrine" and How Does It Inform Israel's Military Approach to Iran. All Israel News. [Erişim Tarihi: 26. 10. 2022 <https://allisrael.com/what-is-bennett-s-new-octopus-doctrine-and-how-does-it-inform-israeli-s-military-approach>]

³⁴¹ S. Fox (2022). The Octopus Doctrine: How Israel is Making U.S. Iran Nuclear Negotiations More Difficult. Realist Review. [Erişim Tarihi: 26.10.2022 <https://realistreview.org/2022/07/28/the-octopus-doctrine-how-israel-is-making-u-s-iran-nuclear-negotiations-more-difficult/>]

noktalarında meydana gelen ölüm vakaları, suikastlar, patlamalar, kazalar ve yangınların ABD destekli olduğu düşünülmektedir.³⁴²

İran, İsrail'in eylemlerine karşı siber saldırılar ve üçüncü ülkeler içerisinde bulunan vekiller aracılığıyla karşılık vermektedir. Son zamanlarda İran destekli olduğu bilinen Musa'nın Asası isimle hacker grubu İsrail enerji şirketlerine saldırı düzenlediğini duyurmuş ve bu duyurunun hemen ardından İsrail Hayfa Rafinesi'nde yangın çıktığı haberleri basında yer almıştır. İran'ın tepkilerine bir diğer örnek, Erbil'de MOSSAD yetkililerinin içerisinde bulunduğu iddia edilen araçlara yapılan drone saldırısını İran destekli milis grupların üslenmiş olmasıdır.³⁴³

³⁴² H. Dingil (2022). İran- İsrail Gölge Savaşları Gerilimi Tırmandırıyor. İRAM. [Erişim Tarihi: 26.10.2022 https://iramcenter.org/iran-israil-golge-savaslari-gerilimi-tirmandiriyor/?send_cookie_permissions=OK]

³⁴³ H. Dingil (2022). İran- İsrail Gölge Savaşları Gerilimi Tırmandırıyor. İRAM. [Erişim Tarihi: 26.10.2022 https://iramcenter.org/iran-israil-golge-savaslari-gerilimi-tirmandiriyor/?send_cookie_permissions=OK]

SONUÇ

İran- İsrail ilişkileri, iki ülkenin rejimlerine ve dönemin uluslararası ve bölgesel iklimine bağlı olarak yıllar içerisinde değişim göstermiştir. İki ülke 1979 yılına kadar olan süreçte ortak çıkarlara dayalı ve gizli anlaşmalar çerçevesinde ilişkiler geliştirmiştir. Bu ilişkilerin temel dayanağı İran ve İsrail'in ortak paydada bulunduğu tehditler ve bu tehditlerin her iki ülkenin düzenini bozacak kadar önemli oluşudur.

İran'da devrim öncesi Muhammed Rıza Şah döneminde çevre doktrini iki ülkeyi bölgesel ve Soğuk Savaş mücadelesinde aynı tarafta tutmuştur. Her iki ülkenin de Batı Bloğunda yer alması ve SSCB, Irak ve Mısır başta olmak üzere Arap devletlerinin ortak tehditleri bu iki ülkenin ittifakını devam ettirmiştir. İran'ın İsrail'i hukuken tanımada ve açıkça desteklemede çekincesi olsa da karşılıklı yarar sağlayan gizli görüşmeler ve anlaşmalar dahilinde iki ülke ilişkileri iş birliği dahilinde yürütülmüştür. İran her ne kadar İsrail ile gizli ilişkiler sürdürse de bölgede güçlü bir İsrail'in varlığını hiçbir zaman istememiştir. Bu nedenle İran, Arap- İsrail savaşlarında hem Müslüman kimliği hem de İsrail'in bölgede güçlenmesini istememesi nedeniyle Arap devletlerine destek vermiştir.

1979 İran İslam Devrimi sonrası dönemde İran- İsrail ilişkileri tamamen tersine dönmüş, İslam Devrimi ile beraber İran'da kurulan yeni hükümet İsrail'i bölgede yaşanan karışıklıkların temel sebebi olarak kabul etmiştir. Devrim lideri Humeyni, Şah zamanından beri İsrail'in İran ile ilişkilerini kınamış ve her seferinde Şah'ın politikasının yanlış olduğunu vurgulamıştır. Bu nedenle devrim ilan edilir edilmez İsrail ile bütün diplomatik ilişkiler kesilmiş ve anlaşmalar bozulmuştur. İran'ın bu tavrının asıl sebebi yeni kurulan rejimin İslam dünyasında kabul bulmak istemesi ve rejimin içselleştirilmesini sağlamak istemesidir. Böylece yeni İran rejimi önceki dönemden kalan "İsrail dostu İran" imajını silmiştir. İran rejimi aynı zamanda bölgesel nüfuzunu yeniden canlandırmak ve rejimin Arap devletleri tarafından tanınması için İsrail'i düşman ilan ederek Filistin- İsrail sorununa müdahil olmuştur.

İslam Devrimi'nden bir süre sonra Irak'ın İran'a saldırması ve iki ülke arasında başlayan savaş İran cephesindeki tüm dengeleri alt üst etmiştir. İran hükümeti hiç beklenmedik anda karşılaştığı bu savaşta silah sıkıntısı çekmiştir. İsrail her iki devletle de düşman olmasına rağmen Irak'ı kendisine daha çok tehdit olarak görerek İran'a yardımda bulunmuştur. Bu durum yeni İran hükümetinin İsrail karşıtı açıklamalarına rağmen silah anlaşmaları yapacak kadar da olsa çevre doktrininin kalıntılarının yaşadığının bir göstergesi olmuştur. Fakat devrim ile beraber

oluşan yeni İran dış politikası ve bölgede gerçekleşen yeni jeopolitik faktörler dahilinde bir önceki dönemde olduğu gibi çevre doktrininin yaşatılması mümkün olmamıştır.

1978-1979'da Mısır ve İran barış anlaşmalarıyla başlayan birleşik Arap bloğunun parçalanması bölgedeki değişen konjonktürün başlangıcı olmuştur. Bu noktadan sonra İran'dan gelen İsrail karşıtı söylemler İsrail'in tamamen İran'dan uzaklaşmasına ve daha dostane ilişkilerin kurulduğu Arap devletlerine yönelmesine sebep olmuştur. Ayrıca bu dönemde SSCB'nin yıkılması ve Irak'ın düşmesi her iki ülkenin de en büyük rakiplerini ortadan kaldırmış ve iki ülkenin ittifak kurmasını gerektirecek tehditler son bulmuştur.

Humeyni'nin İsrail hakkında söylemleri sert söylemleri değişmezken, İsrail İran'ın en büyük düşmanı olarak kalmaya devam etmiştir. Irak Savaşı sonrası ilgisini Lübnan İç Savaşı'na çeviren İran, buraya asker ve silah göndererek Hizbullah'a yardımda bulunmuş bu durumda direkt İsrail karşısında yer almıştır. Bu durumda İran – İsrail arasında daha sonra Suriye İç Savaşı'nda da devam edecek olan vekalet savaşları başlamıştır.

Vekalet savaşları bir diğer adıyla gölge savaşları günümüz İran- İsrail ilişkileri bakımından oldukça önemlidir. Nitekim bu iki devlet direkt karşı karşıya gelebilecek her türlü pozisyondan kaçınmaktadırlar. İran, Lübnan'da Hizbullah ve Filistin'de Hamas gibi örgütleri destekleyerek vekiller arayıcılığı ile İsrail'i sıkıştırmak niyetindeyken, İsrail ABD ile ittifak kurarak İran'ı özellikle nükleer program konusu başta olmak üzere, ekonomik yaptırımlar uygulanmasıyla bölgede sıkıştırmaya çalışmaktadır. İran'ın gittikçe artan nükleer programı İsrail tarafından tehdit olarak algılanmaktadır. Çünkü nükleer silaha sahip bir İran'ın hedefi ilk olarak İsrail olacaktır. Bu nedenle İsrail bölgede nükleer programa sahip bir devletin bulunmasını istememektedir. Bölgedeki tek nükleer programın İsrail'de olduğu bilinmekle beraber İsrail hükümeti bunu hiçbir zaman resmi olarak kabul etmemiştir.

1979 yılından günümüze kadar incelenen İran- İsrail ilişkileri bize iki devletin yakın gelecek direkt olarak karşı karşıya gelmediğini göstermiştir. İsrail'in İran'dan daha üstün silahlara sahip olması ve ABD ile iyi ilişkileri göz önüne alındığında İran'ın İsrail'le doğrudan bir çatışmaya girmesi mümkün değildir. İran'ın hakkındaki bu savı önemli bilim adamlarına karşı yapılan suikastlar ve nükleer santrallerine yapılan siber saldırılar sonucu sadece siber uzay ve vekilleri arayıcılığıyla tepki vermesi ile destekleyebiliriz. İran ve İsrail hükümetleri belirli aralıklarla sürekli tehdit açıklamaları yapmaktadır. Fakat bu söylemler yine de fiiliyata dönüşmemektedir. Sonuç olarak seçilmiş vakalar ışığında İran ve İsrail ilişkilerinin İran dış

politikası bağlamında analiz edildiği bu çalışmada başlangıçta sınanan hipotezlerin doğruluğu ispatlanmıştır.

2020 sonrası İran- İsrail ilişkilerinde iki ülkenin hiçbir zaman doğrudan bir savaş durumuna teşebbüs dahi etmediği aksine vekalet savaşlarının hala devam ettiği görülmektedir. Ancak 2021 senesinde İsrail’de başbakanlık koltuğuna oturan Naftali Bennet’in “Ahtapot Doktrini” çerçevesinde İsrail’in İran’a yönelik saldırı eylemlerinde bulunduğu görülmektedir. İsrail’in bu eylemlerine karşı İran siber uzay ve vekillerinin bulunduğu üçüncü ülkeleri kullanarak cevap verdiği görülmektedir. İran ve İsrail arasındaki gerilimin nereye evrileceği önümüzdeki dönemde netlik kazanacaktır. İlişkilere yön verecek gelişmelerden biri İran’ın nükleer müzakerelerinden çıkacak sonuç olacaktır. Bir diğer gelişme ise İsrail’de yapılan yeni hükümet seçimleri dahilinde, İsrail’in Ahtapot Doktrininde de bir değişikliğe gidilip gidilmeyeceği olacaktır.

Son olarak İran’da Eylül ayında başlayan ve hala devam eden hükümet karşıtı protestoların İran- İsrail arasındaki ilişkilerin geleceğine yön veren sonuçlar doğurması muhtemeldir. Sosyal bilimlerin her daim değişen dinamiğe sahip olması ve meydana gelen olayların sonucunun kesin olarak bilinmemesi olayların seyriyle doğru orantılı senaryolar geliştirilmesini sağlamaktadır. Bu bağlamda İran’daki protestoların olası bir rejim değişikliği yaratması sonucu iki ülke arası ilişkilerinde seyrini değiştirecektir. İran ve İsrail arasındaki ilişkilerin geçmişteki bağlantılarına da dayanarak ve İran’da düzenli olarak gerçekleştirilen protestolara ve kadın hareketlerine bakılarak İran’da son yaşanan protestolar sonucu rejimdeki olası bir değişiklik İran- İsrail ilişkilerinde iki farklı senaryo ortaya koyacaktır. Bunlardan birincisi, İran’da kurulacak yeni rejimin daha ulusal siyasette daha özgürlükçü ve serbest olması, uluslararası siyasette mevcut statükoyu koruyacak bir dış politika izlemesi üzerine yazılmaktadır. İran dış politikasının değişikliğe uğramayacağı birinci senaryoda İran- İsrail ilişkileri de bir değişiklik göstermeyecek ve normal seyrinde devam edecektir. İkinci senaryo, İran’ın rejim değişikliği ile beraber hem ulusal hem de uluslararası siyasette dönüşüm göstererek daha liberal bir devlet yapısına sahip olmasıdır. Rejim değişikliği ile beraber İran çatışmacı bir atmosferden uzaklaşmak için dış politikasında da yumuşamaya gider ve İsrail ile ilişkiler normalleşmeye başlar.

Bu tezde analiz edilen İran- İsrail ilişkilerinin İran’daki olası bir rejim değişikliği yahut rejimde yumuşama sonucu gelecekte hangi yöne evrileceğini de ortaya koymuştur. Fakat İran her anlamda rejimi devam ettirecek ve koruyacak mekanizmalara sahip bir devlettir. İran’daki yöneticiler rejimi korumak pahasına protestoları sonlandırmak için orantısız güç

uygulayabilmektedir. Böyle bir durumda protestolar rejim gçleri tarafından bastırılarak hem ulusal hem de uluslararası arenada daha katı bir politika izleyen bir İıran ile karşılaşılmaması da göz önünde bulundurulacak bir diğır gelecek projeksiyonudur. Böyle bir senaryoda İıran ve İsrail ilişkileri daha sertleşerek düşmanca söylemlerle karşı karşıya kalabilir.

KAYNAKÇA

- Abdullah, T.** (2019). 1979-2003 Yılları Arasında İran- Irak İlişkileri. ResearchGate. s.4 [Erişim Tarihi: 12.06.2022 https://www.researchgate.net/publication/337906343_979-2003_yillar_arasinda_iran_irak_iliskileri/citation/download]
- Abedin, R. E.** (2010). *Iranian- Israeli Relations: From Convert Relations To Open Hostility*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Georgetown University, Washington, D.C.
- Abrahamian E.** (2019). Modern İran Tarihi. (Çev.) Dilek Şendil, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Abu- Amr, Z.** (1993). Hamas: A Historical and Political Background. *Journal of Palestine Studies*, 22(4), 5-19.
- Acet, G. S. & Doğan, F.** (2017). 11 Eylül Olayları Sonrası ABD- Afganistan: İstiladan İşbirliğine. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 17(33), 59- 76.
- Aghabalaei Fanid N.** (2020). İran'ın İdari Teşkilat Sistemi. *Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Oğuzhan Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(1), 134-157.
- Aghaie, H.** (2018). İran'ın Suriye'deki Varlığı Sürececek Mi?. İran Araştırmaları Merkezi. [Erişim Tarihi: 08.05.2022 [İran'ın Suriye'deki Askerî Varlığı Sürececek mi? - İRAM Center | İran Araştırmaları Merkezi \(iramcenter.org\)](https://www.iranresearchcenter.org/iran-arastirmalari-merkezi/iran-in-suriye-deki-varligi-surecek-mi/)]
- Akbarzadeh, S. & Barry, J.** (2016). State Identity in Iranian Foreign Policy. *British Journal of Middle Eastern Studies*, 43(4), 613-629.
- Akgül, N.S.P.** (2020), İran'ın Levant'taki İzdüşümü: Hizbullah. *İran Araştırma Merkezi Yayınları*, Ankara.
- Akpınar, Ç.** (2011). İran ve Suriye'ye Yaptırımlar Sertleştirildi. DW. [Erişim Tarihi: 10.05.2022 <https://www.dw.com/tr/i%CC%87ran-ve-suriyeye-yapt%C4%B1r%C4%B1mlar-sertle%C5%9Ftirildi/a-15572469>]
- Aljazeera Turk (2014).** *Al Jazeera ve ajanslar*, Ülke Profili: Lübnan, , [Erişim Tarihi: 18.03.2022, <http://www.aljazeera.com.tr/ulke-profili/ulke-profili-lubnan>].
- Al-jazeera.** FKÖ. [<https://interactive.aljazeera.com/ajt/palestineremix/plo.html>] Erişim Tarihi: 25.09.2022]

- al-Mughrabi, N. (2017). After Syria fall- out, Hamas ties with Iran Restored: Hamas Chief. **Retuers**. [Erişim Tarihi: 22.04.2022 <https://www.reuters.com/article/us-palestinians-hamas-iran/after-syria-fall-out-hamas-ties-with-iran-restored-hamas-chief-idUSKCN1B81KC>]
- Alpher, J.** (1989). Israel and the Iran-Iraq War. Karsh, E. (Ed.) *The Iran-Iraq War*. Palgrave Macmillan, London, s. 154-170.
- Al-Rjoub, A.**, Hamas and Iran: Will the Break Continue?. *Al Jazeera Centre for Studies*. [<http://www.aljazeera.net/knowledgegate/newscoverage/2015/7/26> Erişim Tarihi: 20.09.2022]
- Ametbek, D.** (2017). *İran Dış Politikasının Jeopolitik Kodları*. Balgat alışmaları 3. ANKASAM Yayınları.
- Amirpur, K.** (2012). Iran’s Policy towards Jewish Iranians and the State of Israel. Is the Present Iranian State Islamofascist? *Die Welt Des Islams*, 52(3/4), 370–399.
- Amour, P. O.** (2017). Israel, the Arab Spring, and the Unfolding Regional Order in the Middle East: A Strategic Assessment. *British Journal of Middle Eastern Studies*, 44(3), 293- 309.
- Andırırbu, R.** (2022). Lübnan Hükümeti’nin Güvenlik Sorununa Dönüşen Filistinli ve Suriyeli Mülteciler. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 5(1), 244- 256.
- Ankasam** (2018) Trump’ın İnan Politikası. [Erişim Tarihi: 10.05.2022 <https://www.ankasam.org/trumpin-iran-politikasi/>]
- Arı, T.** (2007). Irak, İnan, ABD ve Petrol. Alfa Yayınları. İstanbul.
- Askeroğlu, S.** (2019). İki Cephe Arasında İnan. *İnan Araştırmaları Merkezi*. [Erişim Tarihi: 11.05.2022 <https://iramcenter.org/iki-cephe-arasinda-iran/>]
- Association for Diplomatic Studies and Training** (2015). 1991 Madrid Peace Conference. [<https://adst.org/2015/10/the-1991-madrid-peace-conference> Erişim Tarihi: 16.09.2022]
- Atabay Öztürk, F. N.** (2020). Küçük Devlet Neden Süper Güç İttifakından Ayrılır? Soğuk Savaş Dönemi Irak, Mısır ve İnan Örnekleri. *Türkiye Ortadoğu alışmaları Dergisi*, 7(2), 61- 97.
- Avcı, S.** (2021). İnan’ın Stratejik Kültüründe Vekalet ve Hibrit Savaşlar. *Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi*, 5(2), 634- 667.
- Avis D.** (2021). Understanding the Shadow War Between Israel and Iran. Bloomberg. [<https://www.bloomberg.com/news/articles/2021-08-04/understanding-the-shadow-war-between-israel-and-iran-quicktake> Erişim Tarihi: 24.20.2022]

- B.B., Özpek,** (2016) En Uzun On Yıl: 11 Eylül Sonrası Ortadoğu. *Ortadoğu Etütleri*, 3(12), 183- 216.
- Bağ, M.** (2020). İşgal Altındaki Golan Tepeleri Neden Önemli? Nerede ve Kimler Yaşıyor? Euro News. [Erişim Tarihi: 08.05.2022 <https://tr.euronews.com/2020/01/28/isgal-altindaki-golan-tepeleri-neden-onemli-nerede-ve-kimler-yasiyor>]
- Bahgat, G.** (2006). Nuclear Proliferation: The Islamic Republic of Iran. *Iranian Studies*, 39(3), 307-327.
- Balkan S. & Tiryaki F.** (2014). İran Mitolojisinin İslam Devrimindeki Rolü & Humeyni ve Şah'ın Söylemlerinin Analizi. *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, 1(2), 85-113.
- Ballı A. & Gökçe A. F.** (2021). Yahudi göçleri ve Yahudi Kimliğinin Oluşumu. *İletişim ve Diplomasi*, (5), 57-80.
- Batuk C. & Mert R.** (2017). Sekülerlik ve Dindarlık Arasında Sıkışmış Modern Bir Devlet Olarak İsrail. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (43), 95-127.
- BBC News** (2014). İran'la Nükleer Anlaşma 20 Ocak'ta Yürürlüğe Giriyor. [Erişim Tarihi: 10.05.2022 https://www.bbc.com/turkce/haberler/2014/01/140112_iran_nukleer]
- BBC Türkçe** (2014). BM Devrede. [Erişim Tarihi: 10.10. 2022 <https://www.bbc.co.uk/turkish/ortadogu/1947.shtml>]
- Behraves, M. & Kiani, M. R.** (2011). The Syrian Crisis: What is at Stake for Regional Players?. Open Democracy. [Erişim Tarihi: 06.05.2022 [The Syrian crisis: what is at stake for regional players? | openDemocracy](https://www.opendemocracy.org/en/syria/syria-what-is-at-stake-for-regional-players/)]
- Benn, A.** (2015). Report Swiss Court Orders Israel to Pay Iran \$1.1 Billion in Oil Pipeline Dispute. Haaretz. [<https://www.haaretz.com/2015-05-20/ty-article/report-israel-ordered-to-pay-iran-1-1-billion/0000017f-e796-d97e-a37f-f7f749990000> Erişim Tarihi: 27.07.2022]
- Biçen, G.** (2017). Ayetullah Humeyni'nin 1980 Öncesi Söyleminde İran İslam İnkılabının Meşruiyet Temeli Olarak Siyonist Rejim Problemi. *İran Çalışmaları Dergisi*, 1(1), 52-83.
- Brandenburg, R.** (2010). Iran and the Palestians. The Iran Primer, United States Institute of Peace. [<https://iranprimer.usip.org/resource/iran-and-palestinians> Erişim Tarihi: 20.09.2022]
- Brands H.** (2011). Inside the Iraqi State Records: Saddam Hussein, "Irangate", and the United States. *The Journal of Strategic Studies*, 34(1), 95-118.

- Bulut, S.** (2020). İsrail'in Suriye Krizi Politikası: Bekle- Gör Yaklaşımından Noktasal Saldırı Politikasına. *Ortadoğu Araştırmaları Merkezi*, (260), 1-17.
- Cankara Özden P.** (2021). İsrail'in Arap Baharı'na Yaklaşımı ve Suriye İç Savaşı'na Yönelik Pozisyonu. *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 17(38), 5657-5685.
- Cankara Y.** (2021). İsrail'in Kamu Diplomasisi Faaliyetleri, Faaliyetleri, Pınar Cankara & Yavuz Cankara (Ed.), *Ortadoğu Ülkelerinin Kamu Diplomasisi Faaliyetleri İsrail- Filistin- İran- Türkiye- Mısır- Suudi Arabistan- BAE- Katar Örneği*, Efe Akademi, İstanbul, 11-49.
- Cankara, P. & Cankara, Y.** (2020). 2000'lerde Filistin'de Meşru Temsilcilik Tartışmaları: Hamas ile el- Fetih Arasındaki Rekabet. *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11(21), 479.
- Caspit, B.** (2016). New Mossad Chief Brings Touch of Bond, Lots of Reality to the Job. [Erişim Tarihi: 10.05.2022 <http://www.al-monitor.com/pulse/originals/2016/01/>]
- Cavlak, Ç. M. & Gök, A.** (2021). Arap Baharı Sonrası Dönemde Bölgesel Güvenlik Kompleksi Bağlamında İran'ın Lübnan Siyaseti, *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi*, 11(4), 2131-2145
- CCN TURK**, Ahmedinejad Yine İsrail'e Yüklendi. [Erişim Tarihi: 27.07.2022 <https://www.cnnturk.com/2005/dunya/12/08/ahmedinejad.yine.israil.8217.e.yuklendi/144758.0/index.html>]
- Cleveland W.** (2008). Modern Ortadoğu Tarihi. (Çev.) Mehmet Harmancı , Agora Kitaplığı, İstanbul.
- CNN** (2009). Hamas Leader Praises Iran's Help in Gaza Victory. [Erişim Tarihi: 22.04.2022 <http://edition.cnn.com/2009/WORLD/meast/02/01/iran.hamas/index.html>]
- Çeçen, A.** (2012). Bir İran Değerlendirmesi. *Avrasya Dosyası Dergisi İran Özel Sayısı*, 5(3),
- Çırakoğlu, A.** (2017). İran'ın Gözüyle Arap Baharı. *Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(2), 99- 110.
- Çomarlı, E. & Türkman, S.** (2020). İran ve Suudi Arabistan'ın Dış Politika Anlayışları ve Güç Mücadelesine Genel Bir Bakış. *Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(1), 176-201.
- Daban, E. Z. & Daban, C.** (2018). Saddam Hüseyin Dönemi Irak Dış Politikası: Irak- İran Savaşı, Kuveyt'in İşgali ve ABD'nin Irak'a Müdahalesi. *Kırşehir Ahi Evran Üniversite İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(1), 83-109.
- Dialili M. R. & Kellner T.** (2020) 100 Soruda İran. (Çev.) Reşat Uzmen. Bilge Yayınevi, İstanbul.

- Dingil, H.** (2022). İran- İsrail Gölge Savaşları Gerilimi Tırmandırıyor. İRAM. [Erişim Tarihi: 26.10.2022 https://iramcenter.org/iran-israil-golge-savaslarigerilimtirmandiriyor/?send_cookie_permissions=OK]
- Doğan, S.** (2018). İran'ın Ortadoğu Siyaseti. *İNSAMER*. [Erişim Tarihi: 08.10.2022 https://www.insamer.com/tr/iranin-ortadogu-siyaseti_1573.html]
- Domazeti, R.** (2018). İdeoloji ile Jeopolitik Gerçekler Arasında İran'ın Filistin Politikası. *İNSAMER*, 80.
- Duran, M. A.** (2020). Politik Siyonizm Etkisinde Yahudi Devleti. *Akademik Tarih ve Araştırmalar Dergisi*, 2(1), 135-158.
- Dursun, A.** (2022). Viyana'daki Görüşmelerde İyimser Hava Azalırken Tahran Nükleer Faaliyetlerini Hızlandırıyor. *Anadolu Ajansı*. [Erişim Tarihi: 11.05.2022 <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/viyanadaki-gorushmelerde-iyimser-hava-azalirken-tahran-nukleer-faaliyetlerini-hizlandiriyor/2558527>]
- Dünya Bülteni** (2018). Filistin'in Taksim Planı [Erişim Tarihi: 10.10.2022 <https://www.dunyabulteni.net/tarih-dosyasi/filistin-taksim-planlari-h315627.html>]
- DW** (2011). Batı İran'a Yaptırım Kısılcını Daraltıyor. [Erişim Tarihi: 10.05.2022 <https://www.dw.com/tr/bat%C4%B1-i%CC%87rana-yapt%C4%B1r%C4%B1m-k%C4%B1skac%C4%B1n%C4%B1-daralt%C4%B1yor/a-15548599>]
- Efegil, E.** (2013). İsrail'in Dış Politikasının Belirleyicileri. *Ortadoğu Analiz*, 5(49),53-68
- El-Al Group.** History of the 1950's. [Erişim Tarihi: 13.10.2022 <https://www.elal.com/en/About-ELAL/About-ELAL/History/Pages/Decade-50.aspx>]
- Elhan N.** (2019). İran- Hizbullah İlişkileri, *İran Araştırmaları Merkezi Yayınları*, Ankara.
- Erhan, Ç.** (2001). Filistin- İsrail Barış Süreci Nereye Gidiyor? *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 52(2), 173-180.
- Erol M. S. & Bilgetürk İ.** (2020). Mehdilik Anlayışı Kapsamında İran Dış Politikası Üzerine Bir İnceleme. *Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, 4(1), 240- 280.
- Ezikoğlu Ç.** (2022). Siyaset Bilimi Çalışmalarında Vaka Analizi ve Elit Mülakat Yönetimi. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 51, Özel Sayı 1, 13-21.
- Fars News** (2018). "Iranian Leader's Top Aide Warns of Response to Israeli Strikes on Syria," [Erişim Tarihi: 10.05.2022 <http://en.farsnews.com/print.aspx?nn=13970121001336.>]

- Farzam, R.** (2019). İran- Taliban İlişkileri. İran Araştırmaları Merkezi (İRAM). Ankara.
- Fox, S.** (2022). The Octopus Doctrine: How Israel is Making U.S. Iran Nuclear Negotiations More Difficult. Realist Review. [<https://realistreview.org/2022/07/28/the-octopus-doctrine-how-israel-is-making-u-s-iran-nuclear-negotiations-more-difficult/> Erişim Tarihi: 26.10.2022]
- Friedman, T. L.** (2018). Are Iran and Israel Headed for Their First Direct War? New York Times. [Erişim Tarihi: 10.05.2022 <https://www.nytimes.com/2018/04/15/opinion/war-syria-iran-israel.html>.]
- Frish, H.** (2007). The Iran- Hamas Alliance: Threat and Folly. BESA Center. Perspectives Paper No. 28. [Erişim Tarihi: 20.10.2022 <https://besacenter.org/the-iran-hamas-alliance-threat-and-folly/>]
- Furlan, M.** (2022). Israeli- Iranian Relations: Past Friendship, Current Hostility. *Israel Affairs*, 28(2), 170- 183.
- Fürtig, H.** (2014). Afghanistan in the Foreign Policies of Middle Eastern Countries. *Asian Perspective*, 38(4), 541-564.
- Ganor, B.** (1992). Hamas- The Islamic Resistance Movement in the Territories. Jerusalem Center for Public Affairs. [<https://jcpa.org/article/hamas-the-islamic-resistance-movement-in-the-territories/> Erişim Tarihi: 15.09.2022]
- Garthwaite, G. R.** (2019). İran Tarihi (Çev. Fethi Aytuna). İnkılap Yayınları.
- Gawgat, B.** (2005). The Islamic Republic And The Jewish State, *Israel Affairs*, 11(3), 517-537.
- Gerthwaite, G.R.** (2019). İran Tarihi (Çev. Fethi Aytuna). İnkılap Yayınları, İstanbul. s.
- Goodarzi, J. M.** (2013). Syria and Iran: Alliance Cooperation in a Changing Regional Environment. *Ortadoğu Etütleri*, 4(2), 31- 54.
- Göztepe, E.** (2004). Amerika'nın İkinci Irak Müdahalesinin Uluslararası Hukuk ve Türkiye'nin Bu Savaşa Katılımının Türk Anayasa Hukuku Açısından Bir Değerlendirmesi ya da Haklı Savaşın Haksızlığı Üzerine. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 59(3), 79- 103.
- Günaltay, A.** (2011). Suriye ve İran'da Muhalefet Hareketlendi. **Deutsche Welle Türkçe**. [Erişim Tarihi: 05.05.2022 <https://www.dw.com/tr/suriye-ve-i-CC%87randa-muhalefet-hareketlendi/a-14828426>]
- Günaltay, A.** (2011). Suriye ve İran'da Muhalefet Hareketlendi. **Deutsche Welle Türkçe**. [Erişim Tarihi: 05.05.2022 <https://www.dw.com/tr/suriye-ve-i-CC%87randa-muhalefet-hareketlendi/a-14828426>]

- Gürkaş, B.** (2005). Mahmut Ahmedinejad ve İran Dış Politikası. TASAM. [Erişim Tarihi: 20.10.2022 https://tasam.org/tr-TR/Icerik/278/mahmud_ahmedinejad_ve_iran_dis_politikasi]
- Haaretz** (2018). Netanyahu's Speech on Iran in Munich. [Erişim Tarihi: 08.05.2022 [FULL TEXT: Netanyahu's speech on Iran in Munich - Middle East News - Haaretz.com](#)]
- History** (2018). Oslo Accords. [<https://www.history.com/topics/middle-east/oslo-accords/> Erişim Tarihi: 20.09.2022]
- Horizan, P.** (2004). Internal Dynamics of Iran's Foreign Policy. Pakistan Institute of International Affairs, 57(19), 47-53.
- Hunter, S. S.** (2003). Iran's Pragmatic Regional Policy. *Journal of International Affairs*, 56(2), 133-147.
- Hürriyet** (2005). İsrail Haritadan Silinmeli. [Erişim Tarihi: 21.04.2022 <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/israil-haritadan-silinmeli-3445869>]
- Intelligence and Terrorism Information Center at the Israel Intelligence Heritage & Commemoration Center (IICC)** (2008). Iranian Support of Hamas. [Erişim Tarihi: 22.04.2022 https://www.terrorism-info.org.il/Data/pdf/PDF_09_019_2.pdf]
- Iran Chamber Society** History of Iran: Islamic Revolution 1979. [Erişim Tarihi: 10.03.2022 http://www.iranchamber.com/history/islamic_revolution/islamic_revolution.php]
- Iran Chamber Society** History of Iran: Islamic Revolution 1979. [Erişim Tarihi: 10.03.2022 http://www.iranchamber.com/history/islamic_revolution/islamic_revolution.php]
- Iran Chamber Society.** Iranian Laws & Government. The Constitution of Islamic Republic of Iran [Erişim Tarihi: 05.10.2022, https://www.iranchamber.com/government/constitutions/constitution_ch08.php]
- Israel Foreign Policy** (2022). Center of Israel Education. [Erişim Tarihi: 12.10.2022 <https://israeled.org/bibliographies/israeli-foreign-policy-bibliography/>]
- Israel Ministry of Foreign Affairs.** Facts about Israel: Political Structure. [Erişim Tarihi: 25.11.2021, <https://mfa.gov.il>]
- İnal, H.** (2010). ABD'nin Afganistan Politikasının Açmazları: Bölgesel Bir Analiz. *Uluslararası Hukuk ve Politika*, 6(23), 43-71.
- İsmail S.** (2017). Rafsancani'nin İran'ı. İran Araştırmaları Merkezi. [Erişim Tarihi: 27.07.2022 https://iramcenter.org/rafsancani-nin-iran-i/?send_cookie_permissions=OK]

- Jane, M.** (2017), İran'ın Nükleer Politikasının Gelişimi ve Uygulanan Ambargo ve Yaptırımların Dış Politikasına Etkilerinin Analizi. *Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, (1)2, 264-314.
- Jansezian, N.** (2022). What is Bennett's "Octopus Doctrine" and How Does It Inform Israel's Military Approach to Iran. All Israel News. [<https://allisrael.com/what-is-bennett-s-new-octopus-doctrine-and-how-does-it-inform-israeli-s-military-approach> Erişim Tarihi: 26. 10. 2022]
- Kako, A.** (2019). Rusya 4 yıldır Suriye'de Varlık Gösteriyor. **Anadolu Ajansı**. [Erişim Tarihi: 08.05.2022 <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/rusya-4-yildir-suriyede-varlik-gosteriyor/1597081#>]
- Kara, S.** (2018). İran İslam Devrimi ve Şiiliğin Dış Politikaya Etkileri. Researchgate. [Erişim Tarihi: 09.10.2022 https://www.researchgate.net/publication/323416856_Iran_Islam_Devrimi_ve_Siiligin_Dis_Politikaya_Etkileri]
- Kaye, D. D. & Efron, S.** (2020). Israel's Evolving Iran Policy. *Survival Global Politics and Strategy*, 62(4), 7- 30.
- Kaye, D. D., Nader, A. & Roshan, P.** (2011). Israel and Iran A Dangerous Rivalry. *RAND Corporation*.
- Kıran, A.** (2007). İran- İsrail İlişkileri. *Bilgi ve Bellek Dergisi*, 4(8), 118- 134.
- Kızıoğlu, S.** (2012). İsrail Devleti'nin Kuruluşuna Kadar Geçen Süreçte Yahudiler ve Siyonizm'in Gelişimi. *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2 (1), 35-64.
- Kıbaroğlu, M.** (2013). İran Nükleer Programı ve Türkiye. *Bilge Strateji Dergisi*, 5(9), 1-8.
- Koç, M.** (2017). İran'da Devlet Yapısı ve Temel Kurumlar-1: Devrim Rehberliği. İRAM Yayınları.
- Koç, M.** (2018). Nükleer Anlaşma Çöktü, Sırada Ne Var? *İran Araştırmaları Merkezi*. [Erişim Tarihi: 11.05.2022 <https://iramcenter.org/nukleer-anlasma-coktu-sirada-ne-var/>]
- Kokcha, Z.** (2022). Taliban- İran İlişkilerinin Yakın Tarihine İlişkin Bir Değerlendirme. İran Araştırmaları Merkezi (İRAM). [https://iramcenter.org/taliban-iran-iliskilerinin-yakin-tarihine-iliskin-bir-degerlendirme/?send_cookie_permissions=OK Erişim Tarihi: 23.09.2022]
- Kolsuz, K.** (2017). Mezhep ve Kimlik Bağlamında Ortadoğu'da İran'ın Güç ve Güvenlik Politikaları., *Bölgesel Araştırmalar Dergisi "İran" Özel Sayısı*, 11-45.

- Köprülü, A.** (1990). Enver Sedat Döneminde Mısır-İsrail İlişkileri (1970-1981). *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 5 (1), 169-190.
- Köse, H.H.** (2015). Şii Grupların Irak Siyasetine Etkisi 2003- 2012 Dönemi. *The Journal of Europe- Middle East Social Science Studies*, 1(2),53-89.
- Kristiannasen, W.** (2020). Challenge and Counterchallenge: Hamas's Response to Oslo. *Journal of Paslestine Studies*, 28(3), 19-36.
- Kubovich Y.** (2018). Israel Launched World's First Air Strike Using F-35 Stealth Fighters, Air Force Chief Says, *Haaretz*, [Erişim Tarihi: 11.05.2022 <https://www.haaretz.com/middle-east-news/with-iran-in-syria-israel-launchedworld-s-first-air-strike-using-f-35-stealth-fighters-1.6110706>.]
- Kuduoğlu, A.** (2019). İran'da Musaddık Dönemi: 1951- 1953. *İran Çalışmaları Dergisi*, 2(2). 37-62.
- Kuzu, R. K.** (2021). Ulusal, Bölgesel ve Küresel Güç Mücadelesi Bağlamında İran'ın Suriye İç Savaşı'ndaki Rolü. *Uluslararası İlişkiler Çalışmaları Dergisi*, 1(2), 164- 175.
- Lazaroff, T.** (2018). Liberman: We'll Do Our Utmost to Stop Iran in Syria. *Jerusalem Post*. [Erişim Tarihi: 10.05. 2022 <http://www.jpost.com/printarticle.aspx?id=549412>.]
- Leader's Norouz Message** (2012). **Khamenei.IR**. [Erişim Tarihi: 05.05.2022 http://english.khamenei.ir//index.php?option=com_content&task=view&id=1611&Itemid=16]
- Levin, D.** (2018). Iran, Hamas and Palestinian Islamic Jihad, The Tahran Primer. **Iran Primer**. [Erişim Tarihi: 21.04.2022 <https://iranprimer.usip.org/blog/2018/jul/09/iran-hamas-and-palestinian-islamic-jihad>]
- Little, Tom** (1991). Israel, History, Israel and the Conflict over Kuwait. *Regional Surveys: The Middle East and North Africa-1992*, *Europa Publications*. 38.
- M. U. Rafique** (2016). Iranian- Israeli Relations: From Covert Relations to Open Hostility. *Ma'rif Research Journal*, 29.
- Medzini, M.** (1995). Israel's Foreign Relations: Selected Documents 1992-1994. *Jerusalem: Ministry of Foreign Affairs*, 310-328.
- Melman, Y.** (2017). The Story of Iranian Oil and Israeli Pipes, *Haaretz*, [Erişim Tarihi: 07.02.2022 <https://www.haaretz.com/1.4984217>]

Memri (2021). IRGC Aerospace Force And Missile Unit Commander Hajizadeh: " Today [The Palestinians] Are Equipped With Precision Missiles" [Erişim Tarihi: 22.04.2022 <https://www.memri.org/reports/irgc-aerospace-force-and-missile-unit-commander-hajizadeh-all-missile-might-you-see-gaza-was>]

Menashri D.& Parsi T. Israeli Relations With Iran, *Encyclopædia Iranica*. [Erişim Tarihi: 01.02.2022, <http://www.iranicaonline.org/articles/israel-i-relations-with-iran>]

Merkez-i Tâhkikat-i Şurâ-yi İslami, *Kânûn-i Esâsi-yi Cumhûri-yi İslami-yi İran* [Erişim Tarihi: 04.12.2021, https://rc.majlis.ir/fa/content/iran_constitution]

Milani M. M. (1992). Iran's Active Neutrality During The Kuwaiti Crisis: Reasons and Ramifications, *New Political Science*, 11(1-2), 41-60.

Milani, A. (2005). For Jews, There Have Always Been Two Irans. The New York Times. [Erişim Tarihi: 23.07.2022 <https://www.nytimes.com/2005/11/10/opinion/for-jews-there-have-always-been-two-irans.html>]

Milani, M. M. (2006). Iran's Policy Towards Afghanistan. *Middle East Journal Institute*, 60(2), 235-256

Milliyet. Bush: Bu Bir Haçlı Seferi.

[Erişim Tarihi: 16.10.2022 <https://www.milliyet.com.tr/gundem/bush-bu-bir-haclli-seferi-5275848>]

Mishra, M. K. (2012). Iran's Changed Perception Concerning its Role in Afghanistan Following Soviet Disintegration. *Afro Eurasian Studies*, 1(2), 76-96.

Moazami (2019). İran'da Devlet, Din ve Devrim. (Çev.) Bahar Bilgen, İletişim Yayıncılık, İstanbul.

Mualem, Y. (2004). Between a Jewish and an Israeli Foreign Policy: Israel- Argentina Relations and the Issue of Jewish Disappeared Persons and Detainees under the Military Junta 1976-1983. Jerusalem Center for Public Affairs. [Erişim Tarihi: 12.10.2022 <https://jcpa.org/article/between-a-jewish-and-an-israeli-foreign-policy-israel-argentina-relations-and-the-issue-of-jewish-disappeared-persons-and-detainees-under-the-military-junta-1976-1983/>]

Muhittin, A. & Özcan, G. (2014). Bush Dönemi Amerikan Dış Politikası: Bir Aşırı Yayılmacılık Denemesi. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 7(2), 199-229.

Mustafa, M. (2015), Aligat İsrailiyye-Rusiyye fi Siyak Ezimme es-Suriyye, [Erişim Tarihi: 08.05. 2022

http://studies.aljazeera.net/mritems/Documents/2017/2/15/353efea844f2496780049a1494e34681_100.pdf]

Nader A., Scotteen A.G., Rahmani A. I., Stawert I. R. & Mahnad L. (2014). Iran and Afghanistan: A Complicated Relationship. Iran's Influence in Afghanistan: Implications for the U.S. Drawdown. *RAND Corporation*, 5-22.

Office of the Historian. The Madrid Conference (1991). [<https://history.state.gov/milestones/1989-1992/madrid-conference> Erişim Tarihi: 16.09.2022]

Okbi, Y. & Hashavua, M. (2015) Iranian General Was Killed in Israeli Strike because He Didn't Turn Off His Phone. *Jerusalem Post*. [Erişim Tarihi: 10.05.2022 <https://www.jpost.com/Arab-Israeli-conflict/Reportiranian-general-was-killed-in-israeli-strike-because-he-didnt-turn-off-his-phone-388779>.]

Oran, B. (2018). Türk Dış Politikası II. İletişim Yayınları.

Oruç, H. (2014). ABD'nin Filistin Politikası. *Researchgate*. [Erişim Tarihi: 17.10.2022 https://www.researchgate.net/publication/316967531_ABD%27nin_Israil-Filistin_Politikasi]

Örnek, S. (2012). On Bir Eylül Olayları ve Afganistan Operasyonu. *Yalova Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, (1), 107- 134.

Oruç, H. (2014). ABD'nin Filistin Politikası. *Researchgate*. [Erişim Tarihi: 17.10.2022 https://www.researchgate.net/publication/316967531_ABD%27nin_Israil-Filistin_Politikasi]

Oruç, H. (2016). İran Nükleer Anlaşması ve İsrail'in Anlaşmaya Yönelik Tepkisi. *Ortadoğu Yıllığı 2015*, 11, s.481- 500.

Parsi T. (2007). *Treacherous Alliance: The Secret Dealings of Israel, Iran and the United States*, Yale University Press.

Pomeroy, R. (2011), "Iran sees ally Syria surrounded by U.S., Arab "wolves"," **Reuters**, [Erişim Tarihi: 06.05.2022 <http://www.reuters.com/article/2011/08/15/us-syria-iran-idUSTRE77E1E320110815>]

Potter L. G. (2003). *Gulf War and Persia*. Encycloaedia Iranica Ed. Ehsan Yarshater. Center for Iranian Studies Columbia University, New York.

President of the Israel. The Presidency in Israel [Erişim Tarihi: 11.10.2022 <https://www.gov.il/en/Departments/Guides/presidency-in-israel?chapterIndex=6>]

Prime Minister's Office.

[Erişim Tarihi: 11.10.2022 https://www.gov.il/en/departments/about/about_pm_office]

Rafique, M. U. (2016). Iranian- Israeli Relations: From Covert Relations to Open Hostility. *Ma'rif Research Journal*. 21-34.

Rahimiyan, O. R. (2005). Jews of Iran: A Modern History, Iranian Jewy Under the Islamic Republic of Iran. My Jews Learning. [Erişim Tarihi: 12.10.2022 <https://www.myjewishlearning.com/article/jews-of-iran-a-modern-history/>]

Ramazani R. K. (1992). Iran's Foreign Policy: Both North and South. *Middle East Journal* , 46, No. (3), 393-412.

Ramazani, R. K. (1978). Iran and Arab- Israeli Conflict. *Middle East Journal*, 32 (4), 413-428.

Ramazani, R. K. (1978). Iran and Arab- Israeli Conflict. *Middle East Journal*, 32 (4), 413-428.

Ravid, B. (2015). Netanyahu: Iran Nuclear Deal Makes World Much More Dangerous, Israel Not Bound By It, Haaretz, [Erişim Tarihi: 10.05.2022 <http://www.haaretz.com/israel-news/1.665821>]

Reda, L. (2016). The Palestinian-Israeli Conflict in Khomeini's Discourse. *Middle East Critique*, 25(2), 181- 203.

Reich, B. (2005). A Brief History of Israel. Gerorge Washington University. Facts on File. New York.

Rezaei, F. & Conen, R. A. (2022). Iran's Nuclear Program and the Israeli- Iranian Rivalry in the Post Revolutionary Era. *British Journal of Middle Eastern Studies*, 41(4), s. 442- 460.

Rezeg, A. A. (2020). Understanding Iran- Hamas Relations from a Defensive Neo- Realist Approach. *İran Çalışmaları Dergisi*, 4(2), 385- 409.

Rigiderakhshan, M. (2020). İran'ın Dış Politika Kimliğini Oluşturan Faktörler. *Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 390-410.

Sapardanis, K. (2017). The Founding of Israel. [Erişim Tarihi: 10.10. 2022 <http://sapardanis.org/2017/02/10/the-founding-of-israel/>]

Saraç, Y. E. & Sönmez M. E. (2020). İran Jeopolitiğinde Üç Öge: Hazar, Basra, Şii Hilali. *Farabi Anısına Türkiye ve Türk Dünyası Araştırmaları- II*, 703- 732.

- Sarıkaya, Y.** (2008). *Tarihi ve Jeopolitik Boyutlarıyla İran'da Milliyetçilik*. Ötüken Yayınları.
- Sciolino, E.** (1986), Documents Detail Israeli Missile Deal With The Shah, **The New York Times**. [Erişim Tarihi: 25.02.2022, <https://www.nytimes.com/1986/04/01/world/documents-detail-israeli-missile-deal-with-the-shah.html>].
- Sen, S.** (2016), Lübnan- İran Yakınlaşmasının Tarihsel Kökeni, TUIC Akademi, [Erişim Tarihi: 19.03.2022, <https://www.tuicakademi.org/lubnan-iran-arasindaki-ideolojik-yakinlasmanin-tarihsel-kokeni/>]
- Sinkaya, B.** (2011). İran- Suriye İlişkileri ve Suriye'de Halk İsyanı. *Ortadoğu Analiz*. 3(33), 38- 48.
- Sinkaya, B.** (2012). Arap Baharı Süresince İran'ın Suriye Politikası, *SETA Analiz*, 35, 1-37.
- Szrom, C.** (2009). Iran- Hamas Relationship in 2008. **Critical Threats**. [Erişim Tarihi: 22.04.2022 <https://www.criticalthreats.org/analysis/iran-hamas-relationship-in-2008>]
- Şahin, D.** (2016). Taliban'ın Ortaya Çıkışı ve ABD'nin Örgütün Gelişim Sürecindeki Etkisi. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (1), 226-245.
- Şahin, G. & Demirci, H.** (2021). 11 Eylül Terör Saldırılarından Ardından ABD'nin İran Politikası: Dost Düşman Ayırımı. *Türkiye Siyaset Bilimi Dergisi*, 4(2), 391- 413.
- Şen, G.** (2012). İran ve "Arap Baharı": Bağlam, Söylem ve Siyaset. *Ortadoğu Etütleri*, 3(2), 95- 118.
- Tafloğlu, M. S.** (2013). II. Pehlevi Dönemi İran Dış Siyaseti Üzerine Bir Deneme. *International Periodical for the Languages Literature and History of Turkish or Turki*, 8(7), 631- 644.
- Tarock A.** (1994). Iran's Foreign Policy since the Gulf War, *Australian Journal of International Affairs*, 48(2), 267-280.
- Tarock A.** (2006) Iran's Nuclear Programme and The West. *Third World Quarterly*, 27(4), 645- 664.
- Tarock, A.** (1999). The Politics of Pipeline: The Iran and Afghanistan Conflict. *Third World Quarterly*, 20(4), 801-819.
- Telhami S.** (1990). Israeli Foreign Policy: A Strategy in a Changing World. *Middle East Journal*. 44(3). 401. 399-416
- Telhami, S.** (1990). Israeli Foreign Policy: A Strategy in a Changing World. *Middle East Journal*. 44(3), 399-416.

The Editors of Encyclopaedia Britannica (2021). Iran- Iraq War. [Erişim Tarihi: 10.03.2022
<https://www.britannica.com/event/Iran-Iraq-War>]

The Israel- Iran Connection (1987). *Journal of Palestine Studies*, 16(3), 210-212.

The Oslo Accords: An Overview (2013). Institute for Middle East Understanding. [
<https://imeu.org/article/reference-sheet-oslo-accords> Erişim Tarihi: 20.09.2022]

The State: Judiciary: The Court System of Israel. Embassy of Israel in the Netherlands.
Erişim Tarihi: 11.10.2022 <https://embassies.gov.il/hague-en/aboutisrael/state/Pages/THE%20STATE-%20Judiciary%20The%20Court%20System.aspx>
]

The State: Legislature: The Knesset. Embassy of Israel in the Netherlands. Erişim Tarihi:
11.10.2022 <https://embassies.gov.il/hague-en/aboutisrael/state/Pages/THE%20STATE-%20Legislature>]

Toksöz, H. (2017). İsrail Devleti'nin Kuruluşunda Theodor Herzl ve Siyonizm. *Anasay*, (1), 183-195.

Toksöz, H. (2017). İsrail Devleti'nin Kuruluşunda Theodor Herzl ve Siyonizm. *Anasay*, (1), 183-195.

TUİÇ Akademi (2015). Stuxnet Virüsü İran'a Nasıl Etki Etti? [
<https://www.tuicakademi.org/stuxnet-virusu-iran-a-nasil-etki-etti/> Erişim Tarihi: 04.11.2022]

Turan, D. (2009). Gazze Operasyonu Işığında İran'ın İsrail- Filistin Sorununa Yaklaşımı. *Ortadoğu Analiz*, 1(2), 47-52.

Tür, Ö. (2015). Israel and the Syrian Crisis: Between Keeping the Status Quo and Demanding Change. *Ekonomi İşletme Siyaset ve Uluslararası İlişkiler Dergisi* 1(1), 85–103.

Uygur, H. (2012). İran ve Arap Baharı. *SETA Analiz*, 52, 11.

Vessal, B. V. (2010). Iranian- Israeli Relations in Light of the Iranian Revolution (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), The University of Texas, Texas.

Voller, Y. (2005). From Periphery to the Moderates: Israeli Identity and Foreign Policy in the Middle East. *Political Science Quarterly*, 130(3), 505-535.

Vural Jane H. (2019). Küresel ve Bölgesel Aktörlerin Filistin Politikaları, Pınar Cankara& Yavuz Cankara (Ed.). *İran Dış Politikasında Filistin*. Efe Akademi.

War Crimes (2016). The Failed Mass Deportation of 1992. Palestian Islamic Resistance Movement Hamas. [<https://hamas.ps/en/post/487/The-failed-mass-deportation-of-1992/> Erişim Tarihi: 15.09.2022]

Yeğin A. (2003). İnan Siyasetini Anlama Klavuzu, SETA Yayınları, Ankara.

Yeğin, A. (2014). Devrimin 35. Yılında İnan. *SETA Perspektif*, (31).

Yesevi, Ç.G. (2017). İsrail'in Devlet İmajının Şekillenmesi. *Bilge Strateji*, (9), 97-129.

Yeşilbursa, B. K. (2009). Geçmişten Günümüze Irak Meselesi. *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 29, 1315-1343.

Yılmaz, K. (2021). İnan ve Taliban. İNSAMER. [<https://www.insamer.com/tr/uploads/pdf/kubra-yilmaz-iran-ve-taliban.pdf/> Erişim Tarihi: 23.09.2022]

Zibakalam, S. (2011). Syria Spoils The Iranian Victory. Souria Houria. [Erişim Tarihi: 06.06.2022 <https://souriahouria.com/syria-spoils-the-iranian-victory-by-sadegh-zibakalam/>]